

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HZ. ALİ'NİN MİSİR VALİSİ
KAYS B. SA'D'IN
HAYATI VE SİYASİ KİŞİLİĞİ**

Ramazan DENİZ

Danışman
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ

İZMİR-2007

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Hız. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Siyasi Kişiliği**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../06/2007

Ramazan DENİZ

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Ramazan DENİZ
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Programı : Yüksek Lisans
Tez Konusu : Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Siyasi Kişiliği
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI O OY BİRLİĞİ ile O
DÜZELTME O* OY ÇOKLUĞU O
RED edilmesine O** ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET

Yüksek Lisans Programı

Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Siyasi Kişiliği

Ramazan DENİZ

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Bu çalışmada Kays b. Sa'd'ın hayatı ve siyasi kişiliği ele alınmıştır. Amacımız, Kays b. Sa'd ve onun etkin rol oynadığı tarihi hadiseler hakkında okuyuculara bilgi sunmaktır.

Giriş bölümünde öncelikle Hz. Peygamber'den evvel Medine'nin konjonktüründen bahsedilmiştir.

Birinci bölümde Kays b. Sa'd'ın Hz. Peygamber, dört halife ve Hz. Hasan dönemine kadar olan hayatı incelenmiş, ailesi, özellikle de Hz. Ali dönemindeki Mısır valiliği ve o dönemin tarihi olaylardaki rolü tetkik edilmiştir.

İkinci bölümde ilmi yönü ve kişiliğinden bahsedilmiş, rivayet ettiği hadislerle birlikte, kişiliğinin temellerini oluşturan özellikler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde de Hz. Ali döneminde Mısır valisi olarak öne çıkan Kays b. Sa'd'ın şahsî, askerî ve siyasî yönlerine vurguda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: 1) Kays b. Sa'd 2) Hz. Ali 3) Muaviye 4) Hz. Hasan 5) Mısır

ABSTRACT

Master's Dissertation

The Life and Political Personality of Kays b. Sa'd, Hz. Ali's Governor of Egypt

Ramazan DENIZ

Dokuz Eylul University

Institute of Social Sciences

Department of Islamic History and Arts

Kays b. Sa'd's life and political personality has been dealt with in this study.

Our aim is to provide the readers with the information regarding Kays b. Sa'd and the events in which he played affective/active role.

In this study, the structure of Medine before the prophet was mentioned primarily.

In the first part of this study, the period of his life from the Prophet and the 4 caliphs to the period of Hz. Hasan was examined, and his family, especially his governorship of Egypt during the period of Hz. Ali and his role in the historical events of that period were studied.

In the second part, his scholarship and personality were examined and the characteristics underlying, the Fundamentals of his personality with Mohammed's traditions that he narrated were put forward in this study.

And at the conclusion, personal, military and political characteristics of Kays b. Sa'd were emphasized who came front as the Governor of Egypt at the period of Hz. 'Ali.

Key Words: 1) Kays b. Sa'd 2) Hz. Ali 3) Mu'awiya 4) Hz. Hasan 5) Egypt

ÖNSÖZ

Hız. Muhammed, peygamberlik göreviyle görevlendirildiğinde, kendi yurdu Mekke'de tepkiyle karşılanmış ve her türlü şiddete maruz kalmıştır. Mekke'den Medine'ye hicretten sonra Ensâr'ın kendisine kol-kanat germesiyle orada İslâm devletini kurmaya muvaffak olmuştur.

Hız. Peygamber'in vefât etmesiyle birlikte ortaya çıkan karışıklıklar, Hız. Ebû Bekir'in halife olmasıyla birlikte onun başarılı politikaları sonucu bertaraf edilerek devlet bütünlüğü tesis edildi.

Hız. Ömer'in halife olmasıyla, İslâm sancağının adâletini toplumlara götürme arzusu, Irak, Suriye, Mısır gibi topraklarının fethedilmesiyle ortaya konmuş oldu. Hız. Ömer'in şehid edilmesi, Hız. Osman'ın halife seçilmesiyle birlikte, özellikle hilafetinin ikinci altı yılında, İslâm toplumunda meydana gelen siyasi, sosyal ve iktisadî gelişmeler devlet içinde bazı problemlerin meydana gelmesine sebep oldu. Hız. Osman'ın şehid edilmesiyle yakılan ayrışma fitili, Hız. Ali dönemiyle iyice su yüzüne çıktı. İlk defa Cemel ve Siffin'de iki İslâm ordusu karşı karşıya geldi, omuz omuza düşmanlara karşı savaştan İslâm ordusu birbirlerine kılıç çekmek zorunda kaldılar.

İslâm toplumunu en fazla üzen bu dönem, Müslümanlar arasında dönemin olaylarının daha iyi algılanabilmesi için araştırılmaya en fazla ilgi gösterilen dönemdir. *Fitne dönemi* olarak nitelenen bu dönemin aydınlatılması için kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Fitne dönemi hadiselerinde öne çıkan olaylarda, belirleyici rol oynayan şahsiyetlerin o dönemdeki etkileri ortaya konulmalıdır. Bu şahsiyetler hakkında günümüzde bilimsel çalışmalar yapılmıştır. İrfan Ayacan'ın *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan* ve Adem Apak'ın *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs* adlarıyla hazırladıkları doktora çalışmalarını zikredebiliriz.

Biz, bu çalışmamızda, Arap ve İslâm tarihinin önemli siyaset dehalarından olan Kays b. Sa'd'ı her yönüyle tanıtmayı ve faaliyetlerini ortaya koymayı hedefliyoruz. Onun tarihi olaylardaki rolünün ne olduğunun tesbiti, bizim için bir

başka amaçtır. Ayrıca bu çalışmamızın o dönemi anlamamıza bir katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Araştırmamız, girişle beraber iki bölümden oluşmaktadır. Girişte kaynaklar tanıtılıp, bu araştırmada takip edilen metot hakkında özet bilgi verilmiş ve hicrete kadar olan devrede Medine'nin durumu ortaya konulmuştur.

“Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Siyaseti” başlığıyla verilen birinci bölümde, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle birlikte, Kays b. Sa'd'ın ölümüne kadar olan hayatı ele alınmış; soyu, ailesi, Hz. Peygamber'in yanındaki konumu ve sancaktarlığı, Mısır fethi, Mısır valiliği, Hz. Ali döneminde katıldığı savaşlar ve son olarak da Hz. Hasan dönemindeki mevki incelenmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünün başlığı “Kays b. Sa'd'ın İlmi Yönü ve Kişiliği”dir. Burada Kays b. Sa'd'ın fiziki yapısı, dehası, cömertliği, komutanlığı ve şecaati, edebi yönü, zühd ve takvası, son olarak da ilmi yönüyle birlikte, Hz. Peygamber'den rivayet etmiş olduğu hadislerden bahsedilmiştir.

Bu vesileyle gerek araştırma konusunun seçimi, gerekse yürütülmesi aşamasında, bilgi, tecrübe, tenkit ve tavsiyelerinden istifade ettiğim hocam ve danışmanım Prof. Dr. Rıza Savaş'a; araştırma aşamasında yardımlarını esirgemeyen hocam Dr. Tahsin Koçyiğit'e; bizleri araştırma için teşvik eden ve manevi desteğini esirgemeyen Ödemiş Müftüsü hocam Hasan Ersöz'e ve çalışmanın yapıldığı dönemde her türlü fedakârlığı göstererek desteğini esirgemeyen eşim Özlem Deniz'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ramazan DENİZ

İZMİR 2007

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI.....	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR	X

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE METODU.....	1
A. Araştırmanın Kaynakları	1
B. Araştırmanın Metodu	4
II. İSLÂMİYETTEN ÖNCE MEDİNE'DE GENEL DURUM	5

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYS B. SA'D'IN HAYATI VE SİYASETİ

I. NESEBİ VE AİLESİ.....	8
A-Nesebi ve Doğumu	8
B. Ailesi	9
1. Babası	9
2. Annesi	18
3. Kardeşleri.....	18
4. Eşleri.....	19
5. Çocukları.....	20
II. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KAYS b. SA'D	20
A. Hz. Peygamber'in Yanındaki Konumu	20
B. Sancaktarlığı	22
1. Sudâ Heyetinin Gelişi.....	22
2. Mekke'nin Fethi	24
III. HZ. ÖMER DÖNEMİNDE KAYS B. SA'D.....	28
A. Mısır'ın Fethi.....	28
IV. HZ. ALİ DÖNEMİNDE KAYS. b. SA'D.....	34

A. Mısır Valiliği	34
1. Mısır'ın Durumu.....	34
2. Valiler Sorunu ve Kays b. Sa'd'ın Mısır'a Gidişi.....	35
3. Kays b. Sa'd'ın Mısır Valiliği.....	37
4. Muâviye'nin Hilesi.....	40
B. Cemel Savaşı	54
C. Siffin Savaşı.....	56
D. Nehrevân Savaşı	70
V. HZ. HASAN DÖNEMİNDE KAYS b. SA'D.....	74
A. Hz. Hasan'a Biat.....	74
B. Hz. Hasan'ın Muâviye ile Mücadelesi	76
C. Muaviye'ye Biat.....	83
D. Vefatı.....	85

İKİNCİ BÖLÜM

KAYS B. SA'D'IN KİŞİLİĞİ VE İLMİ YÖNÜ

I. KAYS B. SA'D'IN KİŞİLİĞİ	86
A. Fiziki Yapısı	87
B. Dehası.....	90
C. Cömertliği.....	94
1. Kays b. Sa'd'ın Sosyal İçerikli Cömertliği.....	97
2-Kays b. Sa'd'ın Askeri Harcamalar Konusundaki Cömertliği	102
a) Habat Seriyesi	102
D. Secaati ve Komutanlığı	107
E-Zühd ve Takvası.....	109
F. Edebi Yönü	110
II. KAYS B. SA'D'IN İLMİ YÖNÜ	114
A. Kays b. Sa'd'ın Hz Peygamber'den Rivayet Ettiği Hadisler	115
SONUÇ.....	120
BİBLOGRAFYA	123

KISALTMALAR

AÜİFD	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	:	bin ibn
bk.	:	bakınız
byy.	:	basım yeri yazımlamamış
çev.	:	çeviren
DEÜİFD	:	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	:	Hicrî
H. No	:	Hadis numarası
Hz.	:	Hazreti
m.	:	miladi
nşr.	:	neşreden
s.	:	sayfa
S.	:	sayı
thk.	:	tahkik
trs.	:	tarihsiz

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE METODU

A. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamız, İslâm öncesi dönemden başlayarak Kays b. Sa'd'ın vefat ettiği 60/682 yılına kadar geniş bir zamanı ihtiva ettiği için birçok eser kaynağımız olmuştur. Burada, faydalanılan kaynakların tamamından bahsetmemiz mümkün olmadığından, biz sadece daha çok müracaat ettiklerimiz eserler hakkında kısa bilgiler aktarmakla iktifa edeceğiz. Araştırma konumuz için, Siyer, Megazi, Tabakat, Fütûhat, Ensâb, Coğrafya ve Genel İslâm Târîhi gibi eserler belli başlı temel kaynakları teşkil etmektedir. Ayrıca Edebiyat, Hadis ve Fıkıh sahasında kaleme alınmış bazı eserlerden de önemli ölçüde istifade edilmiştir. İslâm öncesi dönem müracaat ettiğimiz kaynaklar, Neşet Çağatay'ın İslâm Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı¹, Ömer Rıza Kehhâle'nin Mu'cemü Kabâili'l-Arab²'idir.

Kays b. Sa'd'ın Hz. Peygamber dönemindeki faaliyetlerini ortaya koyan eserler Siyer ve Mağazî kitaplarıdır. Bu bahiste ilk akla gelen eserler İbn Hişam'ın es-Sîre³'si, Vakidî'nin el-Meğazî⁴'si, Halebî'nin İnsânü'l-Uyûn⁵, İbn Seyyidinnâs'ın Uyûnu'l-Eser⁶'idir.

Kays b. Sa'd'ın hayatını ve kişiliğini incelerken kendilerine sürekli müracaat ettiğimiz Tabakât türü eser ise, İbn Sa'd'ın et-Tabakâtü'l-Kübrâ⁷'sı, Halîfe b.

¹ Neşet Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı**, Ankara, 1971.

² Ömer Rıza Kehhâle, **Mu'cemü Kabâili'l-Arab**, I-V, Beyrut, 1982.

³ İbn Hişam, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, I-V, (Thk. Ömer Abdüssellâm Tedmûrî), Kahire, 1987.

⁴ Vakidî, **Kitâbü'l-Meğazi**, I-III, (Thk. Marsden Jones), Beyrut, 1984.

⁵ Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, I-III, Mısır, 1964.

⁶ İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu'l-Eser**, I-II, Beyrut, trs.

⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, I-VIII, Beyrut, trs.

Hayyat'ın et-Tabakât⁸'ı, İbn Abdilberr'in el-İstîâb⁹'ı, İbnü'l-Esir'in Üsdü'l-Gâbe¹⁰'si, Zehebî'nin Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ¹¹'sı, İbn Hacer'in el-İsâbe¹²'sidir. Ensâb olarak en çok başvurduğumuz eser ise Belazurî'nin Ensâbu'l-Eşrâf¹³'ıdır.

Genel Târih kitapları arasında en fazla Taberî¹⁴'ye başvurduk. Bilhassa Kays b. Sa'd'ın Mısır valiliği, Sıffin ve Nehrevan savaşlarını incelerken bu eser ilk başvuru kaynağımız oldu. Taberî'nin özeti mahiyetinde olan ve daha sahit rivâyetleri sunmaya çalışan İbnü'l-Esir'in el-Kâmil¹⁵'i ve hemen hemen aynı özelliklere sahip olan İbn Kesir'in el-Bidâye¹⁶'si çalışmamızda bize kaynaklık etmiştir. Bu hususta Dineveri'nin Ahbâru't-Tivâl¹⁷'ı, Ya'kûbî'nin Târih'i¹⁸, Mes'ûdî'nin Mürûcü'z-Zeheb¹⁹'i, İbn Haldun'un Târih²⁰'i yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır.

Ülkelerin ve şehirlerin fetihleri konusunda İbn A'sem'in el-Fütûh²¹'u, Vakidî'nin Fütûhu's-Şâm²²'ı en önemli müracaat kaynaklarımız olmuştur. Yine Sıffin konusunda müstakil bir eser olan Minkari'nin Vak'atü's-Sıffin²³'i konumuz

⁸ Halîfe b. Hayât, **Kitâbü't-Tabakât**, (nşr. Süheyl Zekkâr), I-II, Dımaşk, 1966.

⁹ İbn Abdilberr, **el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb**, I-IV, Kahire, trs.

¹⁰ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe**, I-VIII, byy., 1970.

¹¹ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, I-XXIII, Beyrut 1985.

¹² İbn Hacer, **el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe**, I-VI, Mısır, 1328.

¹³ Belâzurî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, (thk. Mahmud Ferdus el-Azem), I-XXV, Dımaşk, 2004.

¹⁴ Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbn Rahîm), I-XI, Beyrut trs.

¹⁵ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Târîh**, I-X, Beyrut, 1965.

¹⁶ İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XIV, Beyrut-Riyad, 1407.

¹⁷ Dineveri **Ahbâru't-Tivâl**, (nşr. Abdülmün'im Âmir), Kahire, 1960.

¹⁸ Ya'kûbî, **Târîh**, I-II, Beyrut, 1960.

¹⁹ Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Mısır, 1964.

²⁰ İbn Haldun, **Kitâbü'l-Iber ve Divâni'l-Mübtedei ve'l-Haber**, I-V, Beyrut, 1971.

²¹ İbn A'sem, **el-Fütûh**, I-V, Beyrut, 1986.

²² Vakidî, **Fütûhu's-Şâm**, I-II, Mısır, 1373.

²³ Minkari, **Vak'atü's-Sıffin**, (nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn), I-II, Kahire, 1981.

açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Kays b. Sa'd'ın kişiliği hakkında Edebiyat kitaplarında tatmin edici bilgiler bulduk. İbn Abdірabbih'in el-Ikdü'l-Ferîd²⁴'i, el-Müberred'in el-Kâmil²⁵'i ilk akla gelen eserlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber zamanından itibaren 313/915 yılına kadar Ebû Talib'in neslinden her ne şekilde olursa olsun öldürülen kimselerin biyografisi olarak hazırlanan İsfahanî'nin Mekâtîl²⁶ adlı eserinden, Hz. Hasan dönemini işlerken yeterince istifade ettik.

Coğrafya kaynaklarının da özellikle Yakut el-Hamevî'nin Mu'cem²⁷'inden son derece istifade ettik.

Hadis kitapları başta Buhârî'nin Sahih²⁸'i, Ahmed b. Hanbel'in Müsned²⁹'i, İbn Kesîr'in Sünen³⁰'i, , Taberânî'nin Mu'cem³¹'inden istifade ettik. Ayrıca Fıkıh sahasında kaleme alınmış olan İbn Hazm'ın Muhallâ³² adlı eseri kullandığımız kaynaklar arasındadır.

Kays b. Sa'd'ın mensub olduğu Hazrec kabilesinin nesebi ve yerleşim yerleri hakkındaki bilgiler için başvurduğumuz kaynaklar, Müberred'in Nesebü Adnân ve Kahtân³³, İbn Hazm'ın Cemheretü Ensâbi'l-Arab³⁴'ı ve İbnü'l-Kelbî'nin Nesebü

²⁴ İbn Abdірabbih, **el-Ikdü'l-Ferîd**, (nşr. Ahmed Emin v. Dğr.), I-VIII, Beyrut, trs.

²⁵ el-Müberred, **el-Kâmil fi'l-Lüğa ve'l-Edeb**, I-IV, Beyrut, 1999.

²⁶ İsfahanî, **Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn**, Kahire, 1949.

²⁷ Yâkût, **el-Hamevî, Mu'cemü'l-Buldân**, I-VI, İran, 1965.

²⁸ Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî**, I-VIII, İstanbul, 1981.

²⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I-VI, İstanbul, 1982.

³⁰ İbn Kesîr, **Câmi'ul-Mesânid ve's-Sünen el-Hâdî li Akvami's-Sünen**, I-XXXVII, Beyrut, 1994.

³¹ Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, I-XXV, Bağdat, 1980.

³² İbn Hazm, **el-Muhallâ**, (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir v. Dğr.), I-XIII, Mısır, 1967-70.

³³ Müberred, **Nesebü Adnân ve Kahtân**, Hind, 1936.

³⁴ İbn Hazm, **Cemheretü Ensâbi'l-Arab**, (nşr. Le'vi Provençal), Mısır, 1948.

Ma'add ve'l-Yemeni'l-Kebîr³⁵'idir.

Kays b. Sa'd'ın kişiliğini incelerken bazı Psikoloji, Sosyal Psikoloji ve Sosyoloji eserlerinden istifade ettik. Özcan Köknel'in Kişilik³⁶, Amiran Kurtkan'ın Eğitim Sosyolojisi³⁷ ilk akla gelen eserlerdir. Ayrıca Alev Arık'ın Yaratıcılık³⁸ adlı eseri Kays b. Sa'd'ın şahsiyet tahlillerini yapma konusunda bize yardımcı olmuştur.

Araştırmamız sırasında günümüzde yapılmış bazı bilimsel çalışmalardan faydalandık. Adem Apak'ın, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*³⁹ isimli basılmış doktora tezini burada özellikle zikretmemiz gerekir. Buna ilaveten İrfan Aycan'ın *Salatanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*⁴⁰,¹ da belirtmemiz gerekir.

B. Araştırmanın Metodu

Her şeyden önce şunu ifade etmek gerekir ki Tarihçiler, geçmişini geleceğe taşıırken olayları aktarmada objektif olmalı, olanı olduğu gibi ortaya koymalıdır. Zira Tarihçi, olaylara önyargılı yaklaşacak olursa, geçmişin yanlış algılanmasına sebep olduğu gibi geleceğe de yanlış yön vermiş olur.

Tarihçinin dikkate alması gereken bir başka husus da Tarihî olayları, sebep-sonuç ilişkisi ve tarih tenkidi dairesinde incelemesidir.⁴¹ Bir araştırma yaparken Tarihçi, olabildiği kadar doğru tespitler yapmalı, dini, itikadî ve başka düşünceleri sebebiyle olayları görmek istediği gibi değil de olduğu gibi anlamaya çalışmalıdır. İslâm Tarihçisi, Sahabenin de insan olması hasebiyle, kendi hevesleri çerçevesinde hata yapabileceğini göz önünde bulundurmalıdır. Sahabenin kusurlarına karşı savunmacı ve suçlayıcı bir tavır takınmaksızın olaylar incelenmeli, konu olduğu gibi

³⁵ İbnü'l-Kelbî, *Nesebü Ma'add ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, (nşr. Naci Hasan), Beyrut, 1988.

³⁶ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, İstanbul, trs., (Altın Kitaplar Yayınevi, XI. Baskı.)

³⁷ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul, 1987.

³⁸ Alev Arık, *Yaratıcılık*, Ankara, 1987.

³⁹ Adem Apak, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara, 2001.

⁴⁰ İrfan Aycan, *Salatanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, Ankara, 1990.

⁴¹ Mübahat Kütükoğlu, *Târîh Araştırmalarında Usûl*, İstanbul, 1991, s. 7-8.

ortaya konulmalıdır. Bunun, sahabenin saygınlığına hiçbir hanel getirmeyeceği ve geçmişin aydınlatılmasına yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Biyografi, tarihin önemli bir alanı ve bir açıklama usulüdür.⁴² Biyografi eseri, konu edindiği şahsı övmek ve yermekten kaçınarak, olduğu gibi nakletmekle yükümlüdür. *Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Siyasi Kişiliği* adını verdiğimiz bu çalışma tarihî bir şahsiyeti inceleyen bir biyografi çalışmasıdır.

Kays b. Sa'd'ın müdahil olduğu tarihî olayların tenkidi yapılarak ve sebep-sonuç ilişkileri göz önünde bulundurularak neden-nasilci tarih yazım metoduna göre tarihî olayları inceledik. Biz bu çalışmamızda Kays b. Sa'd'ın olaylardaki rolünü ortaya koymayı hedefledik. Bu nedenle lehinde ya da aleyhinde olsun, onun hakkındaki bütün rivayetleri tarih araştırmaları usullerine göre değerlendirerek neticeye ulaşmaya çalıştık.

II. İSLÂMİYETTEN ÖNCE MEDİNE'DE GENEL DURUM

Medine (Yesrib) Şehri bir vadi üzerinde 25 derece 20 dakika kuzey enlemi ile 37 derece 3 dakika doğu boylamı arasında kuzeyde Uhud Dağı, doğuda volkanik dağlarla çevrilidir. Mekke'nin 450 km. kadar kuzeyinde ve Kızıldeniz'in 100 km. doğusundadır. Eskiden şehrin dağlara dayanmayan tarafı sağlam bir hisarla çevrili idi ve ancak bir tarafı girişe elverişli olduğundan Hendek Savaşı'nda müşriklerden korunmak için hendek bu kısımda açılmıştır. O zaman şehrin beş giriş kapısı vardı.⁴³

Medine eski zamanlarda Amelika kavminin yurduydü. Onların dağılıp ortadan kaybolmasından sonra M.Ö. VI. Yüzyıl başlarında Bâbil Kralı II. Nabû-kudur-u sur (saltanatı: M.Ö. 605-562) un Kudüs'ü işgal edip oradaki Yahûdîleri Babil'e götürdüğü sırada kaçıp kurtularak güneye, Hicâz'a gelen Yahûdîler tarafından, Hayber, Vadî'u'l-Kurâ, Fedek gibi yerlerle birlikte Medine de yurt edinilmiştir. Yahudiler Yesrib'e yerleştikten sonra Kuzey Arabistan ticaretini ele

⁴² A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usul**, İstanbul 1985, s. 3-5; Kütükoğlu, Mübahat, **Târîh Araştırmalarında Usûl**, İstanbul, 1991, s. 6-7.

⁴³ Neş'et Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı**, s. 95-96.

geçirerek zenginleştiler. Medine ve civarı Kureyza, Nadîr ve Kaynuka Yahûdî kabilelerinin merkezi oldu.⁴⁴

Hazrec ve Evs kabilelerinin buraya çok sonra, belki miladî ikinci veya üçüncü yüzyılda gelmişlerdir. Ezd kabilesi Sa'lebe b. Amr başkanlığında Yemen'den çıkıp Suriye'ye gelerek Gassan bölgesine yerleşmişti; Sa'lebe'nin ölümünden sonra başkanlık meselesinden gücenen Hârise b. Sa'lebe, diğerlerinden ayrı olarak kendi kabilesiyle Hayber bölgesine geldi. Hârise'nin ölümünden sonra Hazrec ve Evs adarıyla ikiye ayrılan bu kabîle Yesrib'e (Medine) gelmiş ve Yahudilerin baskısı altında burada yaşamaya başlamışlardı. Hatta Yahudilerin başkanı Faytan, evlenen Arap kızlarının ilk geceyi kendisiyle geçirmelerini isteyecek kadar ileri gidince, Hazrec ve Evs kabileleri akrabaları olan Gassanîlerden yardım istediler. Gassanîler yardım etmek üzere Yesrib'e gelerek Yahudi başkanını öldürdüler. Bu olaydan sonra Yesrib'de üstünlük Evs kabilesine geçti. Yahudiler, Hazrec ve Evs kabileleri arasında çıkan anlaşmazlıkları körükleyerek birbirine düşürmeye çalıştılar.⁴⁵

Evs ve Hazrec vaktiyle sadece iki kardeşti; bunların soyundan türeyen insanlar Medine'e iki hasım kabîle halinde geliştiler. Hicret'ten altı yedi yıl evvele rastlayan senelerde, Bu'âs adı verilen kardeşler arası bir savaşta Hacrecliler muzaffer çıkmıştı ve aynı zamanda şehirde yaşayan Yahudilerle bunlar ittifak anlaşması içinde bulunuyorlardı.⁴⁶ İşte bu durum Evslileri, Mekkeli Kureyşlilerle ittifak anlaşması yapabilmenin çarelerine itmmişti. Her iki kabîle arasında yaşayan hakim kimseler ise evvelden beri gelen bu kanlı kardeş kavgalarından bıkip usanmışlardı.⁴⁷ Şurası açıktır ki, Hz. Peygamber gibi dışarıdan gelen bir kimse, her iki topluluğun müşterek başkanlığında başarı sağlama hususunda büyük bir şansa sahipti.⁴⁸ Medine'nin siyasi hayat ve sosyal yapısını kabile anlayışı oluşturmaktaydı. Gerek Araplar ve gerekse

⁴⁴ Abbas Şüşteri Mehrin, **Hâtemü'n-Nebiyîn**, Tahran, 1324, s. 75; Neş'et Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı**, s. 95.

⁴⁵ Neş'et Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı**, s. 95.

⁴⁶ İbn Hişam, **Sîre**, IV, 286.

⁴⁷ İbn Hişam, **Sîre**, IV, 287; İbn Sa'd, **Tabakât**, I, 147.

⁴⁸ Hamidullah, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1993/1414, I, 184.

Yahudiler arasında her kabile, müstakil bir hukuki birliği ve ne de bizzat kendi başkanları dışında hiçbir siyasi otoriteyi tanımıyordu. Her kabile bizzat kendi başkanı etrafında toplandığı ve başka otorite tanımadığı için siyasi birlik parçalanmış bir durumdaydı.⁴⁹ Hazrecliler hicretten çok kısa bir zaman önce Abdullah b. Übey b. Selûl'ü kral seçmeye karar vermişlerdi. Hazrec'ten gelecek bir kral Evsliler için hiç de kabule şayan olamazdı ve muhtemelen Yahudiler için de olamazdı. Hz. Peygamber'in Medinelilerle Akabe'de yaptığı anlaşmalar sonucu Medine'ye hicret etmesiyle bu durum ortadan kalkmıştır.⁵⁰

⁴⁹ Hamidullah, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1993/1414, I, 186.

⁵⁰ Hamidullah, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1993/1414, I, 186.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYS B. SA'D'IN HAYATI VE SİYASETİ

I. NESEBİ VE AİLESİ

A-Nesebi ve Doğumu

Kays b. Sa'd, Hazrec kabilesinin bir kolu olan Benû Sâ'ide'nin mensubu olarak Medine'de doğmuştur. Kaynaklarda Kays b. Sa'd'ın doğum târîhi ile ilgili herhangi bir rivâyete rastlamadık. Fakat Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde Kays'ın genç bir delikanlı olduğu bildirilir.¹ Aynı zamanda Kays'ın Sehl b. Huneyf ile arkadaş olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.² Yine Kaynaklarda Sehl b. Huneyf'in Hz. Ali'den beş veya altı yaş daha küçük olduğu rivayet edilmektedir.³ Genel kanı Hz. Ali'nin 63 yaşında vefat ettiği'dir.⁴ Bu rivayete göre Sehl'in 603 veya 604 yılında doğduğu anlaşılır. Bütün rivayetleri dikkate aldığımızda Kays'ın doğum tarihinin de bu tarihlere yakın olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklarda onun soy ağacı şu şekilde sıralanmaktadır: Kays b. Sa'd b. Ubâde b. Düleym b. Hârise b. Ebî Hazîme b. Sa'lebe b. Tarîf b. Hazrec b. Sâ'ide b. Ka'b b. el-Hazrec.⁵ Kays b. Sa'd, Benû Sâide'nin üçüncü tabakasındandır.⁶ Kays, Ebû Fazl, Ebû Abdillâh ve Abdülmelik olarak künyelenmiştir.⁷

¹ Belazûri, **Ensâb**, XX, 210; İbn Kesîr, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, (nşr. Mustafa Abdülvahid), Kahire, IV, 664; A'milî, **A'yânu's-Şia**, VIII, 404.

² Taberî, **Târîh**, IV, 555; Miskeveyh, **Tecâribü'l-Ümem**, I, 511; İbn Kesîr, **Câmi'u'l-Mesânid ve's-Sünen**, (thk. Kal'aci, Abdulmu'ti Emîr), X, 435.

³ İbnü'l-Kesir, **Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe**, Kahire, II, 470.

⁴ Hüseyin Algün, **İslâm Târîhi**, İstanbul, 1986, II, 539.

⁵ İbnü'l-Kelbî, **Nesebü Ma'add ve'l-Yemeni'l-Kebîr** (nşr. Nâci Hasan), Beyrut, s. 187; Halife b. Hayât, **Kitâbü't-Tabakât** (thk. Ekrem Ziya el-Ömerî), Riyad, s. 97; İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, XLIX, 396; Kehhâle, **Mu'cemu Kabâili'l-Arab**, III, 971-972; Hazrec'in Nesebi, Hârise b. Sa'lebe b. amr b. Amir b. Hârise b. İmriü'l-Kays b. Mazin b. Ezd b. Gevs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b.

B. Ailesi

1. Babası

Hazrec'in efendilerinden olan Sa'd b. Ubâde, hem Cahiliye hem de İslâm toplumunun ileri gelenlerinden bir sahâbidir. Cahiliye ve İslâm dönemlerinde eşraftan bir zat olan Sa'd b. Ubâde, atıcılık, yüzücülük ve yazı yazma sanatında çok mahir olduğu için kendisine *el-Kâmil* denilirdi.⁸ Kaynaklarda Sa'd b. Ubâde *Ebu Kays*⁹ ve *Ebu Sâbit*¹⁰ olarak künyelenmiştir.

Sa'd b. Ubâde, ikinci Akabe biatına katılmış ve on iki kişilik temsilciler heyetine seçilmiştir.¹¹ Medine'den gelen Müslümanlar Hz. Peygamber'e biat ettikten sonra Mina'dan ayrıldılar. Fakat Sa'd b. Ubâde ve Münzir b. Amr Mekke'de kalmışlardı. Ertesi gün Kureyşliler bu haberin doğru olup olmadığını araştırmaya başladılar. Kureyşliler bu haberin doğru olduğunu öğrenince Müslümanların peşine düştüler. Mekke'de kalan Sa'd b. Ubâde ve Münzir b. Amr'ı yakaladılar. Münzir, Kureyşlilerin elinden kaçmayı başardı. Bunun üzerine Kureyşliler Sa'd b. Ubâde'nin ellerini, hayvanın boynuna kayış ile bağladılar. Daha sonra Sa'd b. Ubâde'ye götürüp dövdüler. Sa'd b. Ubâde, uzun saçlı olduğu için kâkülünden tutup çekiyorlardı. Sa'd b. Ubâde daha sonra o günü şöyle anlatır: “*Vallahi ben onların elinde iken, Kureyş'ten bir topluluk bana çıkageldi. Onlar arasından güzel, beyaz, uzun boylu ve tatlı bir adam vardı. Ben kendi kendime 'eğer Kureyş'ten bir adamda hayır varsa, o da şu adamdır' dedim. Bana yaklaşınca elini kaldırıp şiddetli bir yumruk indirdi.*

Kehlân b. Sebe b. Yeşcûb, Ya'rûb b. Kahtân'dır. İbn Kuteybe, **el-Meârif**, (trc. Hasan Ege), s. 80; Müberrid, **Nesebü Adnân ve Kahtân**, s. 18,21; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, I, 655.

⁶ İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX, 400.

⁷ Belazûri, **Ensâb**, XX, 183.

⁸ İbn Sa'd, **Tabakât**, III, 613; İbn Kuteybe, **el-Meârif**, (trc. Hasan Ege), s. 175; İbnü'l-Cevzî, **Sıfatü's-Safve**, I, 260; Zehebî, **Siyeru A'lâm**, I, 278; İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XX, 241.

⁹ Halffe b. Hayât, **Tabakât**, s. 356; Zehebî, **Siyeru A'lâm**, I, 270.

¹⁰ İbn Sa'd, **Tabakât**, III, 613; İbn Kuteybe, **el-Meârif**, s. 176.

¹¹ İbn Hişam, **Sîre**, II, 91; İbn Sa'd, **Tabakât**, III, 614; Zehebî, **Siyeru A'lâm**, I, 270.

Kendi kendime ‘ vallahi bundan sonra onlardan bana artık hayır yok’ dedim. Beni elleriyle sürüklerlerken onlarla beraber olanlardan bir adam birden bana acıyıp, ‘seninle Kureyş’ten bir adam arasında emân yok mu?’ deyince ben de Mut’im b. Adî ve Haris b. Harb b. Ümeyye¹²,nin isimlerini verdim. Daha sonra o ikisi gelip beni Mekkelilerin elinden kurtardı.”¹³

Sa’d b. Ubâde, Münzir b. Amr ve Ebu Dücâne Müslüman olduktan sonra Benû Sa’ide’nin putlarını kırmışlardır.¹⁴

Hz. Peygamber, Bedir savaşından evvel sahâbilerle bu meseleyi müşâvere ediyordu. Muhacirler Hz. Peygamber ile beraber olduklarını teyid ettikten sonra Ensâr’dan Sa’d b. Ubâde ayağa kalkarak şöyle dedi: “*Ey Allah’ın Resûlü! Biz sana inandık, Allah tarafından getirdiğin şeylerin hak olduğuna iman ettik, sana tâbi olduk. Bundan sonra artık sen bizlere dilediğini emredebilirsin. Seni gönderen Allah hakkı için eğer sen denize gidersen seninle beraber biz de gireriz, hiçbirimiz geri kalmayız. Seni hak ile gönderen Allah’a yemin olsun ki bizi Berkü’l-Gımad¹⁵,a götürüp orada savaşmamızı emredersen savaştan geri durmaz ve sana sadakatten ayrılmayız. Allah’tan dilerim ki bizden memnun olacağı işler nasip etsin. Hemen Allah’ın rızasını dileyerek istediğin tarafa meyledelim.*” Hz. Peygamber, Ensâr’ın bu sözlerinden hoşnut kaldı ve böylece Mekkelî müşriklerle karşılaşmak üzere Bedir mevkiine yöneldi.¹⁶ İbn Abbas’ın bir rivâyetinde Sa’d b. Ubâde’nin Bedir savaşına katıldığı ve Ensâr’ın sancağını taşıdığı bildirilir.¹⁷ İbn Kuteybe, Sa’d b. Ubâde, Bedir savaşına hazırlık yaparken kendisini yılan soktuğunu ve bu yüzden Bedir’de hazır

¹² İbn Hişam bu kişinin As b. Vâil olduğunu, Benû Sehm’dan birinin de bu kişinin Adiy b. Kays olduğunu bildirdi. İbn Hişam, **Sîre**, I, 449-450.

¹³ İbn Hişam, **Sîre**, II, 91-92; İbn Sa’d, **Tabakât**, I, 223.

¹⁴ İbn Sa’d, **Tabakât**, III, 614; İbn Asâkir, **Târîhu Dımaşk**, XX, 241.

¹⁵ Berkü’l-Gımad, Mekke’nin güneyinde 600 km. uzaklıkta, sahile bakan bir yerdir. Ayrıca buranın Yemen’de bir yer olduğu ve Abdullah b. Cüd’an’ın burada gömülü olduğu söylenmektedir. Bk. **el-Hamevî, Mu’cemü’l-Büldân**, I, 399.

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 220; Zehebî, **Siyeru A’lâm**, I, 273;

¹⁷ İbn Hâcer, **İsâbe**, III, 239; Zehebî, **Siyeru A’lâm**, I, 273; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 368.

bulunmadığını aktarmaktadır.¹⁸ Vakidî ise, Sa'd b. Ubâde'nin savaşa katılmamasına rağmen, Ensâr'ın savaşa katılması için çok çaba sarfedip, teşvik ettiğinden, Hz. Peygamber'in kendisine yumuşak davrandığını, Bedir'in mükafatı olarak Hz. Peygamber'in Sa'd b. Ubâde'ye kendi kılıcını verdiğini belirtir.¹⁹

Hz. Peygamber, Bedir günü Müslümanlara hitaben bugün kim bir kişiyi esir alır veya öldürürse; o esir almış olduğu veya öldürmüş olduğu kişinin kılıcının onun olacağını bildirmişti. Bedir savaşından sonra Ebû Yâser, Hz. Peygamber'e gelerek savaştan önceki sözlerini hatırlattığında Sa'd b. Ubâde ayağa kalkarak şöyle dedi: *“Ey Allah'ın Resûlü! Bizim görüşümüz bu ganimetlerin Peygamberlik makamının olmasından yanadır. Çünkü bizler sana bir şey olmasından korkarak seni himaye ettik.”*²⁰ Bu tartışmalardan sonra Enfâl Sûresi'nin önce birinci daha sonra kırkbirinci âyeti nâzil oldu. *“Sana ganimetlerin taksimini sorarlar.....”* *“Biliniz ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyden beşte biri mutlaka Allah içindir.....”*²¹

Sa'd b. Ubâde, başta Uhud, Hendek olmak üzere Hz. Peygamber'in yer aldığı bütün savaşlarda bulunmuştur.²² Hicretin ikinci yılında yapılan Ebva gazvesinde Sa'd b. Ubâde, Medine'de Hz. Peygamber tarafından yerine vekil bırakılmıştır.²³ Uhud savaşında düşmana karşı büyük bir sebatla savaşan Sa'd b. Ubâde aynı zamanda Hazrec'in sancağını taşımıştır.²⁴

¹⁸ İbn Kuteybe, **el-Meârif**, (trc. Hasan Ege), s. 178; İbn Sa'd, **Tabakât**, III, 614.

¹⁹ Vakidî, **Meğazî**, I, 101; Bu rivâyet sadece Meğazî'de geçmektedir. İbn Sa'd, bu yüzden bu rivâyete ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini bildirir. Bk. İbn Sa'd, **Tabakât**, III, 614.

²⁰ Zehebî, **Siyeru A'lâm**, I, 274; İbn Asâkir, **Târîhu Dımaşk**, XX, 251.

²¹ Bedir harbinin ganimetleriyle ilgili olarak onların nasıl taksim olunacağı hususunda Müslümanlar arasında anlaşmazlık olmuştu. Muhâcir ve Ensâr ilk defa İslâm sancağının altında bir savaşa katılmışlardı. İslâm'ın *“Savaş kültürü”* henüz oluşmamış ve bu yüzden Câhiliye kavramlarına bağlılık devam ediyordu. Enfâl Sûresi'nin bu âyetleri ganimetler ve onların dağıtım problemini ortadan kaldırdı. Bk. Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, (trc. Dr. Ahmed Asrar), II, 142-143.

²² İbn Sa'd, **Tabakât**, III, 614; İbn Asâkir, **Târîhu Dımaşk**, XX, 241-242.

²³ Taberî, **Târîh**, II, 407.

²⁴ Vakidî, **Meğazî**, I, 239.

Aynı şekilde Müreysî gazvesinde de Ensâr'ın sancağını taşımıştır.²⁵ Hendek savaşı yapılmadan önce Hz. Peygamber, istişare için Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Muaz'ı çağırmişti. Bu istişare sırasında, Hz. Peygamber'in emirlerine uymakta en ufak bir tereddüt göstermeyeceklerini ve müşriklerle savaşmaya, canlarını feda etmeye hazır olduklarını bildirmişlerdi. Bu sırada gösterdikleri sebat ve düşmanlarla çarpışma hususundaki tutumları karşısında Hz. Peygamber, çok memnun olmuştu. Aynı zamanda Sa'd b. Ubâde, Hendek savaşında Ensâr'ın sancağını taşımıştır.²⁶ Sa'd b. Ubâde, Benû Kurayza ile yapılan savaşta bütün ordunun yiyeceğini karşılamakla birlikte, savaşta hazır bulunmuştur.²⁷ Hudeybiye ve Biat-ı Rıdvan'da hazır bulundu.²⁸ Hayber'in fethinde ordu komutanlarından biri de Sa'd b. Ubâde'dir.²⁹ Mekke'nin fethinde Ensâr'ın sancağını taşıyan Sa'd b. Ubâde, sözlerinden ötürü şikayet üzerine Hz. Peygamber tarafından görevinden alınarak, yerine oğlu Kays b. Sa'd tayin edilmiştir.³⁰ Mekke'nin fethinin ardından yapılan Huneyn gazvesinde Hazrec'in sancağını taşımıştır.³¹ Görülüyor ki Sa'd b. Ubâde, vefat edinceye kadar İslâm için cihatta bulunmuştur.

Sa'd b. Ubâde, Hz. Peygamber'den bizzat işiterek tekrarlarıyla beraber yirmi hadis rivâyet etmiştir.³² Sa'd b. Ubâde'den çocukları Kays, Said, İshak ve Abdullah b. Abbas hadis rivâyet etmiştir.³³ İbn Sa'd, Sa'd b. Ubâde'nin Hz. Peygamber'in meclislerinde daima hazır bulunduğunu, ondan Kur'ân, ferâiz ve şeriat ahkâmı öğrendiğini bildirmektedir.³⁴ Onun torunlarından olan İsmail b. Amr b. Kays'ın

²⁵ Vakıdî, **Meğazî**, I, 407.

²⁶ Vakıdî, **Meğazî**, II, 458; Taberî, **Târîh**, II, 571-573.

²⁷ Vakıdî, **Meğazî**, II, 498-500.

²⁸ Vakıdî, **Meğazî**, II, 573.

²⁹ Vakıdî, **Meğazî**, II, 653.

³⁰ Vakıdî, **Meğazî**, II, 822; İbn Kesîr, el-Bidâye, VI, 295.

³¹ Vakıdî, **Meğazî**, III, 895.

³² Zehebî, **Siyaru A'lâm**, I, 270.

³³ İbn Asâkir, **Târîhu Dımaşk**, 237.

³⁴ İbn Sa'd, **Tabakât**, V, 383.

elinde Sa'd b. Ubâde'nin bir sahîfesi olduğunu kaydedilmektedir³⁵ Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir haber, bu hususu teyid etmektedir. Buna göre, İsmail b. Amr, Sa'd b. Ubâde'nin kitabında, Peygamber'in bir şahid ve bir yemin ile hüküm verdiğini gösteren bir hadis bulmuştur.³⁶ Aynı haber, isnâdındaki biraz daha değişik bir ifade ile et-Tirmizî tarafından nakledilmiştir.³⁷ Buhârî'nin haberinde ise kitap, Sa'd b. Ubâde'nin oğlu Said'e isnad edilmiştir.³⁸

Hiz. Peygamber, Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman, Sa'd b. Ubâde Hiz. Peygamber'e her gece kâse içinde etli veya sütlü tirit yemeği, zeytin ve balık gönderirdi. Aynı zamanda Hiz. Peygamber'in zevcelerine de bunların aynısını gönderirdi.³⁹

Sa'd b. Ubâde, aynı zamanda Ashâb-ı Suffâ'dan seksen kişiye her gün yemek yedirirdi.⁴⁰ Sa'd b. Ubâde'nin annesi Amre binti Mes'ud, hicretin beşinci yılında Rebiulevvel ayında Hiz. Peygamber, Dümetü'l-Cendel'de seferde bulunduğu sırada vefat etti. Oğlu Sa'd b. Ubâde de Hiz. Peygamber'le beraber gazvede bulunuyordu. Hiz. Peygamber seferden dönünce Sa'd b. Ubâde'nin annesinin kabrine gidip cenaze namazını kıldı ve onu dua etti.

Sa'd b. Ubâde:

“Ya Resûlallah! Annem vefat etmiş bulunuyor. Vefat etmeden evvel benimle konuşma imkanı bulabilseydi, muhakkak bir hayır yapmamı isterdi. Şimdi ben onun adına bir hayır yapabilir miyim?” dedi.

Hiz. Peygamber:

“Evet” dedi.

Sa'd b. Ubâde, Hiz. Peygamber'e:

³⁵ Talat Koçyiğit, **Hadis Târîhi**, s. 67.

³⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 285.

³⁷ Tirmizî, **Sünen**, III, 627.

³⁸ Buhârî, **Târîhu'l-Kebîr**, II, 1, 456.

³⁹ İbn Sa'd, **Tabakât**, III, 214; Zehebî, **Siyeru A'lâm**, I, 271.

⁴⁰ Zehebî, **Siyeru A'lâm**, I, 276; İbn Asâkir, **Târîhu Dımaşk**, XX, 236.

“Hayrın efdal ve üstünü hangisidir?” deyince.

Hiz. Peygamber:

“Bir kuyu kazdırıp, su içirmektir” buyurdu.

Bunun üzerine Sa’d b. Ubâde bir kuyu kazdırıp: “Bu Sa’d b. Ubâde’nin annesi tarafındandır” dedi. Sikâyet-i Âl-i Sa’d adını verdiği su kuyusunu Müslümanların hizmetine sundu.⁴¹

Sa’d b. Ubâde, ayrıca annesi adına bir bostan bahçesi vakfetmek istediğinde, Hiz. Peygamber’e gelip bunun annesine bir faydası olup olmayacağını sorduğunda, olumlu cevap karşısında bostan bahçesini vakfetmiştir.⁴²

627 yılında vuku bulan Gâbe (Gâred) gazvesinde, orduya erzak olarak on deve yükü hurma göndermişti. Hiz. Peygamber: “Allah’ım! Sa’d ve Sa’d’ın ailesine rahmet eyle” diyerek dua ettikten sonra: “Sa’d b. Ubâde ne iyi adamdır” deyince Hazrec kabilesinden orada bulunanlar: “Ya Resûlallah! O, bizim aramızda büyüğümüzdür, büyüğümüzün de oğludur. Onlar kıtlık yıllarında halkın karınlarını doyururlar, yolda kalanlara da yardım ederlerdi. Bununla birlikte misafirleri ağırlarlar, musibet ve ihtiyaç zamanlarında yardım edip, kabileleri yurtlarına götürürlerdi” dedikleri zaman Hiz. Peygamber: “İslâmiyet devrinde halkın hayırlıları, Câhiliye çağında da insanların hayırlısı idiler” dedi.⁴³

Sa’d b. Ubâde ve oğlu Kays b. Sa’d, Hiz. Peygamber’in Vedâ Haccı’nda kaybolan devesini buldukları zaman Sa’d ve oğlu deveye erzak yükleyerek Hiz. Peygamber’e getirmek üzere yola koyuldular. Evinin kapısının önünde duran Hiz. Peygamber’e rastladıklarında Sa’d b. Ubade: “Ya Resûlallah! Senin kaybolan deven bize geldi, onun yeri senin yanındır” dedi. Hiz. Peygamber’e teslim edip oradan ayrılacağı zaman Hiz. Peygamber: “Allah ikinizden razı olsun. Medine’ye hicret ettiğimizden beri yaptığınız misafirperverlikle bizlerin ihtiyacını giderdiniz” dedi. Sa’d b. Ubade : “Ey Allah’ın Resûlü, bizlere emanet olarak verilen mallarımızdan

⁴¹ İbn Sa’d, **Tabakât**, III, 610; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 7.

⁴² İbn Sa’d, **Tabakat**, III, 610.

⁴³ Vakidî, **Meğazî**, II, 547; İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, XX, 257-258.

aldığınız için bizler Allah'a ve Resûlüne minnettârız” dediği zaman Hz. Peygamber: “Ey Sa'd, doğru söyledin. Arzu ettiğin şeyi elde ettiğin için sevin. Şüphesiz ki karakter Allah'ın elindedir. Kim birine bir şeyi ihsan etmek isterse, onun cömertliği, iyi karakterinden dolayıdır. Şüphesiz ki sen cömert biri olduğun için Allah sana iyi bir karakter vermiş” dedi. Bunun üzerine Sa'd b. Ubâde yapmış olduğu iyi hasletlerden ötürü Allah'a hamdetti.⁴⁴

Hz. Peygamber vefat edince Ensâr, Benû Saide örtmesinde⁴⁵ toplanarak Sa'd b. Ubâde'yi halîfe seçmek için istişare ediyordu.⁴⁶ Sa'd b. Ubâde hasta olduğu için yüksek sesle konuşuyordu. Bundan dolayı oğlu Kays b. Sa'd babasının söylediklerini yüksek bir sesle aktarıyordu.⁴⁷

Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e haber ulaşınca beraberindeki Muhacirlerle birlikte Benû Saide örtmesine doğru yola koyuldular.⁴⁸ Toplantıya muhacirlerin katılmasıyla Sa'd b. Ubâde'ye biat konusundaki tartışmalar iyice alevlendi. Ensâr'dan Hubab b. Münzir ayağa kalkarak: *“Ey Kureyş topluluğu! Bir emîr sizden bir emîr bizden olsun”* deyince tartışmanın dozajı iyice arttı.⁴⁹ Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde'den istedikleri birine biat edebileceklerini söylediği zaman,⁵⁰ her ikisi de Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'in mağara dostu olduğunu ve namaz

⁴⁴ Vakidî, **Meğazî**, III, 1095; İbn Asâkir, **Târîhu Dımaşk**, XX, 258.

⁴⁵ Benû Saide, Hazrec'ten Saide oğullarının oturduğu bir mahalledir. Orada, mahalle sakinlerinin oturduğu ve dinlendikleri bir güneşlik vardı ki, ona Benû Saide örtmesi (Sakîfetu Benû Saide) denirdi. Bu örtmenin yanında “Budâa” adında meşhur bir kuyu vardı. Bu kuyu ile hem hurmalıklar sulanır, hem de diğer ihtiyaçlar giderilirdi. Yâkût Hamevî, **Mu'cem**, I, 524.

⁴⁶ İbn Sa'd, **Tabakât**, III, 616; Zehebî, **Siyeru A'lâm**, I, 276.

⁴⁷ İbn Kuteybe, **İmâme ve's-Siyâse**, I, 12; Taberî, **Târih**, III, 218; İbn Ebi'l-Hadid, **Şerhu Nehcü'l-Belâğa**, II, 3.

⁴⁸ Vakidî, **Kitâbu'r-Ridde**, s. 35; İbn Abdîrabbih, **Ikdü'l-Ferîd**, V, 11.

⁴⁹ İbn Kuteybe, **İmâme**, I, 15; Zikirlî, **el-A'lâm**, II, 163.

⁵⁰ Vakidî, **Ridde**, s. 41; İbn Hişam, **Sîre**, II, 659; İbn Kuteybe, **İmâme**, I, 16; İbn Hâcer, **es-Sevâiku'l-Muhrika alâ Ehli'r-Refd ve'd Dalâl ve'z-Zendaka**, I, 32.

kıldırarak görevli olduğunu belirterek onun halife olması noktasında birleştiler.⁵¹ Daha sonra Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in elini tutarak ona biat etmiştir. Daha sonra oradaki muhacir ve Sa'd b. Ubâde'nin etrafında toplanan Ensâr'ın birçoğu biat etti.⁵² Bu biat esnasında Sa'd b. Ubâde'nin adamlarından biri: *“Dikkat edin! Sa'd b. Ubâde'yi öldüreceksiniz”* dediğinde Hz. Ömer de: *“Allah onu kahretsin! Çünkü o, fitne ve kötülüğün başıdır, münafığın tekidir”* dedi.⁵³

Bizim burada üzerinde durmamız gereken konu Kays b. Sa'd'ın o günkü toplantıda Hazrec'ten bazıları Hz. Ebu Bekir'e biat etmemesine rağmen,⁵⁴ Kays'ın biat edenler arasında neden en önde yer aldığıdır. Çünkü Evslilerden Üseyd b. Hudaýr, Kays'ın biat ettiğini gördüğü zaman şöyle dedi: *“Vallahi Hazrecliler, üzerinize bir kez hakim olacak olurlarsa, bu fazileti kendilerine temelli tahsis ederler ve sizi ondan ebedi olarak mahrum bırakırlar. Kalkınız, Ebu Bekir'e biat ediniz.”*⁵⁵

Kays b. Sa'd'ın daha sonraki günlerde Ensâr'ın o gün Benû Saide örtmeliğinde Sa'd b. Ubâde'yi halife seçmek için toplandıklarında Ensâr'ın Kureys'in bir grup insanın davranışlarından etkilenerek, bir bütün olarak onun arkasında durmayıp onu terk etmeleri yüzünden Ensâr'a serzenişte bulunması, Kays'ın o gün Ebu Bekir'e neden biat ettiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.⁵⁶

Hz. Ebu Bekir daha sonra bir şahsı göndererek Sa'd b. Ubâde'nin biat etmesini istedi. Sa'd b. Ubâde'nin cevabı şöyle oldu: *“İyi biliniz ki vallahi, sadağımdeki bütün okları atmadıkça, mızrağımın ucunu kına ile boyamadıkça, gücümün yettiği kadar kılıcımla size vurmamak ve aile fertlerim ile kavimimden bana uyanlarla birlikte size karşı savaşmadıkça biat etmeyeceğim. Allah'a yemin olsun ki bütün insanlar ve cinler sizinle birlikte olsa, rabbime varıncaya ve hesabımı*

⁵¹ İbn Kuteybe, **İmâme**, I, 16; İbn Ebi'l-Hadid, **Şerhu Nechü'l-Belağa**, II, 3.

⁵² Vakidî, **Ridde**, s. 42; İbn Hişam, **Sîre**, II, 660; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, V, 216.

⁵³ İbn Hişam, **Sîre**, II, 660; İbn Sa'd, **Tabakât**, II, 269.

⁵⁴ Muhibb et-Taberî, **er-Riyâdu'n-Nâdire fi Menâkıbi'l-Aşera**, I, 241.

⁵⁵ İbn Kuteybe, **İmâme**, I, 16.

⁵⁶ Câhız, **Resâil**, IV, 293.

görünceye kadar size biat etmeyeceğim.” Elçilik yapan zat, Sa’d b. Ubâde’nin sözlerini Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’e iletince, Hz. Ömer kendi tabiatına uygun olarak Hz. Ebu Bekir’e “biat edinceye kadar onu bırakma” teklifinde bulundu. Bu esnada orada bulunan Beşir b. Sa’d ise, onlara şöyle tavsiyede bulundu:

“O, artık inat edip biatı reddetmiştir. Öldürülünceye kadar da size biat etmeyecektir. Beraberinde çocukları ailesi ve aşiretinde bir grup öldürülünceye kadar da o, öldürülemeyecektir. Bütün Hazrec’i öldürmedikçe onları öldüremeyeceksiniz. Artık rayına girmiş olan bir işi bozmayın! O halde onu kendi başına bırakın. Onu bu şekilde terk etmeniz size zarar vermez. O sadece tek bir kişidir.” Beşir’in bu tavsiyesini dikkate alan Hz. Ebu Bekir, Sa’d b. Ubâde’yi tek başına bırakarak biat etmesi konusunda onu zorlamamıştır.⁵⁷

Hz. Ömer halîfe olunca bir gün Medine’nin bir sokağında Sa’d b. Ubâde’ye rastladı ve: *“Ey Sa’d! Bak hele!”* diye seslenince, Sa’d da: *“Buyur! Ey Ömer”* diye karşılık verdi. Hz. Ömer: *“Bak sen saygın bir kişisin. Öyle değil mi?”* deyince Sa’d b. Ubâde de: *“Evet, öyleyimdir. Fakat bu iş (hilâfet) sana geçmiştir. Vallahi senin arkadaşını (Ebu Bekir’i) senden daha çok severdim ve senin yakınında olmaktan da hoşlanmıyorum”* diye karşılık verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer de: *“Komşusunun yakınında olmaktan hoşlanmayan çeker gider”* cevabını verdi. Sa’d b. Ubâde ise şöyle dedi: *“Şunu bilesin ki yakında senden daha hayırlı birisinin yanına gideceğim.”* Sa’d b. Ubâde çok kısa bir süre sonra Hz. Ömer’in hilâfetinin ilk aylarında Şam’a gitti ve ölünceye kadar orada yaşadı.⁵⁸

İbn Sa’d, Sa’d b. Ubâde’nin bir yerde bevl yapmak için oturduğunda cinler tarafından çarpılıp öldürüldüğünü, ardından cinlerin şöyle dediğini aktarmaktadır:

*“Katlettik, Hazrec’in efendisi Sa’d b. Ubâde’yi
İki ok attık ona; fakat vuramadık kalbini”*⁵⁹

⁵⁷ İbn Sa’d, **Tabakât**, III, 616; İbn Kuteybe, **İmâme**, I, 17; Belazûrî, **Ensâb**, XX, 182.

⁵⁸ İbn Sa’d, **Tabakât**, III, 616-617; Zirikî, **el-A’lâm**, III, 85.

⁵⁹ İbn Sa’d, **Tabakât**, III, 617; Belazûrî, **Ensâb**, XX, 182-183.

İbn Kuteybe, Sa'd b. Ubâde'nin bir yerde bevl yapmak için oturduğunu, bu esnada yılan tarafından sokularak öldüğünü ve Sa'd'ın vücudunun yemyeşil olduğunu bildirmektedir.⁶⁰

Sa'd b. Ubâde'nin Hz. Ömer'in halife olmasından iki buçuk yıl sonra (h. 14) Şam eyaletinde Havran'da vefat ettiği bildirilmektedir.⁶¹

2. Annesi

Annesi Fukeyhe bint Ubeyd b. Düleym b. Harise b. Sa'lebe b. Tarif b. Hazrec b. Saîde'dir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğiğinde ona biat ederek Müslüman oldu.⁶²

3. Kardeşleri

Kays b. Sa'd'ın Said dışındaki kardeşleri hakkında kaynaklarımızda pek malumat yoktur. Biz onların sadece isimlerini tespit edebildik. Bunlar İmâme, Südüs –anne bir kardeşleri- Said, Muhammed, Abdurrahmân⁶³ ve İshak'tır.⁶⁴

Meğazî ve Siyer ilminin öncülerinden olan Said b. Sa'd, İslâm Târihi ilmi açısından önemli bir şahsiyettir. İbn Hibban, Said'in sahâbe olup olmadığı konusunun ihtilafı olduğunu bu yüzden onun tabiûndan güvenilir bir kişi olduğunu⁶⁵ İbn Sa'd ise, pek çok yazar gibi onun Hz. Peygamber dönemine yetiştiğini, kendisinden az da olsa hadis rivâyet edildiğini ve onun güvenilir bir sahâbe olduğunu kaydetmektedir.⁶⁶ Vakıfî, Said'in Hz. Ali döneminde Yemen valiliği yaptığını rivâyet etmektedir.⁶⁷

⁶⁰ İbn Sa'd, **Tabakât**, III, 617; İbn Kuteybe, **el-Meârif**, (trc. Hasan Ege), s. 178; İbn Abdilberr, **İstî'âb**, II, 599.

⁶¹ İbn Sa'd, **Tabakât**, III, 617; Belazûrî, **Ensâb**, XX, 182; Zehebî, **Siyeru A'lâm**, I, 277; Ziriklî, **el-A'lâm**, III, 85.

⁶² İbn Sa'd, **Tabakât**, VIII, 373.

⁶³ İbn Sa'd, **Tabakât**, III, 616.

⁶⁴ İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XX, 237; Zehebî, **Siyeru A'lâm**, I, 270.

⁶⁵ İbn Hacer, **İsâbe**, III, 44.

⁶⁶ İbn Sa'd, **Tabakât**, V, 80-81.

⁶⁷ İbn Hacer, **İsâbe**, III, 44; **Tehzîb**, IV, 37; İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX, 402.

Said b. Sa'd, Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bazı bilgileri ilk kaleme alan kişi sayılır. Said b. Sa'd'ın yazdığı kitabın aslının Abbasiler döneminin başlarında torunu Said b. Amr'ın elinde olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸ İbn Hanbel ve Ebu Avâne'nin bizlere ulaşan eserlerinde Said b. Sa'd'ın Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili yazdıklarından bazı parçaların bulunduğu bildirilmektedir.⁶⁹ Ebu Avâne: "*Said b. Sa'd'ın kitabında buldum*" ibaresiyle bunu açıkça ortaya koyar.⁷⁰ Taberi'nin de bu kitaptan faydalandığı anlaşılmaktadır.⁷¹

4. Eşleri

Kaynaklar Kays b. Sa'd'ın eşi olarak, Kureybe bint Ebi Kuhafe Osman b. Amir b. Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym'in adını zikretmektedir.⁷² İbn Sa'd, Kureybe'nin Kays ile evlendiğini ve ondan çocuk dünyaya gelmediğini aktarır.⁷³ Kays b. Sa'd'ın çocuğu olduğuna göre başka eşinin de olması gerekir fakat kaynaklarda başka bir isme rastlayamadık.

Mekke'nin fethi günü Ebu Kuhâfe, âma olduğu için kızı Kureybe'den kendisini Ebî Kubeys'e götürmesini istedi. Oraya vardıklarında Ebu Kuhâfe kızı Kureybe'ye: "*Ey kızım ne görüyorsun?*" dediğinde Kureybe: "*Karartının önünde koşuşturan bir adam görüyorum*" dedi. Bunun üzerine Ebu Kuhâfe: "*O vâzidir yani atlılara emîr veren ve onları ileri gönderen kimsedir*" dedi. Daha sonra Ebu Kuhâfe: "*Ey kızım! Şimdi bak ne görüyorsun?*" deyince Kureybe: "*Karartı dağıldı*" dediğinde Ebu Kuhafe: "*Şüphesiz ki atlılar yayılıp dağıldı. Hadi beni süratle evime götür*" dedi. Eve yaklaşp Mekke'ye giren atlılarla karşılaştıklarında, bir atlı

⁶⁸ İbn Hâcer, **Tehzîb**, IV, 69; Fuat Sezgin, **Târihu't-Türasi'l-Arabi**, (Arapça'ya çev. Mahmûd Fehmi Hicâzî-Fehmi Ebu'l-Fadl), I, 443.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 222.

⁷⁰ Fuat Sezgin, **Târihu't-Türas**, I, 443.

⁷¹ Taberî, **Târih**, I, 113-114; Ayrıca Said b. Sa'd hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Rıza Savaş, **Siyer ve Kaynakları**, s. 27-28.

⁷² İbn Sa'd, **Tabakât**, VIII, 249; İbn Kuteybe, **el-Meârif**, (trc. Hasan Ege), s. 116. Bağdâdî, **Târihu Bağdâd**, I, 178.

⁷³ İbn Sa'd, **Tabakât**, VIII, 249.

Kureybe'nin boynundaki gerdanlığı kesip aldı. Daha sonra Ebu Kuhâfe: “*Ey kızım! Korkma! Şüphesiz ki senin kardeşin asildir ve Muhammed'in yanında onun arkadaşlığı da üstündür*” dedi. Hz. Peygamber Mekke'ye girdiği zaman Ebu Bekir onun yanında üç defa kız kardeşinin gerdanlığını bulanın getirmesini istediysede daha sonra kız kardeşine dönerek şöyle dedi: “*Ey kız kardeşim! Gerdanlığını kendi hayrına say. Vallahi bugün millet içinde emanete riayet eden azdır.*”⁷⁴ Ebu Kuhâfe ve Kureybe bugün Hz. Peygamber'e biat ederek Müslüman oldu.

5. Çocukları

Kaynaklardan dolayı olarak Kays b. Sa'd'ın üç oğlunun olduğunu çıkarabildik. Bunlar Vettâd⁷⁵, Nasr⁷⁶ ve Amr'dır.⁷⁷

II. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KAYS b. SA'D

A. Hz. Peygamber'in Yanındaki Konumu

Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivâyette, Kays b. Sa'd'ın Hz. Peygamber'in yanındaki konumu emniyet âmirinin vali yanındaki konumuna benzerdi.⁷⁸

Kays b. Sa'd, Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde onun koruması olarak en öndeydi ve Hz. Peygamber'in işlerini yerine getirmede kendisine yardımcı oluyordu. Kaynaklar Kays'a Hz. Peygamber'in *Sahibu's-Şurtası* olarak isim verselerde bu isimlendirme sonraki dönemlere ait bir kavramdır. Çünkü Hz. Peygamber zamanında valilerden hiçbirinin yanında sahibü's-şurta mevcut değildi. Bu emniyeti (valiyi)

⁷⁴ Vakıdî, *Meğâzî*, II, 824.

⁷⁵ İbn Hazm, *Cemheru Ensâbi'l-Arab*, (nşr. E. Levi Provençal), Mısır, s. 366.

⁷⁶ Benû Ahmer devletinin kurucusu, Muhammed b. Yusuf b. Muhammed b. Ahmed b. Humeys İbn Nasr'ın nesebi Kays b. Sa'd'a dayandırılmaktadır. Bk. İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fi Ahbâri Târihi Gırnata*, s. 92; Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, VII, 412.

⁷⁷ Talat Koçyiğit, *Hadis Târihi*, s. 678.

⁷⁸ İbnü'l-Cezvî, *Sıfatü's-Safve*, I, 75; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, IV, 425; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 314; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III, 103; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XLIX, 406; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 396; İsbâbe, III, 239; Zirikî, *el-A'lâm*, VI, 56.

korumakla mükellef sınıf, ancak Emeviler döneminde meydana gelmiştir. Enes b. Mâlik, Kays b. Sa'd'ın bu konununun bilinmesi ve daha iyi anlaşılması için bilinmekte olan Sahibu's-Şurta'ya benzetti. Hz. Peygamber'in bütün hayatı ve zamanı halk arasında geçmiştir. Hz. Peygamber'in kapısının önünde sultan saraylarındaki gibi, insanların girmesine engel olan muhafızlar yoktu.⁷⁹

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde Ensâr'dan yirmi genç, ihtiyaçlarını yerine getirmek için onun yanından ayrılmadı ve Hz. Peygamber, bir iş yapılmasını istediğinde, bu gençleri görevlendirdi.⁸⁰ Kays b. Sa'd'ın bu konuma layık görülmesi, onun, Hz. Peygambere karşı gördüğü işler sebebiyledir denmiştir.⁸¹

Kays b. Sa'd'ın babası, oğlunun bu mevkiinden endişelenip, başına bir iş gelmesinden korktuğu için Hz. Peygamber'e gelerek oğlunun bu mevkiden uzaklaştırılmasını Hz. Peygamber'den rica etti. Daha sonra Hz. Peygamber Kays'ı bu görevden aldı.⁸² Asım b. Ömer'den gelen bir rivâyette, Hz. Peygamber'in, Kays'ı sadaka toplama işinde görevlendirdiğini belirtilmektedir.⁸³

Sa'd b. Ubâde, oğlu Kays b. Sa'd'ı Hz. Peygamber'in hizmetini görmesi için onun yanına vermişti.⁸⁴ Yerim b. Es'ad, Kays b. Sa'd'ın Hz. Peygamber'in ayaklarını mesh etmede kendisine yardımcı olduğunu söylemektedir.⁸⁵

⁷⁹ Buhârî, **Sahih**, (trc. Kamil Miras), V, 367.

⁸⁰ İbnü'l-Kesîr, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, IV, 664.

⁸¹ İbnü'ül-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, IV, 425.

⁸² İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III, 1289; Zehebî, **Siyeru A'lâm**, III, 103; İbn Asâkir, **Târîhu Dımaşk**, XLIX, 406; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 103.

⁸³ İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III, 1289; Zehebî, **Siyeru A'lâm**, III, 104; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 103.

⁸⁴ Besevi, **Târîh ve Mâ'rife**, I, 82; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XV, 314; Zehebî, **Siyeru A'lâm**, III, 104; İbn Asâkir, **Târîhu Dımaşk**, XLIX, 405.

⁸⁵ Buhârî, **Târîhu'l-Kebîr**, VII, 141; Zehebî, **Siyeru A'lâm**, III, 104; İbn Asâkir, **Târîhu Dımaşk**, XLIX, 409.

B. Sancaktarlığı

Yukarıda zikrettiğimiz gibi Kays b. Sa'd, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesiyle birlikte onun korumalığını üstlenmişti.⁸⁶ Daha sonra Kays, bu görevden alınmasına rağmen, Hz. Peygamber'in hep yakınında yer almaya devam etmiştir. Kays b. Sa'd, heybetli bir vücuda sahipti,⁸⁷ aynı zamanda babası gibi, atıcılıkta başarılı⁸⁸ ve kılıç kullanmada emsalsiz yiğit bir bahadırdı.⁸⁹

Kays b. Sa'd, Hz. Peygamber ile birlikte bütün savaşlara katılmıştır.⁹⁰ Kays, Hz. Peygamber'in Sudâ üzerine gönderdiği askeri birliğin başında,⁹¹ Mekke'nin fethinde ise Ensâr'ın sancağını taşımıştır.⁹²

1. Sudâ Heyetinin Gelişi

Hz. Peygamber, h. 8. yılında Cirâne'den⁹³ döndükten sonra Kays b. Sa'd komutasında bir askeri birliği Yemen bölgesinde Sudâ⁹⁴ üzerine seriyyeye gönderdi. Hz. Peygamber, Kays b. Sa'd'a beyaz bir sancak ile siyah bir bayrak vermişti. Kanat⁹⁵ denilen bölgede dört yüz kişilik bir Müslüman ordusu toplandı. Hz.

⁸⁶İbnü'l-Cezvî, *Sıfatü's-Safve*, I, 75; İbnü'ül-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, IV, 425; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III, 103.

⁸⁷Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 178; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLIX, 404.

⁸⁸Belâzûri, *Ensâb*, XX,163-164; Abdilberr, *İstî'âb*, III, 1289; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, II, 425.

⁸⁹İbnü'ül-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, IV, 425; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLIX, 416.

⁹⁰Amilî, *A'yânü's-Şia*, VIII, 402. Makdisî, Kays'ın Bedir savaşında Ensâr'ın sancağını taşıdığını söylemektedir. Makdisî, *Kitâbü'l-Bed*, IV, 115. Zehebî, Sıffîn savaşında Hz. Ali ile birlikte olup, Bedir'de bulunmayanlar arasında Kays'ı zikretmektedir. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi) s. 545.

⁹¹İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 326; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, II, 255; Şâmi, *Subülü'l-Hüdâ*, VI, 322.

⁹²İbn Abdilberr, *İstî'âb*, III, 1289; Belazûrî, *Ensâb*, XX, 184.

⁹³Cirâne, Mekke ile Medine arasında bulunan bir şehirdir. Burası Mekke'ye daha yakındır. Şâmi, *Subülü'l-Hüdâ*, VI, 323, dipnot, 1.

⁹⁴Sudâ, Yemen bölgesinde bir kabilenin adıdır. İbn Hazm, *Ensâb*, s. 388.

⁹⁵Yemen bölgesinde bir kabilenin adıdır. Şâmi, *Subülü'l-Hüdâ*, VI, 323.

Peygamber bu birliğe Yemen bölgesindeki Sudâlar üzerine gitmesini emredince, o sırada Sudâlı bir adam birliğin kendi kabilesi üzerine gönderildiğini öğrenince, Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dedi:

“Ey Allah'ın Resûlü! Ben kavmimin elçisi olarak geldim. Eğer sen bu birliği geri çekersen ben de sana kavmimi getireceğim.” Bu konuşmadan sonra Hz. Peygamber ordu komutanı Kays b. Sa'd'ı Kanat denilen bölgeden geri çağırdı.⁹⁶

Sudâlı adam daha sonra kavmine gitti ve yanında on beş kişilik bir heyetle Hz. Peygamber'in yanına geldiler.⁹⁷ Sa'd b. Ubâde: *“Ey Allah'ın Resûlü! Müsaade et, benim misafirim olsunlar.”* dedi. Bunun üzerine gelen bu ayet Sa'd b. Ubâde'nin evinde ağırlandı. Sa'd, gelen bu heyete iyi davranıp onlara ikramda bulunarak, hepsini giydirip kuşattı.⁹⁸

Daha sonra bu heyet Hz. Peygamber'in yanına gelip, İslâm'ı kabul ederek Hz. Peygamber'e biat ettiler. Hz. Peygamber onlara şöyle dedi:

“Ey Sudâlı kardeşler! Sizler kavminizin önde gelen kişileri misiniz?” onlar da *“evet”* dediler.⁹⁹

Daha sonra bu kişiler kavimlerine döndüklerinde, Sudâlîlar arasında İslâmiyet hızla yayıldı. Sudâlîlardan veda haccına yüz kişi geldi.¹⁰⁰

Sudâlîlara mensup Ziyad b. Hâris'ten şu rivâyet aktarılmıştır. Ziyad b. Hâris, Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dedi: *“Askeri birliği geri çekersen, ben de sana kavmimi getireceğim.”* Bunun üzerine Hz. Peygamber askeri birliğini geri çekti. Ziyad kavminden bir heyetle Hz. Peygamber'e geldiğinde, Hz. Peygamber Ziyad'a

⁹⁶ İbn Sa'd, **Tabakât**, I, 326; Şâmi, **Subulü'l-Hüdâ**, VI, 322; İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu'l-Eser**, II, 254-255.

⁹⁷ İbn Sa'd, **Tabakât**, I, 326; Şâmi, **Subulü'l-Hüdâ**, VI, 322; İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu'l-Eser**, II, 255.

⁹⁸ İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu'l-Eser**, II, 255.

⁹⁹ İbn Sa'd, **Tabakât**, I, 326; Şâmi, **Subulü'l-Hüdâ**, VI, 322.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, **Tabakât**, I, 326; Şâmi, **Subulü'l-Hüdâ**, VI, 322; İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu'l-Eser**, II, 255.

şöyle dedi: “*Ey Sudâlı kardeş! Sen kavmin için kendisine itaat edilen biri misin?*” Ziyad da Hz. Peygamber’e: “*Allah ve Resûlü’nün sayesinde evet*” dedi.¹⁰¹

Ziyad b. Hâris şöyle dedi: “*Hz. Peygamber ile beraber sefere katıldım ve Hz. Peygamber benden ezan okumamı istedi ve ben de ezan okudum.*” Daha sonra Hz. Bilâl kamet getirmeye başlayınca Hz. Peygamber: “*Sudâlı kardeş ezan okudu; kim ezan okursa, o kamet getirir*” buyurdu.¹⁰²

2. Mekke’nin Fethi

Medine İslâm devletiyle Kureyşliler arasında yapılan Hudeybiye Sulh anlaşmasında, Beni Bekr Kureyş yanında, Huzâalılar Medinelilerin yanında yer alarak bu anlaşmaya katılmışlardı. Beni Bekr kabilesinden biri şiirle Hz. Peygamber’e hakaret edince, Huzâalılardan bir genç buna tahammül edemeyerek, o kişiye saldırarak onu yaraladı. Durumu öğrenen Beni Bekr kabilesi bunu Huzâalara saldırmak için bir sebep saydılar.¹⁰³ Kureyşlilerin yardımını alan Beni Bekr’ler her şeyden habersiz *Vetr* denilen suyun başında ikamet eden Huzâalıların üzerine ansızın saldırdılar. Hazırlıklı bulunmayan Huzâalılar, Mekke’nin içine kadar kaçmalarına rağmen, Harem bölgesinde bile adamları öldürülmüştü. Neticede bu çatışmalarda Huzâalılardan yirmi üç kişi öldürülmüştü.¹⁰⁴ Çatışmalarda Kureyşliler, Beni Bekr kabilesine at, silah gibi yardımlarla kalmamış, hatta ileri gelenlerinden birçokları da bilfiil çarpışmaya katılmıştı. Fakat bunu Hz. Peygamber’den çekindikleri için gizli yapmışlardı.¹⁰⁵ Kureyş’in bu hareketi Hudeybiye Sulh anlaşmasını ihlâl etmiş oluyordu.

Huzâalı Amr b. Sâlim, beraberinde bir heyetle Hz. Peygamber’e gelerek durumu anlatıp, yardım talebinde bulundu.¹⁰⁶ Hz. Peygamber Huzâalılardan gelen heyete,

¹⁰¹ İbn Sa’d, **Tabakât**, I, 326; İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu’l-Eser**, II, 255.

¹⁰² İbn Sa’d, **Tabakât**, I, 327; İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu’l-Eser**, II, 255-256.

¹⁰³ Vakıdî, **Meğazî**, II, 783.

¹⁰⁴ Halebî, **İnsânü’l-Uyûn**, III, 4.

¹⁰⁵ İbn Hişam, **Sîre**, IV, 32; İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu’l-Eser**, II, 165.

¹⁰⁶ İbn Hişam, **Sîre**, IV, 37; Taberî, **Târîh**, III, 111.

kendilerine yardım edeceğini söyleyerek yurtlarına geri gönderdi.¹⁰⁷ Hz. Peygamber durumun açığa kavuşması için Mekkelilere bir mektup göndererek şöyle dedi:

*“Ya Huzâalılardan öldürülenlerin kan bedelini ödeyiniz, ya da Beni Bekr kabilesiyle olan ittifakınızdan vazgeçin. Bunlardan birini yapmazsanız, Hudeybiye Sulh anlaşmasını bozduğunuzu ve bunun neticesi olarak da sizinle savaşma mecburiyetinde kalacağımı biliniz.”*¹⁰⁸

Mekkeliler Hz. Peygamber’in teklifini kabul etmeyerek, anlaşmayı fiilen ihlal etmiş olduklarını teyid etmiş oldular. Daha sonra Ebu Süfyan, anlaşmayı yenilemek ve mütareke müddetini uzatmak için Medine’ye gitti.¹⁰⁹

Ebu Süfyan, Medine’de Hz. Peygamber’in yanına vardığında, Hz. Peygamber’e anlaşmayı yenileyip, müddetini uzatmak istediğini söylediğinde , Hz. Peygamber kendisine herhangi bir cevap vermeksizin sessiz kaldı.¹¹⁰ Ebu Süfyan, Hz. Peygamber’den bir cevap alamayınca, İslâm’ın önde gelenlerinden anlaşma için yardım istediye de bundan da bir sonuç alamayınca Mekke’ye döndü.¹¹¹

Hz. Peygamber, Mekke üzerine yürümeye karar verdi ve bu kararını gizli tutmak istiyordu. Bu sayede düşmana hazırlanma fırsatı vermemek ve bunun neticesi olarak da fazla kan dökülmeden Mekkelileri teslim mecbur etmekte.

Hz. Peygamber hazırlıkları tamamladıktan sonra Ramazan ayının ilk günlerinde Mekke’ye doğru hareket etti.¹¹² Hz. Peygamber ordusuyla Mekke’ye dört fersah mesafede olan Merri-Zahran vadisine gelip konakladı.¹¹³ Hz. Peygamber her

¹⁰⁷ İbn Hişam, **Sîre**, IV, 37; İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu’l-Eser**, II, 165.

¹⁰⁸ Vakıdî, **Meğazî**, II, 786.

¹⁰⁹ Vakıdî, **Meğazî**, II, 791.

¹¹⁰ İbn Hişam, **Sîre**, IV, 37; Halebî, **İnsânu’l-Uyûn**, III, 16.

¹¹¹ İbn Hişam, **Sîre**, IV, 38.

¹¹² Halebî, **İnsânu’l-Uyûn**, III, 17.

¹¹³ İbn Hişam, **Sîre**, IV, 38; İbn Kesîr, **Sîre**, III, 352; Taberî, **Târih**, III, 112.

mücahide bir ateş yakmasını istedi.¹¹⁴ Bir anda on bin ateş yakıldığında bunu gören Mekkeliler ne yapacaklarını bilmeyerek korkuya kapıldı.¹¹⁵ Etrafta olup bitenler hakkında malumat toplamak üzere Ebu Süfyan birkaç arkadaşıyla gece vakti çıkıp etrafı gözetlerken askerler tarafından yakalanarak Hz. Peygamber'e getirildi.¹¹⁶ Hz. Peygamber, Ebu Süfyan'ın Mekke'ye dönmesine müsaade etmeyerek, Hz. Abbas'a Ebu Süfyan'ı vadinin daraldığı yere götürüp, İslâm ordusunun ihtişamını görmesini istedi.¹¹⁷ Ebu Süfyan Hz. Peygamber'in ordusunu gördüğünde Hz. Abbas'a şöyle dedi:

“Kardeşinin oğluna ne kadar büyük bir saltanat verilmiş! Hiçbir hükümdarda görmediğim bir saltanat”

Hz. Abbas;

“Bu saltanat değil, peygamberliktir” dedi.¹¹⁸

Hz. Peygamber, ordusunu dört kola ayırmıştı. Hz. Peygamber'in kollara ayırmış olduğu askerler şehre girerken Sa'd b. Ubâde, Ebu Süfyan'ın önünden geçerken, *“Bugün büyük bir savaş günüdür. Bugün Kâbe'de vuruşmanın helal olduğu gündür”* dediğinde Ebu Süfyan bu sözleri Hz. Peygamber'e ilettilğinde Hz. Peygamber *“Sa'd yanlış söylemiş, bugün Allah'ın Kâbe'yi yücelttiği gündür. Bugün Kâbe'nin tevhid elbisesine bürüneceği gündür”* dedi.¹¹⁹

Bunun üzerine Hz. Peygamber, Sa'd b. Ubâde'yi görevden alarak yerine oğlu Kays b. Sa'd'ı komutan olarak atadı.

Başka bir rivâyette, Mekke'nin fethi günü Sa'd, Kureyşi hicvederek, *“Bugün savaş günüdür. Bugün her şeyin helal olduğu gündür”* dediğinden bu sözler Kureyş'in çok zoruna gitmişti. Kureyşli bir kadın Hz. Peygamber'in önüne çıkarak

¹¹⁴ İbn Hişam, **Sîre**, IV, 38; Halebî, **İnsânu'l-Uyûn**, III, 17.

¹¹⁵ İbn Hişam, **Sîre**, IV, 38; Taberî, **Târih**, III, 112.

¹¹⁶ Vakıdî, **Meğazî**, II, 819.

¹¹⁷ İbn Hişam, **Sîre**, IV, 42.

¹¹⁸ İbn Sa'd, **Tabakât**, I, 126; Ebü'l-Fida, **Muhtasar**, I, 180.

¹¹⁹ İbn Hişam, **Sîre**, IV, 46.

onu şikâyet ettiğinde, Hz. Peygamber Sa'd'ı görevinden aldı.¹²⁰ Hz. Peygamber yardım isteyen kadının ümitsizliğe düşmesini önlemiştir.¹²¹

Hz. Peygamber'in Sa'd b. Ubâde'yi görevden almasının iki önemli nedeni vardır:

a) Ordunun başkomutanının emirlerine muhalefet etmesi. Sa'd b. Ubâde, sözleriyle Hz. Peygamber'in çizmiş olduğu plana tamamen ters düşüyordu. Çünkü o, Mekke'yi kan akıtmadan, gerekmedikçe de silaha başvurmadan almak istiyordu.¹²²

b) Bazı Muhacirlerin ve Ebu Süfyan'ın kafasını kurcalayan endişeleri yok etmek. Hz. Peygamber, Müslümanların İslâm'ın etrafında kenetlenmelerine çok özen gösteriyordu. Onun için yeni Müslüman olan Ebu Süfyan ve bazı muhacirlerin kafasını kurcalayan endişelerini ortadan kaldırmak istiyordu. Sa'd'ın davranışı ise, hem Hz. Peygamber'in Mekke'yi savaşmaksızın almayı amaçlayan planına ters düşüyor, hem de hoş olmayan bazı sonuçlar doğurma ihtimalini taşıyordu.¹²³

Hicretten önce on iki, sonrasında ise sekiz yıl olmak üzere Hz. Peygamber yirmi yıl boyunca kendisini ve ashabını kovup şehirden çıkararak, onların mallarını gasp edip ellerinden zorla alan, birçok sahâbeyi ölüme sürükleyecek şekilde işkence ve mihnet altında tutan, sığındıkları yer olan Medine'yi istilaya kalkışan ve girilen ıslahat hareketini yok etmek için akla gelen her çareye başvurmayı ihmal etmeyen bu şehir ahalisinden zulüm görmüş olan Hz. Peygamber bu şehre muzaffer şekilde bir fatih olarak girmişti. Düşmanlarını köle ve cariye haline getirilmesini emretmek veya hepsinin kılıçtan geçirilmesini emretmesine mani olacak hiçbir şey kalmamıştı. Ama Hz. Peygamber Allah elçisi olarak getirdiği bir *ilâhî tebliğ* vazifesi vardı ve kendisinden sonra ilelebet Müslümanların davranış ve hareket tarzlarında umumi prensip ve kural teşkil edecek bir tutum göstermek mecburiyetindeydi. Bunun üzerine bir Peygamber'den beklenen şu sözler onun ağzından dökülmüştür:

¹²⁰ İbn Hişam, *Sîre*, IV, 26 ; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 295.

¹²¹ Abdullah Reşid, *İslâm'da Ordu ve Komutan*, (çev. Enver Güneç-Seraceddin Emre), s. 55-59.

¹²² M. Ferec, *Abkariyye el-Âskariyye*, s. 573; Abdullah Reşid, *İslâm'da Ordu ve Komutan*, s. 58-59.

¹²³ Abdullah Reşad, *İslam'da Ordu ve Komutan*, s. 59.

“Bugün artık sizler hiçbir şekilde hakir görülmeyeceksiniz; haydi şimdi dağılın, hepiniz hür ve serbestsiniz.”¹²⁴

Babasının azledilmesiyle bu büyük günde komutanlığa yükselen Kays b. Sa’d, bu mevkisiyle her zaman gurur duymuş, Hz. Ali döneminde Muâviye ile Sıffin gününde mücadele ederken, Ensâr’ın üstünlüğünü ortaya koyarken, “Bizler Mekke fethinde Hz. Peygamber’in yanında en öndeydik” diyerek bunu ortaya koymuştur.¹²⁵

III. HZ. ÖMER DÖNEMİNDE KAYS B. SA’D

A. Mısır’ın Fethi

Şam fetihleri tamamlandıktan sonra Amr b. el-Âs, Hz. Ömer’e Mısır’ın topraklarının verimliliğinden, tabii zenginliğinden ve savaş gücünün zayıflığından bahsederek, ondan Mısır seferine çıkmak için izin istedi.¹²⁶

Hz. Ömer, Amr’a sefer iznini gönülsüz olarak verdi. Aynı zamanda ona, Suriye topraklarından fazla uzaklaşmamasını, kendisinin yapacağı görüşmeler neticesinde, Mısır seferi için kesin kararını vereceğini, şayet kararından vazgeçtiğini bildiren mektup kendisine Mısır’a girmeden önce ulaşırsa, geri dönmesini, şayet Mısır toprağında haber kendisine gelirse devam etmesini istedi.¹²⁷

Halife, Medine’ye döndüğünde, ashâb ile istişare ettikten sonra, ashabı Mısır seferi için isteksiz gördü.¹²⁸ Hz. Ömer, Amr’a mektup göndererek, Mısır’a girmediyse geri dönmesini, eğer sınırı geçtiyse devam edip, kendisine takviye asker göndereceğini bildirdi.¹²⁹

¹²⁴ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, I, 267-268.

¹²⁵ İbn A’sem, **el-Fütûh**, II, 110.

¹²⁶ Ya’kûbî, **Târih**, II, 148; Markîzî, **Hıtat**, I, 288.

¹²⁷ İbn Abdilhakem, **Fütûhu Mısır**, s. 56-57; Belâzurî, **Fütûhu’l-Buldân**, s. 298; Ya’kûbî, **Târih**, II, 148; Markîzî, **Hıtat**, I, 289.

¹²⁸ Hitti, **İslâm Târihi**, I, 243-244.

¹²⁹ İbn Abdilhakem, **Fütûhu Mısır**, s. 57; Belâzurî, **Fütûhu’l-Buldân**, s. 298; Ya’kûbî, **Târih**, II, 148; Markîzî, **Hıtat**, I, 289.

Hız. Ömer'in mektubu kendisine ulaştığında Amr Refah'ta idi. Bu şehir Filistin sınırları içinde yer alıyordu. Ordu Ariş şehrine girinceye kadar Amr haberciden mektubu almadı. Amr, Ariş şehrinde askerlerine buranın Mısır toprağı olduğunu doğrulattıktan sonra, mektubu askerlere okudu. Mektupta şayet Mısır topraklarına girilmişse yollarına devam etmelerini bildiriyordu. Bunun üzerine Amr da yoluna devam etti.¹³⁰

Amr, Mısır'a vardığında ordusunda bulunan ashabın ileri gelenlerine şöyle dedi: *“İhsan karşılıklı yapılan bir tavidir. Hız. Peygamber, Mukavkıs'a mektup yazarak onu İslâm'a davet etti, o da buna mukabil kendisine hediye göndermişti. Bizlerin bu hediyeyi hatırlaması gerekir. Çünkü Hız. Peygamber, Mukavkıs'ın göndermiş olduğu hediyesini kabul ederek ona teşekkür etmişti. Bizler Hız. Peygamber'in sünnetine tabiyiz ve onun sünnetini kendimize örnek almalıyız.”*

Amr, kendisiyle birlikte Mısır seferinde beraber olan ashabın ileri gelenlerinden bir grubu elçi olarak Mukavkıs'a gönderdi, bu heyetin arasında Kays b. Sa'd da vardı. Aynı zamanda Amr, bu heyetle Mukavkıs'a hediyeler de göndermişti.¹³¹

Heyet Mısır'a vardığında, Mukavkıs devletin üst düzey bürokratlarıyla toplantı halindeydi. Kays, içeriye girdiğinde Mukavkıs, bürokratlarının tedirginliklerini yok edip, onların kalplerini İslâm'a karşı yumuşatmak için Kays'a bir takım sorular sorarak, ondan binmiş oldukları bineklerden kendilerine haber vermesini istedi. Bunun üzerine Kays ona şunları anlattı:

“Onların hörgücü kumral, diz kapakları parlaktır” deyince Mukavkıs, *“Biz Arapların deveden başka hiçbir şeye binmediğini duyduk”* dedi. Kays, şöyle dedi: *“Allah deveye cömert davranıp onu şerefliendirerek, evrensel kıldı. Aynı zamanda çölün ortasında dişi deve de çıkarttı. Âdemoğullarından biri olan Arapların ona binmesi için onu özel kıldı. Allah deveyi kanaatkâr yaratarak onu mübarek kıldı.*

¹³⁰ İbn Abdilhakem, **Fütûhu Mısır**, s. 57-58; Ya'kûbî, **Târih**, II, 148; Markîzî, **Hıtat**, I, 288.

¹³¹ Vakıdî, **Fütûhu's-Şâm**, II, 29-30.

Çünkü o, günlerce susuzluğa dayanarak, kuvvetli bir şekilde yoluna devam eder.” Allah Kur’an’da bizlere şunları söyledi:

“Bütün insanlar için hacı ilan et ki, gerek yaya olarak gerek uzak yoldan gelen incelmış develer üzerinde sana gelsinler”¹³² Aynı zamanda

— Allah onun bedenini sizler için kurban kıldı.-¹³³

“Hz. Peygamber Bedir savaşına çıktığında beraberinde su taşımada kullanılan yüz deve ve iki at vardı. Bu atlardan birine Mikdâd b. Esved diğetine Mus’ab b. Umery binliyordu. Bizler Kureyş ile karşılaştığımızda onların sayısı bizlerden kat kat fazlaydı. Onlar Hz. Peygamber’in feyzinden uzak durdular. Hz. Peygamber’in ashabı yolda peşi sıra birbirini takip ediyordu, onlara namaz kaldırmak ve onların emniyetinden sorumlu olarak Hz. Ali, Mersed b. Ebi Mersed el-Gâvanî ve Hz. Hamza görevlendirildi. Ey Kral! Hz. Peygamber kendisine hediye edilen eşeğe binmişti, onun arkasından Mu’âz b. Cebel takip ediyordu. Ey Kıptilerin Kralı! Hz. Peygamber eşeğinin ayağına kendisi nal çakardı ve Hz. Peygamber’in elbisesi yamalıydı.” Hz. Peygamber: ‘Kim benim sünnetimden yüz çevirirse o, bizden değildir’ buyurmuştu. “Hz. Peygamber’in gömleği pamuktandı, onun uzunluğu, ne çok uzun ne de çok kısaydı. Kavmi Hz. Peygamber’e elbise satın alarak hediye etmişti. Hz. Peygamber onu yırtılincaya kadar giymişti. Hz. Peygamber’i konuşmalarında tebessümlü görürsün, o konuşurken açık bir şekilde konuşur, önemli şeyleri üç defa tekrarlar. Onun ashabından biri kendisine geldiğinde o, ayağa kalkmayı yeğlerdi. Ey Mukavkıs! Allah’ı tesbih et. Allah’tan başka ilah olmadığına şahadet ederim ki, şayet tövbe edersen Allah, sana mağfiret edecektir. Bizler Hz. Peygamber’e bu sözün mahiyetini sorduğumuzda, o bize bu sözün, İslâm’ın kabulünü tasdik anlamına geldiğini söyledi.”¹³⁴

Mukavkıs’ın meclisinde bulunan Müslümanlardan bazıları, Allah katında en faziletli ümmetin, Peygamber’in yanında olanların olduğunu yani kendilerininin

¹³² Hac Sûresi, 22/27.

¹³³ Hac Sûresi, 22/ 36.

¹³⁴ Vakıdî, Fütûhu’s-Şâm, II, 30.

olduğunu söylediklerinde Mukavkıs, bu sözlere çok kızdı. Mukavkıs oradakilere şöyle dedi: “Sizler haram yemeye meylederek, günah işleyip, kötü işler yaptınız, iyilik yapmayı düşüncelerinizden uzak tutarak, halka zulmederek dünyaya meylettiniz. Bu yapmış olduklarınızın hangisiyle Allah katında en faziletli ümmetsiniz.”¹³⁵

Daha sonra Mukavkıs, “sizlerde ne diye yoksulluk görmüyorsunuz?” dediğinde oradakiler şöyle cevap verdi: “Ey Mukavkıs! Şüphesiz ki Allah büyük küçük birçok şeylerle bizleri rızıklandırdı. Buna karşılık onlar, tahammülü zor olan bir olayla, iki kafatasıyla çıkageldiler. Ey Kral! Bu iki kafatasından biri, adil ve salih amel işleyen kişiye diğeri zalim bir adama aitti. O ikisi de insanın ebedi olarak kalacağı yere varmışlardı. Artık o ikisinin konuşması da mümkün değildi. Ama adil adam vardığı yerde mutlu ve refah içindeydi. Zalim adama gelince, işlemiş olduğu ziyan ve suçtan ötürü pişmanlık içindeydi. Ey Kral! Ölmeden evvel istediğini seç, şüphesiz ki sen insanların ileri gelenlerindensin. Herkes de senin emîrliğinde bir yere varacaktır ve eğer sen yeryüzünde Allah’ı vekil edinirsen, senin emîrliğin ahirette sana kalkan ve aynı zamanda ganimet olacaktır. Sen varacağın yeri ve kabrini düşün ki, kendi nefsin için hareket edesin. Unutma ki ruhunu teslim ettiğin zaman ataların sana yardımcı olamayacaktır ve mezar seni içine alacaktır. Şeytanın emirlerini ve davetini terk ederek, günahlarını tamir edersin. Ey Kral! Şeytanın senin babanın üzerindeki hilelerini bir hatırla. Onun üzerine kendi hilelerini yönelterek düşmanını bitkin düşür. Ona doğrulukla yönelerek onu bertaraf eyle.”

Daha sonra Kays şöyle dedi: “Ey Kral! Onların haberini biliyor musun?” Mukavkıs: “Hayır” dedi. Bunun üzerine Kays, “Onlar mümin kavimdir. Allah Kur’an’da onların hak ile adaleti rehber edinmiş ümmet olduğundan bahsetmektedir. Onlar Hz. Peygamber’e Kur’an’da mümin kavmin ehemmiyetinin ne olduğunu sorduklarında, Allah ayetlerle iyilikte bulunmayı Muhammed ümmetine öğütlemiştir.”¹³⁶

Mukavkıs, Kays’a: “Ey Arap kardeş! Arkadaşlarının yanına döndüğün zaman onlara burada gördüğün ve duyduğun şeylerden haber ver. Ayrıca sizlerle

¹³⁵ Vakıdî, **Fütûhu’s-Şâm**, II, 30.

¹³⁶ Vakıdî, **Fütûhu’s-Şâm**, II, 30-31.

birlikte sizin aranızda yaşamayı düşüneneğim” dedi. Kays: “Ey Mukavkıs! Sizlerden bizler için bir şüphe yoktur. Bizler sizleri de kurtaramayacağız, sizleri kurtaracak olan İslâm’ın ta kendisidir. Ya İslâm’ı tercih ederek kurtuluşa ereceksiniz ya da bizlerle sulh yapıp cizye vermeyi kabul edeceksiniz yahut bizlerle savaşmayı tercih edeceksiniz” dedi. Mukavkıs da duyduğu şeyleri halkına açık bir şekilde anlatacağını ama halkının haram yemelerinden dolayı sertleşen kalplerini yumuşatmak için zamana ihtiyaç duyduğunu söyledi.

Mukavkıs ve devletin önemli kademesinden hiç kimse Ramazan ayında halkın arasına çıkmazdı. Devlet adamlarından hiç kimse ne yapılması gerektiğini bilmiyordu. Kays hicretin 20. yılı Şaban ayında oradan ayrılarak Amr b. el-Âs’ın yanına vardığında, orada olup biteni kendisine anlattı.

Mukavkıs’ın oğlu, babasının konuşmalarından İslâm’a meyilli olduğunu çıkartmıştı. Bu yüzden babasının Müslümanlarla savaşmayacağını, devleti onlara teslim edeceğini düşünüyordu. Mukavkıs, her yıl belli bir zaman diliminde inzivaya çekilirdi. Mukavkıs, inzivaya çekildiğinde oğlu devletin ileri gelenlerini toplayarak, onlara babasının sulh yapmak istediğini söyledi. Oradakiler kendisinin veliaht olduğunu bu yüzden kendileri için en doğru olanı yapmasını istediler. Daha sonra o, babasını zehirletmiştir.¹³⁷

İskenderiye’nin fethi tamamlanıp, orada sükûnet vuku bulduğunda, İskenderiye ehlinin zenginlerinden olan Baras’a –dönemin cimrilerindenti-taraftarları tarafından cizye vermesinin zorunluluğu hatırlatıldığında, o da Hz. İsa’nın hak olduğunu her ne olursa olsun ona ulaşmayı, onu doğrulamayı ve onun öğretisini yaymayı, Araplara verilen vergiden daha hayırlı olduğunu söyledi. Bunun üzerine Kays b. Sa’d ona şöyle dedi: *“Bizler vergiyi sizden sadaka olarak değil, canlarınızı ve mallarınızı korumak üzere alıyoruz. Bu yüzden sizden aldığımız vergi haram değil bilakis helaldir. Yazıklar olsun sana! Bizler sizin memleketinize kılıçla girdik. Bizler buraya girdiğimizde sen düşmandın ama bizler senin malını almayı düşünmedik.”* Oradakiler de Baras’a şöyle dediler: *“Sen Allah’ı bırakıp gittin ve İskenderiye’de herkes sana lanet ediyor. Biliyorsun ki sen fakir olmasan da dünya işlerinde her şeye*

¹³⁷ Vakıdî, **Fütûhu’s-Şâm**, II, 31.

güç yetiremezsin. Allah sana faziletini verdi ve rızıkıyla seni genişletti.” Bunun üzerine Beras: “Atalarınızın ileri gelenlerini ve ecdadınızın seçkinlerini düşüncelerinizle küçük düşürdünüz. Allah cömertlik üzere değildir” dediğinde Kays bu sözlere çok kızıp ona vurmaya yeltendiyse de oradakiler onu engelledi. Kays ona şöyle dedi: “Ey Allah’ın ve Rasûlünün düşmanı! Allah’ın faziletine, hamdına ve minnetine iftira ettin. Şüphesiz ki Allah bizi rızıklandırdı ve nimetini bizim üzerimize eksiksiz verdi. Sen Allah’ın nimetini hesaba katarak düşmanlık ettin.” Sonra Kays: “Ey Allah’ım! Senin nimetini yalanladı, onun söylediklerini yalanla” dedikten sonra onun hakkında şu bedduayı yaptı: “Allah’ım! Onun küçükbaş hayvanlarının tamamının helak olduğunu, bostanlarının kurduğunu, diyarının ve mallarının harab olduğunu bildiren haber gelmeden onun gününü bitirme.”¹³⁸

Halid b. Velid, İskenderiye’nin fethini mektupla Amr’a bildirdi. Amr, İskenderiye’ye vardığında bugün *Amr Camii* olarak bilinen mescidi inşa ettirmiştir.¹³⁹

Kays b. Sa’d, Hz. Ali zamanında Mısır’a vali olduğunda caminin güney kısmındaki boş araziye planını kendisinin yapmış olduğu *fülfül evlerini*¹⁴⁰ inşa ettirdi. Kays, valilikten azledildiğinde, insanlar onun orada evinin olduğunu zikrettiklerinde, Kays: “Mısır’da hangi ev benimdir?” diye sorduğunda insanlar evi Kays’a gösterdiklerinde, Kays: “ O ev Müslümanların parasıyla inşa edilmiştir. O evde benim hakkım yoktur” dedi.

Kays b. Sa’d, vefat etmeden önce Mısır’daki *fülfül evlerini* vali iken kendisinin inşa ettirdiğini, orada kendisine ait evi, oraya gelmiş ve orada zor durumda bulunan Müslümanların hizmetine sunulmasını vasiyet etti.¹⁴¹

¹³⁸ Vakıdî, **Fütûhu’ş-Şâm**, II, 51-52.

¹³⁹ Vakıdî, **Fütûhu’ş-Şâm**, II, 52.

¹⁴⁰ *Fülfül evleri*; Mısır’da süslü, küçük ve daire şeklinde yapılmış olan evlerdir. İbn Manzur, **Lisânü’l-Arab**, XI, 532.

¹⁴¹ İbn Abdilhakem, **Fütûhu Mısır**, s. 123; Suyûtî, **Husnu’l-Muhâdara**, I, 582.

IV. HZ. ALİ DÖNEMİNDE KAYS. b. SA'D

A. Mısır Valiliği

1. Mısır'ın Durumu

Ebu Huzeyfe, Yemâme savaşında şehid edilince, Hz. Osman onun oğlu Muhammed'in sorumluluğunu yüklendi. Hz. Osman onu terbiyesine alıp onu yetiştirmiş ve her türlü iyilikte bulunmuştu. Hz. Osman'ın hilâfetinde, kendisini halîfe tayin etmesini istediğinde, Hz. Osman bu işin ehli olduğu zaman kendisini vali olarak tayin edebileceğini bildirmişti. Hz. Osman, Muhammed b. Ebi Huzeyfe'nin bu isteğini reddedince, o da kendisinden gazâ yapması için izin istedi ve daha sonra Muhammed Mısır'a gitti.¹⁴²

Muhammed b. Ebi Huzeyfe, Mısır valisi Abdullah b. Sa'd'ı eleştirip, Mısır halkını Hz. Osman'ın halîfelikten azledilmesi için kışkırtıyordu. İsyancı grup Mısır'dan çıktığı zaman, Muhammed, vali Abdullah b. Sa'd'ı Mısır'dan çıkartarak oraya hakim oldu.¹⁴³

Mısırlılar, Hz. Osman'ın şehid edildiğini öğrendiklerinde, onun taraftarları Hz. Osman'ın kanını talep etmek şartıyla Muâviye b. Hudeyc'i başkan seçtiler. Muâviye b. Hudeyc, taraftarlarıyla birlikte Mısır'ın kuzeyine hareket etti. Muhammed b. Ebi Huzeyfe, ordusunu bunların üzerine gönderdiyse de yapılan savaşta ordusu bozguna uğradı. Muâviye, taraftarlarıyla birlikte önce Berka'ya, burada belli bir zaman kaldıktan sonra İskenderiye'ye gitti. Muhammed b. Ebi Huzeyfe ordusunu, Hz. Osman'ın taraftarlarının toplandığı bölge olan Hiribta'ya¹⁴⁴ savaşmak üzere gönderdiyse de burada da ordusu mağlup oldu. Hz. Osman'ın taraftarları, Muâviye b. Ebi Süfyan ve Amr b. el-Âs'ın Mısır'ı ele geçirincede kadar burada ikamet etmişlerdir.¹⁴⁵

¹⁴² İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 265; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 262; Ahmet Cevdet Paşa, **Kıyas-ı Enbiyâ**, I, 526.

¹⁴³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 265; Ahmed Cevdet Paşa, **Kıyas-ı Enbiyâ**, I, 526.

¹⁴⁴ Hiribta, İskenderiye yakınlarında bir yerleşim merkezidir. el-Hamevi, **Mu'cem**, II, 355.

¹⁴⁵ Kindî, **Vulât**, s. 21-22; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 94-95.

2. Valiler Sorunu ve Kays b. Sa'd'ın Mısır'a Gidişi

Hz. Osman şehid edilince h. 35. senesinde Medine'de Müslümanlar Hz. Ali'yi halîfe seçtiler.¹⁴⁶ Hz. Ali halîfe seçilince, ilk zamanda birçok problemle uğraşmak zorunda kalmıştı. Öncelikle kendisine biat etmeyenlerle, diğer taraftan Hz. Osman'ı öldürenler meselesi ve daha sonra valilerin azledilmesi meselesiyle uğraşmıştır.

Hz. Ali, devletin içinde bulunduğu huzursuzluğun temel sebebi olarak valileri görmekteydi.¹⁴⁷ O, Hz. Osman'ın şehid edilmesinin nedeni olarak, asilerin valilere kızmasını görüyordu ve eğer valileri görevlerinden uzaklaştırırsa ortalığın bir nebze olsa da yumuşayacağını düşünüyordu. Diğer taraftan da Hz. Ali valileri azletmeyi başaramazsa, devlet otoritesini temin edemeyeceğini ve otoriter bir yönetici olamayacağını düşünüyordu. Hz. Ali, birliğin sağlanması ve güvenliğin temini için valilerin azledilmesini gerekli görüyordu.¹⁴⁸

Hz. Ali ashabın ileri gelenleriyle valilerin durumu ile ilgili bir toplantı yaptı. Muğire b. Şûbe, Hz. Ali'ye valileri görevinden uzaklaştırmaması gerektiğini, eğer itaat edeceklerine dair haber gönderecek olurlarsa, bu aşamadan sonra onları azledebileceği gibi istediği kişiyi de görevinde bırakabileceğini söylemiştir. Ertesi gün Hz. Ali aynı konuda tekrar toplantı yaptığında Muğire b. Şûbe, Hz. Ali'yi valileri azletme konusunda kararlı görünce, Hz. Ali ile aynı düşüncede olduğunu söylemiştir.¹⁴⁹

Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'ye Muâviye'yi görevinden azletmemesi gerektiğini, böylece Muâviye'nin kendisine biat edeceğini söylese de Hz. Ali onun tavsiyelerini dikkate almamıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Taberî, **Târîh**, IV, 427; Mes'ûdî, **Murûcu'z-Zehab**, II, 359; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 190; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 237-238.

¹⁴⁷ İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 240.

¹⁴⁸ Mahmud Şâkir, **Hz. Âdem'den Bugüne İslâm Tarihî**, (cev. Ferid Aydın), III, 18-19.

¹⁴⁹ Taberî, **Târîh**, IV, 438; İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 525-526; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 240.

¹⁵⁰ İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 526; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 197-198.

Hız. Ali, 36/656 yılında sefer ayında yeni valileri tayin etmiştir. Hız. Ali, Osman b. Huneyf'i Basra'ya, Ümâre b. Şihâb'ı Kûfe'ye, Ubeydullah b. Abbas'ı Yemen'e, Kays b. Sa'd'ı Mısır'a, Sehl b. Huneyf'i de Şam'a vali tayin etmiştir.¹⁵¹

Kûfeliler kendi valileri Ebu Musa el-Eş'ari'den başka bir vali istemediklerini ifade ederek Ümâre'yi geri çevirmişlerdir.¹⁵² Şam valiliğine atanan Sehl b. Huneyf, Şam'a gitmek üzere yola çıkıp Tebük'e vardığında bir grup atlı ile karşılaşmış, onlara kendisinin Şam valisi olarak görevlendirildiğini söyleyince, onlar buna rıza göstermemişler, Sehl b. Huneyf, Şam'a girmeden Medine'ye geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁵³

Hız. Ali, Kays b. Sa'd'ı Mısır'a vali olarak atadığında ona şöyle dedi:

*“Ey Kays! Mısır'a git, seni oraya vali olarak atadım. Güvendiğin ve istediğin adamları yanına al ve askerlerle birlikte Mısır'a yönel. Senin adamlarınla ve askerlerinle oraya varman düşmanlarına korku vereceği gibi şanın için de iyi olacaktır. İyilik yapılması gereken kimselere iyilik et, şüphe uyandıran insanlara karşı güçlü ol ve taviz verme, önde gelenlere ve halka güzel muamelede bulun. İnsanlara yumuşak davranmak güveni artırır”*¹⁵⁴ dedi. Bunun üzerine Kays b. Sa'd, Hız. Ali'ye şöyle cevap verdi:

“Senin Mısır'a askerlerinle birlikte git demenle, ben Medine'den toplayacağım askerlerle oraya gitmem. Mısır'a gitmek için toplayacağım askerlerin Medine'de olması daha iyidir. Çünkü senin ihtiyacın olduğundan, onların senin yanında bulunmaları gerekir. Onları sana karşı çıkan kimselere gönderirsin,

¹⁵¹ Seyf b. Ömer, **Vak'atü'l-Cemel**, s. 246; Dineverî, **Ahbâru't-Tıvâl**, s. 141; İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 526.

¹⁵² Taberî, **Târîh**, IV, 442; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 202.

¹⁵³ Dineverî, **Ahbâru't-Tıvâl**, s. 141; Taberî, **Târîh**, IV, 442; İbn Hibbân, **es-Sikât**, II, 273; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 201.

¹⁵⁴ Taberî, **Târîh**, IV, 547-548; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 268; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 191.

istediğinde de askerlerine güç katmış olurlar.”¹⁵⁵

Kays b. Sa’d, sadakatıyla, cesaretiyle, kavminin ve Arapların içindeki mevkisiyle Hz. Ali’nin Mısır valisi olmuştur.¹⁵⁶ Kays, Mısır’a gitmek üzere yola çıkıp, Eyle’ye vardığında bir grup atlıyla karşılaştı ve kendisine “*Sen kimsin?*” diye sorulduğunda Kays da: “*Ben Osman’a karşı gelenlerdenim ve ona sığınmış, bağlı olanlara karşı Allah’tan yardım diliyorum*” dedi. Kays, kendisinin Mısır’ın yeni valisi olduğunu söyleyerek yoluna devam edip, Mısır’a yedi arkadaşıyla girmeyi başarmıştır.¹⁵⁷

3. Kays b. Sa’d’ın Mısır Valiliği

Kays b. Sa’d, Mısır’a vardığında doğruca mescide gitti ve minbere çıkarak, Hz. Ali’nin kendisiyle birlikte göndermiş olduğu mektubu halka okudu; “*Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla! Allah’ın ve müminlerin emîri Hz. Ali’den bu mektubu duyan ve dinleyen bütün Müslümanlara. Size selam olsun! Ben kendinden başka ilah bulunmayan Allah’a çokça hamd ederim. Allah güzel işi ve güzel takdiriyle tedbirin bir gereği olarak İslâmiyet’i, hem kendi nefsi, hem melekleri hem de peygamberleri için bir din olarak seçti. Bu dinle birlikte peygamberlerini kullarına gönderdi. Bu dini yarattıklarından seçtiği kimselere özel olarak ihsan etti. Allah bu din ile kendilerine ikramda bulunduğu insanlardan bir kısmı Muhammed ümmetidir. Bu ümmete özel lütfunun gereği olarak Hz. Muhammed’i peygamber olarak gönderdi ki, Hz. Peygamber, dağılmasınlar diye bu ümmeti topladı. Temizlensinler diye bu ümmeti arındırdı. Haksızlık etmesinler diye bu ümmete muvaffakiyet verdi. Bu görevini ifa ettikten sonra Allah, onun ruhunu teslim alarak yanına aldı. Allah’ın selamı, bereketi, rahmeti onun üzerine olsun.*

¹⁵⁵ Taberî, **Târîh**, IV, 548; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 268; Nüveyrî, **Nihâyetü’l-Ereb**, XX, 191; Amilî, **A’yânü’s-Şîa**, VIII, 453.

¹⁵⁶ Abdülkerim el-Hatîb, **Ali b. Ebî Tâlib**, s. 410.

¹⁵⁷ Taberî, **Târîh**, IV, 442; İbn Hibbân, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, s. 527; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 201; Suyûtî, **Husnu’l-Muhâdara**, I, 582.

Müslümanlar Hz. Muhammed'in irtihalinden sonra iki sâlih kimseyi emîr ve halîfe olarak seçtiler. Bu iki halîfe Kitab'a göre hareket ettiler, güzel bir gidişât sergilediler. Sünnet'in dışına çıkmadılar. Sonra Allah, bunların hayatlarını noktalandı, vefat ettirdi. Allah bu ikisine rahmet etsin. Bunlardan sonra bazı hadiseler meydana getiren bir kimse halîfe seçildi. Hz. Muhammed ümmeti, onun aleyhinde söylenecek şeyler gördü. Sonradan ondan intikam aldılar, saldırganlık gösterdiler. Onu öldürdükten sonra bana gelip biat ettiler. Ben de Allah'tan dilerim ki, beni kendi yoluna iletsin, bana hidayet versin. Allah'tan beni kendisine karşı gelmekten sakındırması için yardım diliyorum. Dikkat edin, Allah'ın Kitab'ı ve Rasûlünün sünnetine göre amel etmemiz, sizin bizden isteyeceğiniz bir hakkınızdır. Sizin gıyabınızda da olsa Allah'ın Kitab'ı ve Rasûlünün sünnetine göre hakkınızda hüküm vermemiz ve size öğüt vermemiz icab etmektedir. Kendisinden yardım dilenilen sadece, Allah'tır. O, bize yeter, O, ne güzel vekildir.

Ben size Kays b. Sa'd'ı vali olarak gönderiyorum. Ona destek olun ve ona yaklaşın. Hak hususunda ona yardımcı olun. Ben de kendisine, iyilikte bulunmasını emrettim. Ben de size iyilik yaparım. Sizi kuşkuya düşürmeye meyledenlere sert karşılık vereceğim. Genel ve özel olarak tamamınıza merhamet ve şefkatle muamele ederim. Kays b. Sa'd', gidişâtından memnun olduğum bir kimsedir. Sâlih bir kimse olacağını ve size nasihatte bulunacağını ümit ederim. Allah'tan bize ve size temiz ameller yapmamızı nasip etmesi, bol sevaplar ve geniş rahmetler ihsan etmesini diliyorum. Allah'ın selamı ve bereketi üzerinize olsun.”¹⁵⁸

Kays b. Sa'd, mektubun okunmasından sonra ayağa kalkarak, Allah'a hamd ve senâ (övgü) ettikten sonra Müslümanlara şöyle dedi:

“Hakkı getirip, batılı yok eden ve zalimlerin niteliklerini belirten Allah'a hamd ederim. Ey insanlar! Bizler Hz. Peygamber'den sonra insanların en hayırlısı olarak bildiğimiz Hz. Ali'ye biat ettik ve buraya geldik. Sizler de kalkın, Allah'ın Kitab'ı ve Rasûlü'nün sünneti gereği ona biat edin. Şayet bizler size böyle biata

¹⁵⁸ Taberî, **Târîh**, IV, 548-549; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 262-263; el-Amilî, **A'yânü's-Şîa**, VIII, 453.

çağırmasak, sizin üzerinizde bizim böyle bir biat hakkımız olmaz.”¹⁵⁹

Daha sonra orada bulunan halk ayağa kalkıp Kays b. Sa’d’a Hz. Ali adına biat etti ve böylece Mısır’da sükûnet sağlanmış oldu.¹⁶⁰ Polis şurtası olarak da Said b. Hişâm b. Kinâne atanmıştır.¹⁶¹ Bunun üzerine Kays b. Sa’d, Mısır çevresine kendi adamlarını göndererek, kendisine Hz. Ali adına biat almalarını emretti. Mısır’ın *Hıribta* bölgesinde yaklaşık onbin kişi Hz. Osman’ın şehadetini kalkan yaparak, öcü alınmadıkça biat etmeyeceklerini bildirdiler. Burada Kinâne kabilesine mensub olan bir adamla, Müdlic oğullarından Yezid b. Hâris burada olanlara başkanlık ediyorlardı. Kays b. Sa’d, onlara haber göndererek şöyle dedi:

“Sizleri öldürmeyeceğim ve aynı zamanda bulunduğunuz yerler de sizin olacak. Ancak bizlerin insanların emri olmamızdan dolayı kat’î bir şekilde kötülükte bulunmayacaksınız.”¹⁶²

Diğer taraftan, Mesleme b. Muhallid de biat etmeyip, Hz. Osman’ın kanını talep etmeye başladı. Kays b. Sa’d, Mesleme’ye haber göndererek şöyle dedi: *“Sana yazıklar olsun! Bana karşı mı geliyorsun? Allah’a yemin ederim ki, Şam’dan Mısır’a kadar olan her yerin benim olması karşılığında bile seni öldürmek istemem.”¹⁶³*

Muâviye bütün Şam bölgesinin itaatini sağladı. Hâkimiyeti, Bizans sınırlarına, deniz kıyısına ve Kıbrıs Adası’na kadar uzandı. Cezire beldelerinden Harran, Urfa ve Karkisya gibi yerlerin hâkimiyetini sağladı. Cemel savaşında cepheden kaçan Hz. Osman taraftarı olan bazı kimseler de Muâviye’nin saflarına katıldılar. Eşter bu beldeleri Muâviye’nin adına yöneten valilerin elinden almak istediye de Muâviye, Abdurrahman b. Halid’i Eşter’in üzerine göndererek Eşter’in

¹⁵⁹ Belâzurî, **Ensâb**, II, 280; Taberî, **Târîh**, IV, 549; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 269; el-Amilî, **A’yânü’s-Şîa**, VIII, 453.

¹⁶⁰ Belâzurî, **Ensâb**, II, 280; Taberî, **Târîh**, IV, 549; Miskeveyh, **Tecâribü’l-Ümem**, I, 507; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 269; Nüveyrî, **Nihâyetü’l-Ereb**, XX, 192; Suyûtî, **Husnu’l-Muhâdara**, I, 582.

¹⁶¹ Kindî, **Vulât**, s. 23.

¹⁶² Taberî, **Târîh**, IV, 549; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 269.

¹⁶³ Belâzurî, **Ensâb**, II, 280; Taberî, **Târîh**, IV, 549-550; Suyûtî, **Husnu’l-Muhâdara**, I, 582.

kaçmasını sağlamıştır. Böylece Muâviye bu bölgelerde hâkimiyeti sağlamıştır.¹⁶⁴

4. Muâviye'nin Hilesi

Muâviye ve Hz. Ali kendi aralarındaki mücadelede Mısır birliklerinin kendi taraflarında yer almalarının öneminin farkındaydılar. Muâviye hilâfetin başına geçebilmesi için Mısır'ın en büyük mihenk taşlarından biri olduğunun farkındaydı. Bu yüzden Mısır'ı çok iyi bilen Amr b. el-Âs'ın kendi safında yer almasını sağladı.¹⁶⁵

Muâviye, Mısır'ın Hz. Ali'nin kontrolünde olması ve buranın Kays b. Sa'd gibi komutanlık ve idarecilik sahasında çok kabiliyetli biri tarafından yönetilmesini geleceği açısından tehlikeli görüyordu. Şayet Hz. Ali, Irak halkı ile Kays b. Sa'd Mısır halkıyla Şam üzerine yürüyecek olursa, Muâviye iki ateş arasında kalacaktı ve bu da onun felaketi anlamına gelecekti.¹⁶⁶

Muâviye, iki ateş arasında kalmamak için Mısır sınırını güvenli hale getirmesi gerekiyordu. Muâviye, Kays b. Sa'd'ın Mısır'da düzeni sağlamasından rahatsız oldu.¹⁶⁷ Mısır için planların yapılması kaçınılmazdı. Bu yüzden Muâviye, Kays'a meylederek onu elde edip, zafer kazanmayı hedefledi. Tabi ki Kays'ı Hz. Ali'nin yanından ayırmak o kadar kolay değildi. Muâviye'nin hedefi, Kays ile Hz. Ali arasındaki samimi ilişkiyi fesat çıkartarak onları birbirine düşürmektir.¹⁶⁸ Bunun için Muâviye, Mısır valisi Kays b. Sa'd'ı siyasi oyunlarla belki de kendi tarafına çekebilirdi, bu olmazsa en azından onu Mısır valiliğinden azlettirip, yerine daha

¹⁶⁴ İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 263.

¹⁶⁵ Abdülkerim el-Hatîb, **Ali b. Ebî Talib**, s. 410.

¹⁶⁶ Taberî, **Târîh**, IV, 550; Miskeveyh, **Tecâribü'l-Ümem**, I, 509; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 192; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 263; İbn Haldun, **Kitâbü'l-İber**, II, 167; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 98.

¹⁶⁷ Belâzurî, **Ensâb**, XX, 186; Taberî, **Târîh**, IV, 550; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 269.

¹⁶⁸ Abdülkerim el-Hatîb, **Ali b. Ebî Talib**, s. 410.

güçsüz ve yeteneksiz birinin geçmesini sağlayabilirdi.¹⁶⁹ Kays b. Sa'd, akıllı bir kişiydi. Nitekim Muâviye onun için: “Eğer Kays b. Sa'd, Kureyş'ten olsaydı, Arap ona biat eder ve onu halîfe yapardı”¹⁷⁰ demiştir. Muâviye, Mısır'a hakim olan ve kendisini Mısır halkına sevdiren Kays b. Sa'd'ın oradan azledilmesi için iki aşamalı bir plan hazırladı.

a) Mısır valisi Kays b. Sa'd'a her türlü tavizi verecekti. Eğer Kays b. Sa'd'ı Hz. Ali'nin yanından ayırıp kendi tarafında yer almasını sağlayabilirse, kendisi için arzu ettiği şeyleri elde etmesi daha kolay olacaktı.¹⁷¹

b) Planın ikinci safhası, eğer Kays b. Sa'd'ı Hz. Ali'nin yanından ayırmayı başaramazsa, bu sefer Kays b. Sa'd hakkında yalan haberler ortaya atıp, fitne çıkararak, Kays'ı Mısır valiliğinden uzaklaştırmaktır.¹⁷²

Bunun için Muâviye, Mısır valisi Kays b. Sa'd'a mektup yazarak şöyle dedi: “Allah'ın selamı üzerine olsun. Sizler Hz. Osman'ın birine kamçı vuruşunu, birine hakaret etmesini, birini sefere çıkarmasını, Benî Ümeyye'den genç birisini vali tayin etmesini uygun görmeyip ona karşı çıktınız. Bütün bunlara rağmen onun kanının helal olmadığını biliyorsunuz. Bunun için sizler büyük bir günah işleyip, ağır bir yük yüklendiniz.

Ey Kays! Senin Hz. Osman üzerine gönderilen adamlardan olduğunu biliyorum. Bu yüzden Allah'a tövbe et. Hz. Ali'ye gelince, onun da Hz. Osman'ı öldürmek için adamlar gönderdiğini biliyoruz. Bundan dolayı mensup olduğun topluluktan kimse kendini kurtaramayacaktır.

Ey Kays! Hz. Osman'ın kanını talep edenlerle birlikte ol ve bizlere katıl. Eğer bize katılır ve ben zafere ulaşırsam Irakeyn (Kûfe-Basra) valiliğini sana vereceğim

¹⁶⁹ Belâzurî, **Ensâb**, XX, 186; Taberî, **Târîh**, IV, 550.

¹⁷⁰ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, I, 112.

¹⁷¹ Belâzurî, **Ensâb**, XX, 186; Taberî, **Târîh**, IV, 550; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 269-270; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 263; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 98-99.

¹⁷² Belâzurî, **Ensâb**, II, 281-282; Taberî, **Târîh**, IV, 553; Kindî, **Vulât**, s. 23-24; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 194; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 100; Amilî, **A'yânu's-Şîa**, VIII, 454.

ve ben hayatta olduğum sürece de sen bu görevin başında kalacaksın. Ayrıca halîfeliğim devam ettiği müddetçe senin arzu ettiğin birine de Hicâz valiliği vereceğim. Eğer başka isteklerin de varsa onları bana bildir ki ben de onları sana vereyim. Bu konu hakkında bana görüşlerini bildir."¹⁷³

Fitne ortamındaki havayı iyi teneffüs eden, Şam'ın kuvvetini ve zafiyetini çok iyi bilen Muâviye, öncelikle bu mektubunda Kays'ı hatasından dönmesi konusunda uyarıyordu. Muâviye, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra, kanını talep etmesi, zamanla insanlara Hz. Osman'ın kanının koruyucusu gibi göründü. Hz. Osman'ın öldürülmesinden Kays'ı sorumlu tutarak ona büyük bir günah yüklemeyi hedeflemektedir. Muâviye, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra kisası talep ederek, insanların hislerine tercüman olarak onların kafasını karıştırmayı başardı.¹⁷⁴

Muâviye, Kays b. Sa'd'ın kanını talep etmedi, ondan bu büyük günahı temizlenmesi için tövbe edip, Hz. Osman'ın kanını talep edenlerle birlikte olmasını istedi. Muâviye için Kays b. Sa'd'ın bu günahı tövbe edip etmemesi değil, önemli olan onun kendisine itaat etmesi idi. Çünkü Kays devlet uğruna hareket ediyor ve Hz. Ali adına çalışıyordu. Muâviye, Kays b. Sa'd'ı, onu vali yapanları ve destekçilerini tuzağa düşürmek için cömert davrandı. Muâviye, Hz. Ali'ye karşı üstünlük sağlayabilmek için Amr b. el-Âs'a diplomatik güvence vererek Mısır'ı ona vermesini vaat etti. Şam, kendi kontrolünde ve onu halife olunca devletin başkenti yapma düşüncesi, Muâviye'ye, Kays b. Sa'd'a Irak valiliğini vermekten başka çare bırakmıyordu.¹⁷⁵ Muâviye'nin bu teklifi, onun Kays b. Sa'd'a ne kadar önem verdiğini ve onun karşı tarafta bulunmasından da son derece endişe ettiğini açıkça göstermektedir.¹⁷⁶

Mısır valisi Kays b. Sa'd, Muâviye'den almış olduğu bu mektubu okuyunca, kendisine bir oyun tertip edildiğinin farkına varmıştı. Akıllı bir adam olan Kays,

¹⁷³ Taberî, **Târîh**, IV, 500-501; İbnü'l-Esîr, **el- Kâmil**, III, 269-270; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 192-193; İbn Tağrıberdî, **Nücûm**, I, 99; Amilî, **A'yânu's-Şîa**, VIII, 453-454.

¹⁷⁴ Abdülkerîm el-Hatîb, **Ali b. Ebî Talib**, s. 411.

¹⁷⁵ Abdülkerîm el-Hatîb, **Ali b. Ebî Talib**, s. 411-412.

¹⁷⁶ Adem Apak, **İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs**, s. 143.

öncelikle Muâviye'ye ne meyletti, ne de Muâviye'nin kendisine muhalefette bulundu. Aksine onu nezaketle geçiştirmeye çalışıp durumu idare etmeye çalıştı.¹⁷⁷

Kays b. Sa'd, Muâviye'nin mektubuna karşılık şöyle cevap verdi:

*“Hz. Osman'ın katli konusundaki söylediklerini anladım, ancak benim bu konuyla ilgili hiçbir alakam yoktur. Ben Hz. Osman'a yapılanları kabul etmiyorum ve en az senin kadar bu olaya üzüliyorum. Hz. Ali için, Hz. Osman'ın öldürülmesine çalıştığını ve insanları bu yolda aldattığını belirtiyorsun. Bu konuda hiçbir bilgim yoktur. Benim akrabalarımın da Hz. Osman'ın kanundan kendi kemiklerini kurtaramayacağını söylüyorsun. Oysa Hz. Osman'ın kanını ilk talep edecek olan benim akrabalarım ve kabilem olacaktır. Sana biat etmem konusunda söylediklerine gelince, teklif ettiğin işte seninle işbirliği yapmam pek önemli bir meseledir. Bu söylediklerinde acele edilmemesi, etraflıca düşünülmesi lazım gelir. Benim sana ihtiyacım yoktur ve benim tarafımdan da hoşuna gitmeyecek hiçbir davranışta bulunulmayacaktır.”*¹⁷⁸

Kays b. Sa'd, göndermiş olduğu bu mektuptan Muâviye'nin hoşnut kalmasını hedeflemekteydi ve bu yüzden ona Mısır'dan hoşnut olmayacağı hiçbir şeyin gelmeyeceğine dair ona garanti verdi. Hz. Ali Irak'tan, Kays b. Sa'd Mısır'dan Şam üzerine yürüyecek olurlarsa, Muâviye o ikisinin arasından kurtulmanın mümkün olmadığını çok iyi bilmekteydi. Bu yüzden Kays b. Sa'd'ın Mısır valisi olması, Kays'ı Muâviye tarafından korkulan yönetici durumuna itmekteydi. Aynı zamanda Muâviye, Mısır halkının kendisine beklenmedik bir anda saldıracağına inanmaktaydı. Bu da onun Hz. Ali ile savaş yapmaksızın mücadelenin yarısını kaybetmesi anlamına geliyordu. Bu yüzden Muâviye, Kays'ın kendine göndermiş olduğu bu mektuptan hoşnut olmadı. Çünkü Muâviye, Kays'tan daha fazlasını bekliyordu. Yani Muâviye'nin Kays'a güvenebilmesi için Kays'ın kendisine daha yakın olmasını istiyordu.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Taberî, **Târîh**, IV, 551; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 270; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 193; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 263; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 99.

¹⁷⁸ Taberî, **Târîh**, IV, 551; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 270; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 193; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 99; Amilî, **A'yânu's-Şîa**, VIII, 454.

¹⁷⁹ Abdülkerîm el-Hatîb, **Ali b. Ebî Talib**, s. 413.

Kays b. Sa'd'ın göndermiş olduğu bu mektup, Hz. Ali'nin yanında, Muâviye'yi tasdik eden diplomatik bir belge niteliğindedir. Kays, Muâviye'nin göndermiş olduğu mektupta, kendisine yöneltmiş olduğu suçları şayet kabul etmiş olsaydı, Muâviye can alıcı noktadan hedefe isabet ettirmiş olacaktı ve böylece Hz. Ali ve arkadaşlarının ümitlerini boşa çıkarmış olacaktı.¹⁸⁰ Ama Kays tam tersine Muâviye'ye ne yaklaştığını ne de ona uzak olduğunu ortaya koyan bir cevap vermişti. Yani Kays, Muâviye'nin kendisi için ortaya koyduğu oyuna karşılık o da Muâviye'ye karşı kendi oyununu sergiliyordu. Başka bir ifade ile hilenin silahı hileydi.¹⁸¹

Muâviye, Kays b. Sa'd'ın maksadını ve neler düşündüğünü anlayınca ona ikinci bir mektup göndererek şöyle dedi:

*“Mektubunu okudum ve bu mektupta bana yaklaştığını görmedim ki benimle barış halinde olduğunu kabul edeyim. Senin benden uzak olduğunu düşünmedim ki senin benimle savaşma halinde olduğunu göreyim. Ancak benim gibi, her türlü hile ve entrika yapabilecek birinin hile ve tuzağa düşmesi mümkün değildir. Savaşa hazır müthiş bir kuvvet hazırladım. Elinde her türlü adamı, atları ve silahları olan bir kimsenin mağlup olması mümkün değildir.”*¹⁸²

Böylece Kays, Muâviye'nin tehtidiyle yüz yüze kalmış oldu. Muâviye daha önce göndermiş olduğu mektupta Kays'a nazik davranıp ona rüşvet teklif etmişti. Lakin Muâviye, Kays'tan istediğini alamayınca, entrikasını ortaya koyarak, Kays'ı savaşa davet ederek, eğer Mısır'da kendisiyle birlikte olmazsa Kays'ın Mısır'da vali olarak kalmasının mümkün olamayacağını bildiriyordu.¹⁸³

¹⁸⁰ Abdülkerîm el-Hatîb, **Ali b. Ebî Talib**, s. 413.

¹⁸¹ Taberî, **Târîh**, IV, 551; Miskeveyh, **Tecâribü'l-Ümem**, I, 508; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 270; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 100.

¹⁸² Taberî, **Târîh**, IV, 551; Miskeveyh, **Tecâribü'l-Ümem**, I, 508; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 270; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 194, İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 100; Amîfî, **A'yânu's-Şîa**, VIII, 454.

¹⁸³ Abdülkerîm el-Hatîb, **Ali b. Ebî Talib**, s. 413-414.

Şüphe yok ki Kays, Muâviye'nin ortaya koymuş olduğu hileyi çok iyi biliyordu. Zaten bu Muâviye'nin birçok sözünden anlaşılmaktadır ve bu hile Muâviye'nin hedefine varıncaya kadar da devam edecekti. Kays, Mısır'dan Muâviye'ye herhangi bir tehdidin gelmeyeceğini garanti ederek, Muâviye'nin hilesini kendi eliyle bertaraf etmeyi hedeflemektedir.¹⁸⁴

Kays b. Sa'd, Muâviye'nin göndermiş olduğu bu mektupdan sonra, onunla cedelleşmenin ve ona karşı kendini koruyup sözü daha fazla uzatmanın hiçbir fayda vermeyeceğini anladı¹⁸⁵ ve bunun üzerine düşüncelerini açıkça ifade eden bir mektup yazarak Muâviye'ye gönderdi:

“Beni aldatmak istemene, bana tamah etmene ve beni tuzağa düşürmek istemene hayret ediyorum. Beni insanların en hayırlısı, emirliğe en layık olanı, hakkı en iyi söyleyen, en doğru yolda olan ve Hz. Peygamber'e en yakın olan bir insana itaatten çıkarıp kötülüğe mi düşürmek istiyorsun? Sana itaat etmek demek insanlar arasında zihniyetçe en uzak olan, insanlara zorla şahitlik ettirmeye çalışana, sapık ve Hz. Peygamber'e en uzak olan birisine itaat etmek demektir. Sen yoldan çıkarılanların ve yoldan çıkmış olanların torunlarındansın. Sen İblissin, tağutlardan bir tağutsun. Senin, benim üzerime gelip Mısır'ı atlarla ve adamlarla dolduracağını ve burayı istila edeceğine dair sözlerine gelince, vallahi eğer seni kendinden başka bir şeye önem vermeyecek şekilde kendinle uğraştırmazsam, belki söylediklerini yapabilirsin.”¹⁸⁶

Muâviye, Kays'ın mektubunu okuyunca ondan ümidi kesip hazırlamış olduğu hilenin başarıya ulaşmadığını gördüğünde çok kızdı. Muâviye, birinci planının başarıya ulaşmadığını görünce, ikinci planını sahneye sürdü. Muâviye, ne yapıp edip Mısır valisi Kays b. Sa'd'ın Hz. Ali'nin yanından koparması gerektiğini ve bu

¹⁸⁴ Abdülkerîm el-Hatîb, **Ali b. Ebî Talib**, s. 414.

¹⁸⁵ Taberî, **Târîh**, IV, 551; Miskeveyh, **Tecâribü'l-Ümem**, I, 508; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 270; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 100.

¹⁸⁶ Taberî, **Târîh**, IV, 551-552; Miskeveyh, **Tecâribü'l-Ümem**, I, 509; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 270, 271; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 194; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 100; Amilî, **A'yânu's-Şîa**, VIII, 454.

yüzden Hz. Ali, Kays'tan şüphelenmeli ve ona güvenmemeliydi. Böylece hilesini Hz. Ali üzerinden başarıya ulaştırmayı hedefledi.¹⁸⁷

Muâviye, Hz. Ali'nin Şam'da casusları olduğunu, orada olup biten her şeyden kendisine haber verdiklerini çok iyi bilmekteydi. Bunun üzerine Muâviye, Şam halkına şöyle dedi:

*“Sakin Kays b. Sa'd'a küfretmeyiniz, ona karşı gelmeyiniz ve ona karşı halkı gazâ ve sefere hazırlamayınız, çünkü o bizim yandaşımızdır ve onun mektupları ve nasihatleri bize gizlice ulaşmaktadır. Hıribta bölgesinde bulunan sizin kardeşlerinize nasıl davrandığını görmüyor musunuz? Onların azıklarını temin ediyor ve her türlü iyilikle onlara muamelede bulunuyor.”*¹⁸⁸

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi, Kays b. Sa'd'ın daha önce göndermiş olduğu mektuplar, Mısır valiliğinin bu mektuplar altında mührü bulunduğu için diplomatik belge niteli taşımaktaydı.¹⁸⁹ Muâviye, daha sonra güya bizzat Kays'tan gelmiş gibi bir mektup uydurdu ve onun Hz. Osman'ın kanını talep ederek kendisiyle aynı görüşte olduğunu ve kendisiyle beraber hareket ettiğini söyleyerek bu uyduruk haberlerin Şam'da yayılmasını sağladı.¹⁹⁰

Muâviye'nin hilesinin hedefi Hz. Ali'ye biat etmeyen, Hz. Osman'ın kanını talep edip, katillerinin derhal cezalandırılması isteyen Hıribta'daki bir takım kimselere Kays'ın hoşgörülü davranmasını kendine kalkan yaparak, bu haberlerin Hz. Ali'ye ulaşmasını hedefliyordu.¹⁹¹

¹⁸⁷Belâzurî, **Ensâb**, II, 281-282; Taberî, **Târîh**, IV, 552; Kindî, **Vulât**, 23-24; Miskeveyh, **Tecâribü'l-Ümem**, I, 509; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 271; İbn Haldun, **Kitâbu'l-İber**, II, 167.

¹⁸⁸ Taberî, **Târîh**, IV, 552; Miskeveyh, **Tecâribü'l-Ümem**, I, 509; İbnü'l-Cezvî, **el-Muntazam**, V, 99; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 271; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 194-195; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 253; Makrizî, **Hıtat**, I, 300; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 100.

¹⁸⁹ Abdülkerîm el-Hatîb, **Ali b. Ebî Talib**, s. 413.

¹⁹⁰ Taberî, **Târîh**, IV, 552; Kindî, **Vulât**, 24; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 101.

¹⁹¹ Taberî, **Târîh**, IV, 552; Kindî, **Vulât**, 24; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 271.

Hız. Ali'nin casusları bu haberi Hız. Ali'ye bildirdiklerinde, Hız. Ali bu habere çok şaşırılmıştı ve bu haberi doğru kabul etmek istemedi. Daha sonra Hız. Ali, Hız. Hasan, Hız. Hüseyin ve Abdullah b. Cafer'i çağırarak bu durumu onlarla tartıştı.¹⁹²

Abdullah b. Cafer şöyle dedi:

“Ey müminlerin emîri! Şüphelendiğin şeyi bırak ve şüphe etmediğin şeye yapış. Kays b. Sa'd'ı Mısır'dan azlet.”

Hız. Ali buna karşılık:

“Vallahi ben Kays için söylenen bütün söylentileri doğru kabul etmek istemem” dedi.

Abdullah b. Cafer:

“Onu Mısır'dan azlet, şayet söylenenler doğru ise o, azlini kabul etmeyecektir” diyerek bunda ısrar etti.¹⁹³

Onlar bu durumu tartışırken Hız. Ali, Mısır valisi Kays b. Sa'd'dan bir mektup aldı. Kays şöyle diyordu:

“Ey müminlerin emîri! Allah seni şereflendirsin ve güçlendirsin. Yukarı Mısır'da (Hıribta bölgesi) bazı insanların sana biat etmediklerini haber veriyorum. Ben bunun sebebini araştırdıktan sonra onların diğer insanlar gibi samimi olarak halîfeyi tanıyuncaya kadar onları kendi hallerine bırakarak onlardan vazgeçtim. Benim görüşüm onları kendi hallerinde bırakmak ve onlarla savaşma konusunda aceleci olmamaktır ve düşünüyorum ki bu tavır Mısır'ı birleştirmektedir. Umarım ki Allah onların kalplerine hatalarını görmeleri konusunda yardımcı olur.”¹⁹⁴

¹⁹² Taberî, **Târîh**, IV, 552; İbnü'l-Cezvî, **el-Muntazam**, V, 99; Makrizî, **Hıtat**, I, 300; İbn Tağrıberdî, **Nücûm**, I, 101.

¹⁹³ Taberî, **Târîh**, IV, 554; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 271; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 253; İbn Haldun, **Kitâbu'l-İber**, II, 167-168; İbn Tağrıberdî, **Nücûm**, I, 101.

¹⁹⁴ Taberî, **Târîh**, IV, 554.

Hız. Ali bu mektubu okuyunca, onun Kays'a şüphesi arttı ve bunun üzerine Abdullah b. Cafer, "İşte beni korkutan budur. Bunları öldürmesi için Kays b. Sa'd'a emir ver" deyince Hız. Ali, Kays'a mektup yazarak Hıribta bölgesindeki kendisine biat etmeyen insanları öldürmesini istedi.¹⁹⁵ Bunun üzerine Kays b. Sa'd, Hız. Ali'den gelen mektuba şu cevabı verdi:

*"Hayret doğrusu! Sana saldırmaktan uzak durup, düşmanlarına karşı yanında yer alabilecek bir kitleyi nasıl oluyor da öldürme mi emrediyorsun? Eğer biz onlara karşı kılıçlarımızı çekecek olursak ve onları kıskırtırsak şunu iyi bil ki sana karşı düşmanına yardım ederler. Bu konuda benim dediklerime uy ve bundan vazgeç! Doğru olan görüş onları kendi hallerine terk etmendir."*¹⁹⁶

Kays b. Sa'd'ın mektubu Hız. Ali'ye ulaşınca, Hız. Ali Şam'dan gelen haberlere iyice inandı ve Hız. Ali, Kays b. Sa'd'ı Sıffın savaşından önce geri çağırarak onu Mısır valiliğinden azletti ve yerine Muhammed b. Ebî Bekir'i Mısır'a vali olarak atadı.¹⁹⁷

Kays b. Sa'd'ın Mısır'dan azledilmesiyle, Muâviye'nin Hız. Ali tarafının bütünlüğünün bozulması, en azından zayıflatılmasına yönelik ilk teşebbüsleri olumlu netice vermiş oldu. Mısır'da her yönüyle Muâviye'ye denk ve onunla baş edebilecek kapasitedeki Kays'ın azledilmesi, onun yerine yirmi altı yaşında tecrübesiz bir genç olan Muhammed b. Ebi Bekir'in tayin edilmesi, Şam tarafının Hız. Ali karşısında elde ettiği önemli bir siyasi başarıdır.¹⁹⁸

Abdullah b. Cafer, Muhammed b. Ebi Bekir'in anne bir kardeşi idi. Abdullah b. Cafer, Muhammed'in vali olmasını, böylece güç ve otorite kazanacağını

¹⁹⁵ Taberî, *Târîh*, IV, 554; Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, I, 510; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 271; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XX, 195.

¹⁹⁶ Belâzurî, *Ensâb*, II, 282; Taberî, *Târîh*, IV, 554; Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, I, 510; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 271.

¹⁹⁷ Belâzurî, *Ensâb*, II, 282; Taberî, *Târîh*, IV, 554; Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, I, 510.

¹⁹⁸ Yaşar Kutluay, *İslâmiyette İtikadi Mezheplerin Doğuşu*, s. 43; Hüseyin Algül, *İslâm Târîhi*, II, 503; İrfan Aycan, *Muâviye b. Ebi Süfyan*, s. 141.

düşünüyordu. Bu yüzden Şam'da Kays hakkında yanlış haberler çıkartıldığında; Abdullah b. Cafer, Kays'ın oradan azledilip yerine Muhammed b. Ebi Bekir'in atanması için Hz. Ali üzerinde etkili oldu.¹⁹⁹ Lakin görevden alınmak istenen Kays b. Sa'd, halefi Muhammed b. Ebi Bekir ile eşi vasıtasıyla akrabaydı. Kays b. Sa'd'ın eşi Kureybe binti Ebi Kuhâfe, Hz. Ebu Bekir'in kızkardeşi, Muhammed'in halasıydı.²⁰⁰

Muhammed b. Ebi Bekir, Hz. Ali'nin kendisini Mısır valiliğine atadığı mektubu beraberinde götürerek Mısır'a vardı ve mektubu Kays b. Sa'd'a gösterdiğinde Kays ona şöyle dedi:

“Müminlerin emîrine ne oldu, onu ne değiştirdi? Acaba benimle onun arasına birisi mi girdi?”

Muhammed b. Ebi Bekir, Kays'a:

“Hayır! Bu hakimiyet bizim hakimiyetimizdir” dedi.

Bunun üzerine Kays b. Sa'd:

*“Vallahi ben burada bir dakika bile duracak değilim!”*²⁰¹

Kays b. Sa'd, Hz. Ali'nin Muâviye'nin oyununa geldiğini anladı ve buna çok kızdı.²⁰² Daha sonra Kays b. Sa'd, halefi Muhammed'a şu tavsiyeyi yaptı:

“Ey kardeşimin oğlu! Mısır halkına karşı uyanık ol. Muâviye kendi güvenliği için seni öldürmeye çalışacaktır.” Mamafih daha sonraki olaylar Kays'ın bu tavsiyesini haklı çıkartmıştır.²⁰³

¹⁹⁹Belâzurî, **Ensâb**, II, 282; Taberî, **Târîh**, IV, 555; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 272; Amilî, **A'yânü's-Şîa**, VIII, 454.

²⁰⁰Belâzurî, **Ensâb**, II, 282; Amilî, **A'yânü's-Şîa**, VIII, 454.

²⁰¹Taberî, **Târîh**, IV, 555; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 272.

²⁰²Belâzurî, **Ensâb**, II, 282; Taberî, **Târîh**, IV, 555; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 272; İbn Haldun, **Kitâbu'l-İber**, II, 168.

²⁰³Kindî, **Vulât**, s. 28.

Kays b. Sa'd, Mısır valiliğinden azledildikten sonra haksız yere görevden alındığını düşündüğü için Hz. Ali'ye çok kızar. Bu sebeple o, Kûfe'ye Hz. Ali'nin yanına değil de kendi yurdu Medine'ye döner. Kays b. Sa'd, Medine'ye gelince, Hz. Osman'ın kanımı talep eden Hasan b. Sâbit, Kays'ın döndüğünü duyunca ona gelerek şöyle dedi:

“Görüyorum ki Hz. Osman'ı öldürmene rağmen, Hz. Ali seni azletmiş, unutma ki Hz. Osman'a karşı günahın devam ediyor, Hz. Ali'nin sana olan şükran borcu bu olmamalıydı.”

Kays b. Sa'd, onu azarlayarak şöyle dedi:

“Ey gözleri ve kalbi kör olan kişi! Keşke senin boynunu vurmak için benim topluluğumla senin topluluğun savaşta karşılaşılsaydı.”²⁰⁴

Kays b. Sa'd, Medine'de iken Mervan b. Hakem ve Esved b. Buhtâri, Kays'ı öldüreceklerine dair onu tehdit ettiler. Bunun üzerine Kays b. Sa'd, Sehl b. Huneyf ile birlikte Kûfe'de bulunan Hz. Ali'nin yanına gitti. Bu haber Muâviye'ye ulaşınca Muâviye, Mervan ve Esved'e mektup yazarak öfkesini şu şekilde dile getirdi:

“Kays b. Sa'd gibi görüş sahibi ve savaşta hileyi çok iyi bilen birisini korkutarak Hz. Ali'nin yanına gitmesine vesile olmakla Hz. Ali'ye büyük bir yardım ettiniz. Keşke Hz. Ali'nin yanına Kays'ı değil de yüz binlerce savaşan asker gönderseydiniz, beni bu kadar öfkelenmezsiniz.”²⁰⁵

Muhammed b. Ebi Bekir, Mısır'a vardığında mektubu halka okudu ve Hz. Ali adına biat aldı. Daha sonra Muhammed b. Ebi Bekir, Kays b. Sa'd zamanında Hz. Ali'ye biat etmeyen Hıribta bölgesine haber göndererek, *“bize tam olarak ya itaat ediniz ya da şehrimizden çıkıp gidiniz”* dedi. Hıribta halkı da: *“Biz şimdilik biat etmeyeceğiz. Bizi kendi halimize bırak. Bizimle savaşma konusunda da acele*

²⁰⁴ Belâzurî, **Ensâb**, II, 282; Taberî, **Târîh**, IV, 555; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 272; Amilî, **A'yânü's-Şîa**, VIII, 454.

²⁰⁵ Taberî, **Târîh**, IV, 555; Miskevî, **Tecâribü'l-Ümem**, I, 511; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 272;

İbn Haldun, **Kitâbu'l-İber**, II, 168.

etme”²⁰⁶ dediler. Mısır’ın yeni valisi Muhammed, Hiribta bölgesinde Hz. Osman taraftarlarına selefi Kays’ın aksine çok sert davranarak, onların düşmanlıklarını kazanmıştı. Onun bu tavırları Mısır’daki muhalefet grubunu daha aktif bir duruma getirmişti.²⁰⁷

Kaynaklar, Eşter’in Mısır’a vali olarak ne zaman gönderildiği hususunda ittifak halinde değillerdir. Yâkubî ve Taberî’nin ravilerinden olan Ebu Mihnef, Eşter’in Muhammed b. Ebi Bekir’in üzerine vali olarak tayin edildiğini söylemiştir.²⁰⁸ Taberî’nin diğer ravisi Zühri ise Eşter’in Kays b. Sa’d’ın Mısır’dan azledilmesinden sonra vali olarak tayin edildiğini söylemektedir.²⁰⁹ Üçüncü bir görüş ise, Eşter’in Muhammed b. Ebi Bekir’in öldürülmesinden sonra vali olarak atandığı şeklindedir.²¹⁰ Bu rivâyetler arasında en meşhuru, Eşter’in Muhammed vali iken oraya gönderilmiş olduğu bilgisidir.²¹¹

Hz. Ali, Muâviye üzerine yürümekten vazgeçip, işi hakem olayına havale edince, Mısırlılar, Muhammed b. Ebi Bekir’e karşı ayaklandılar ve açıkça onu düşmanlıklarını gösterdiler. Bunun üzerine Muhammed, Hiribta üzerine Hars b. Cümhân’ı gönderdi. Çarpışmalarda ölen Hars’ın yerine İbn Müdahim el-Kelbî’yi gönderdiyse de Hiribta halkı onu da öldürdü.²¹²

Hz. Ali, Sıffin savaşından sonra Mısırlıların yirmi altı yaşında genç vali oluşu yüzünden Muhammed b. Ebi Bekir’i hafife aldıklarını ve otoritesini tanımadıklarını duyunca, Kays’ı oradan azlettiğine pişman olmuştu. Çünkü Kays, her yönüyle Mısır’da Muâviye’ye denk bir şahsiyetti. Mısır’a tayin edilen Muhammed hem genç hem de tecrübesizliğiyle orada Muâviye’ye karşı zayıf kalmıştı. Bu yüzden Hz. Ali,

²⁰⁶ Taberî, **Târîh**, IV, 557; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 273; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 273.

²⁰⁷ Kindî, **Vulât**, 28-29.

²⁰⁸ Ya’kûbî, **Târîh**, II, 193; Taberî, **Târîh**, V, 95.

²⁰⁹ Taberî, **Târîh**, V, 553.

²¹⁰ Taberî, **Târîh**, V, 553; Mes’ûdî, **Mürûcü’z-Zeheb**, II, 420.

²¹¹ Buhl F., “*Muhammed b. Ebi Bekir*”, **İ.A.**, VIII, 476; Hüseyin Algül, **İslâm Târîhi**, II, 552.

²¹² İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 273.

Muhammed'in yerine daha dirayetli bir vali tayin etmeyi düşündü, fakat bu görev için Kays ve Eşter arasında karar veremiyordu. Neticede Eşter'i Mısır'a vali olarak tayin etti. Hz. Ali, Kays'a da, "*Bir müddet benim yanımda kal, bu durumlar düzeline Azerbaycan'a vali olarak gidersin*"²¹³ dedi.

Muâviye, Mısır valiliğine Muhammed b. Ebi Bekir'in yerine Eşter'in atandığını duyunca çok öfkeleni. Çünkü Mısır'ı Muhammed'in elinden alabileceğini düşünüyordu ama Eşter'in akıllı ve bahadır biri olması, onun Mısır'ı kendisine karşı iyi savunacağını biliyordu. Bu nedenle Muâviye ondan kurtulmanın çarelerini arıyordu. Muâviye, Kalzum'da haraç görevlisi olan Çaystar'a haber göndererek, şayet Eşter'i ortadan kaldırırsa, kendisinden bir daha haraç almayacağını söyledi. Eşter Kalzum'a geldiği zaman Gaystar onu karşıladı ve misafir etti, yemek esnasında Eşter'e şerbetli bal içirerek onu öldürdü. Muâviye bu haberi aldığında "*Allah'ın baldan askerleri vardır*"²¹⁴ dedi.

Hz. Ali, yiğit ve yetenekli bir yöneticisini kaybetmekten dolayı Eşter'in ölümüne çok üzüldü. Bunun üzerine Hz. Ali, Muhammed b. Ebi Bekir'e mektup yazarak Mısır valiliğine devam etmesini ve düşmanla savaşmak için hazırlık yapmasını emretti.²¹⁵

Muâviye, Hiribta bölgesinde Hz. Osman'ın kanını talep edenlerin liderleri konumunda olan Muâviye b. Hudeyc ve Mesleme b. Muhallid'e haber göndererek, göndermiş olduğu orduya yardımcı olmalarını istedi. Amr b. el-Âs, Mısır'a altı bin kişiyle vardığında, Hiribta bölgesindeki on bin kişi ona katıldı.²¹⁶ Amr b. el-Âs, Muhammed b. Ebi Bekir'e mektup yazarak, onun Mısır'daki yönetimine karşı bir hoşnutsuzluğun olduğunu; oradan uzaklaşması gerektiğini, eğer oradan kendi isteğiyle ayrılmazsa onun öldürüleceğini bildirdi. Aynı zamanda Muâviye de Muhammed b. Ebi Bekir'e mektup göndererek, kendisinin Hz. Osman'ın en büyük

²¹³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 352.

²¹⁴ Ya'kûbî, **Târîh**, II, 193; Taberî, **Târîh**, V, 96; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zehab**, II, 420-421; Ebu'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, I, 188; Abdülkerim Özeydın, "*Eşter*", **DİA.**, XI, 486-487.

²¹⁵ Taberî, **Târîh**, V, 96.

²¹⁶ Taberî, **Târîh**, V, 96--97; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 315.

muhalfi olduğunu, Mısır'da kendisinin çok taraftarı olduğunu ve kendisinin de kısasa tutulacağını bildirdi.²¹⁷

Muhammed b. Ebi Bekir, Hz. Ali'ye mektup göndererek, Amr b. el-Âs'ın ordusuyla Mısır'a geldiğini bildirdi ve sonra da “*Eğer Mısır diyarına ihtiyacın varsa, bana mal ve adam gönder*” dedi. Hz. Ali de mektubunda, Muhammed'in sabırlı olmasını, düşmanla savaştığını, elden geldiğince takviye birlikler göndereceğini bildirdi.²¹⁸

Muhammed b. Ebi Bekir, halifenin emriyle Kinâne b. Bişr'in komutasında iki bin kişilik orduyu Amr'ın üzerine gönderdiyse de Amr, ordunun komutanlarını da öldürerek bu orduyu dağıtmıştır.²¹⁹ Kinâne kuvvetlerinin yok edildiği haberi ulaşınca, Muhammed b. Ebi Bekir'in etrafında toplanan askerler dağıldı.²²⁰

Muhammed b. Ebi Bekir'in öldürülmesiyle ilgili değişik rivâyetler vardır. Muhammed, ordusu dağıldığında oradan kaçarak bir mağaraya sığındı ve daha sonra Muâviye b. Hudeyc tarafından öldürüldü.²²¹

Vakıdî, Kinâne öldürüldüğü zaman Muhammed kaçarak Cebâle b. Mesruk'un yanına gizlendiğini, daha sonra Cebâle onu Muâviye b. Hudeyc'e ihbar ettiğini ve Muâviye de onun evini çembere alarak öldürdüğünü bildirir.²²² Muhammed b. Ebi Bekir'in öldürülmesi h. 38. yılında vuku bulmuştur.²²³

²¹⁷ Belâzurî, **Ensâb**, II, 285; Taberî, **Târîh**, V, 100-101; İbnü'l-Cezvî, **el-Muntazam**, V, 150; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 314-315.

²¹⁸ Taberî, **Târîh**, V, 102.

²¹⁹ Taberî, **Târîh**, V, 108-109; İbnü'l-Cezvî, **el-Muntazam**, V, 150-151.

²²⁰ Taberî, **Târîh**, V, 105; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, II, 179-180.

²²¹ Taberî, **Târîh**, V, 105; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 357.

²²² İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 358.

²²³ Taberî, **Târîh**, V, 105; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb**, II, 420; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 352.

B. Cemel Savaşı

Hız. Ali, Hız. Osman döneminde devletin içinde bulunduğu huzursuzluğun temel sebebi olarak valileri görmekteydi.²²⁴ Hız. Ali halife olduktan sonra h. 36. yılın başında Hız. Osman'ın valilerini azlederek kendi valilerini atadı.²²⁵

Hız. Ali, Muâviye'nin itaata yanaşmaması üzerine, Şam üzerine sefer yapmaya karar verdi. Mısır valisi Kays b. Sa'd'a mektup göndererek, Muâviye ile savaşmak üzere askeri hazırlamasını emretti. Aynı şekilde, Kûfe valisi Ebu Mûsâ el-Eş'arî ile Basra valisi Osman b. Huneyf'e aynı mealde mektuplar göndermiştir.²²⁶

Bu sırada Hız. Aişe, Talha ve Zübeyr'in Hız. Osman'ı şehid edenleri cezalandırmak gayesiyle, askeri güç hazırlamak üzere Basra'ya doğru gittiklerini öğrenen Hız. Ali, Şam'a gitmekten vazgeçip Basra'ya doğru hareket etti.²²⁷

Hız. Ali, önden Hız. Hasan, Abdullah b. Abbas, Ammar b. Yâsir ve Kays b. Sa'd'ı -Mısır valisi olan Kays bu dönemde Medine'de Hız. Ali'nin yanında bulunuyordu- Kûfe valisi Ebu Mûsâ el-Eş'arî'nin yanına gönderdi. Hız. Ali'nin göndermiş olduğu bu önemli şahsiyetler Ebu Mûsâ'nın askeri yardım etmesi konusunda kendisine telkinde bulundular. Kays b. Sa'd, Ebu Mûsâ el-Eş'arî'nin isteksiz olduğunu gördüğünde, Kûfe halkına şu konuşmayı yaptı:

²²⁴ İbn Kesîr, **el-Bidaye**, VII, 740.

²²⁵ Seyf b. Ömer, **Vak'atü'l-Cemel**, s. 246; Dineverî, **Ahbâru't-Tivâl**; s. 141; İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 526.

²²⁶ Seyf b. Ömer, **Vak'atü'l-Cemel**, s. 251; Dineverî, **Ahbâru't-Tivâl**; s. 145; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 223.

²²⁷ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, I, 53-62; Dineverî, **Ahbâru't-Tivâl**; s. 144. Hız. Ali, devlet başkanı olunca Talha ve Zübeyr, onu ziyaret ederek, yönetime ortak olmayı isteyerek halifeden Basra ve Kûfe valiliklerini istediler. İbn Kuteybe, **el-İmâme**, I, 52; Akkad, **Abkariye**, s. 65; Şiblî, **Asr-ı Saâdet**, V, 179. Hız. Ali, onların isteklerini kabul etmedi. Bu duruma kırılan Talha ve Zübeyr, umre yapmak için Hız. Ali'den izin alarak Mekke'ye gittiler. Burada Hız. Aişe ile birleşerek, Hız. Ali'ye cephe oluşturdular. Dineverî, **Ahbâru't-Tivâl**; s. 143; Ya'kûbî, **Târîh**, II, 156; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zehab**, II, 366 .

*“Ey insanlar! Eğer şûra ehli, Hz. Ali’yi halife tayin ettiyse, sizlerin onun yanında yer almanızı istemesi Hz. Ali’nin hakkıdır. Hz. Ali’nin hilâfetini tanımayan kişilerle savaşmak helaldir. Nitekim buna delil olarak ta, Talha ve Zübeyr kendi arzularıyla biat ettikten sonra, kıskançlıkları yüzünden ondan vazgeçmeleridir. Bu yüzden Ensâr ve Muhacir olarak sizlere geldik.”*²²⁸

H. 36/656 yılı Cemâziyelâhir ayında iki ordu karşı karşıya geldi. Manzara, bir taraftan Bedir kahramanları, diğer taraftan Uhud kahramanları karşı karşıya gelmiş, birbirine kılıç çekmiş bulunuyorlardı.²²⁹

Said b. Ebi Ucre, Kays b. Sa’d’ın şöyle dediğini rivâyet etti. Cemel savaşında Hz. Ali oğlu Hasan’a şöyle dedi:

“Ey Hasan! Keşke baban bundan yirmi sene önce ölmüş olsaydı.”

Hz. Hasan:

“Babacığım! Ben seni bu işten vazgeçirmeye çalıştım. Ama sen beni dinlemedin” dedi.

Hz. Ali:

*“Ben bu işin buraya varacağını düşünmedim”*²³⁰ dedi.

Cemel savaşı, Hz. Aişe’nin ordusunun mağlubiyetiyle sonuçlandı. Savaş alanında başta Talha ve Zübeyr olmak üzere her iki taraftan on bin kişi ölmüştür.²³¹

Cemel savaşı Hz. Ali’nin lehine sonuçlanınca Basralılar ona biat etti.²³² Böylece Şam hariç Basralılar, Kûfeliler, Mısırlılar ve Hicâzlılar Hz. Ali’nin hilâfetini

²²⁸ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, I, 63-64.

²²⁹ Şiblî, **Asr-ı Saâdet**, III, 347.

²³⁰ İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 251.

²³¹ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 131; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 244.

²³² Taberî, **Tarih**, IV, 541; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 256- 257.

benimsemi.²³³ Hz. Ali Basra'dan Kûfe'ye geçmiş ve 36/656 yılından itibaren Kûfe şehri, Hz. Ali'nin hakimiyetindeki yerlerin idare merkezi haline gelmiştir.²³⁴

C. Sıffin Savaşı

Hz. Ali, Cemel olayından sonra Kûfe'ye geldi ve Şam problemiyle meşgul oldu. Hz. Ali, Hz. Osman'ın Hemedân valisi Cerîr b. Abdullah el-Becelî ile yine Hz. Osman tarafından tayin edilmiş Azerbaycan valisi Eş'as b. Kays'a mektup göndererek kendisine biat etmelerini istemiş ve her iki vali de Kûfe'ye gelerek Hz. Ali'ye biat etmişti.

Hz. Ali, Muâviye'den biat alması için ona birini göndermeyi düşünüyordu. Cerîr, *“Muâviye'ye beni gönder, onunla bir yakınlığım ve arkadaşlığım vardır”* deyince, Hz. Ali, onunla Şam'a bir mektup gönderdi. Hz. Ali bu mektubunda Muhacir ve Ensâr'ın kendisine biat ettiklerini, Talha ve Zübeyr'in bu biata uymayıp kendisiyle savaştığını ve Muâviye'nin de kendisine uyup biat etmesini istedi.²³⁵

Muâviye, Hz. Osman'ın kanını kullanarak, Şam halkını Hz. Ali ve Iraklılar aleyhine kışkırtıyordu. Numan b. Beşir Medine'den Hz. Osman'ın kanlı gömleğini ve hanımı Naile'nin kesilmiş parmaklarını getirerek bunları Şam Camii'nde sergileterek halkı tahrik ediyordu. Bunun üzerine Şam halkı, Hz. Osman'ın kanını dökkenlerle savaşınca kadar cünüplükten yıkanmanın dışında asla vücutlarına su deydirmeyeceklerine, yatağa yatmayacaklarına dair yemin ettiler.²³⁶

Hz. Ali'ye karşı stratejisini belirleyen Muâviye, Cerir'e olumsuz cevap vererek onu geri gönderdi.²³⁷ Cerir b. Abdullah Şam'dan geri döndüğünde, Hz. Ali'ye durumu şu şekilde anlattı: *“Muâviye'nin Şam halkıyla kendisine karşı*

²³³ Minkarî, **Vak'atü Sıffin**, s. 12; Ya'kûbî, **Târih**, II, 187.

²³⁴ Taberî, **Târih**, IV, 543; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 257.

²³⁵ Taberî, **Târih**, IV, 561; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 276; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 264.

²³⁶ Taberî, **Târih**, IV, 561; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 276; Ebu'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, I, 180.

²³⁷ Taberî, **Târih**, IV, 562; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 277; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 254; Tâhâ Hüseyin, **el-Finnetü'l-Kübrâ**, II, 63.

savaşmak üzere anlaştığını, şamluların, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ı öldürttüğüne ve onu öldüren kişileri himaye ettiğine inandıklarını, Hz. Ali'yi öldürmedikçe ya da Hz. Ali kendilerini öldürmedikçe bu davadan vazgeçmeyeceklerini aktardı."²³⁸

Hz. Ali, kendisine biata yanaşmayan, üstelik kendisine karşı şam halkını kışkırtan Muâviye üzerine sefer düzenlemeye karar verdiğinde, kendisiyle birlikte hareket eden Ensâr ve Muhacir'in ileri gelenlerini toplayarak bu düşüncesini onlarla istişare etti.²³⁹

Bu istişarede Kays b. Sa'd, ayağa kalkarak Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra kendi düşüncelerini şöyle dile getirdi:

*“Ey müminlerin emîri! Düşmanlarımıza karşı çabuk davranmalıyız. Allah'a yemin ederim ki cihat etmek için ağır davranmamalıyız. şu anda onlarla cihat etmemiz, Bizans ve Türklerle cihat etmemizden bana daha sevimli gözüküyor. Çünkü Bizans ve Türkler Allah'ın dininde ikiyüzlü değillerdir. Onlar Ensâr, Muhacir ve iyilikle biat eden, Hz. Peygamber'in ashabından olan Allah'ın destekçilerini kandırdılar. Onlar, halîfeye kızarak onu engellemeye kalktılar, onunla kavga ettiler, onu mahrum bırakarak onun üzerine harekete geçtiler. Bizler, onları köle sandığımız takdirde onların kanları bizlere helaldir.”*²⁴⁰

Ensâr'ın önde gelenlerinden Ebu Eyyub el-Ensârî ve Huzeyme b. Sâbit ayağa kalkarak: *“Ey Kays! Bizler senin faziletini ve şanınun yüceliğini bilmekteyiz. Lakin sen kendi kabilenin görüşlerini zikrederken, biz senin sinendeki kini gördük”*²⁴¹ dediler.

²³⁸ Taberî, **Târîh**, IV, 562; Mes'ûdî, **Mürücû'z-Zeheb**, II, 381-382; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 277; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 265.

²³⁹ Minkarî, **Vak'atü Siffin**, s.92; İbn A'sem, **el-Fütûh**, I, 559.

²⁴⁰ Minkarî, **Vak'atü Siffin**, s. 93; İbn A'sem, **el-Fütûh**, I, 559.

²⁴¹ Minkarî, **Vak'atü Siffin**, s. 93; İbn A'sem, **el-Fütûh**, I, 560.

İki ordu Zilhicce'nin ilk günlerinde (Zilhicce 36/656 Mayıs) Sıffin'de²⁴² karşı karşıya geldi. Muâviye, Fırat suyunu kontrol ederek buraya Ebu A'ver komutasında askeri bir birlik yerleştirdi. Iraklıların su ihtiyacını karşılamalarına müsaade etmediler, bunun sonucunda meydana gelen çatışmalarda Irak tarafının galip gelmesiyle, Hz. Ali, Şam tarafının su ihtiyacını karşılamasına müsaade ederek bu mesele halledilmiştir.²⁴³

Hz. Ali, Şamlılara itaate davet etmeleri için Ebu Amr b. Beşir, Said b. Kays ve Şebes b. Rib'i'yi elçi olarak gönderdi. Muâviye, amacının Hz. Osman'ın kanını talep etmek olduğunda ısrar edince elçiler ile Muâviye arasında tartışma çıktı ve anlaşma olmadan ayrıldılar.²⁴⁴

Görüşmelerden bir sonuç alınamayınca ilk çarpışmalar başladı. Hz. Ali'nin ordusunda, Kûfe süvarilerinin başında el-Eşter bulunuyordu. Kûfe piyadelerini Ammâr b. Yâsir idare ederken, Basra piyadelerine Kays b. Sa'd komutanlık ediyordu. Şam ordusunun sağ kanadına Zü'l-Kilâ el-Himyerî, sol kuvvetlerine Habib b. Mesleme, öncülere Ebu'l-A'ver es-Sülemî komuta ediyordu. Dımaşk süvarilerinin başında Amr b. el-Âs vardı. Dahhâk b. Kays ise bütün orduyu idare ediyordu.²⁴⁵

Hz. Ali Muharrem ayında (h. 37/657 m.) Adiy b. Hâtim, Yezid b. Kays, Şebes b. Rib'i ve Ziyad b. Hasafa'yı Muâviye'ye gönderdi. Muâviye, Hz. Osman'ın öldürülmesine yardımcı olan birine biat etmeyeceklerini, Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ı öldürmemiş olduğu düşüncesini reddetmediklerini, fakat onun halîfenin katillerini barındırmaya devam ettiğini söyledi. Ayrıca katillerin kendilerine verilmediği müddetçe ona itaat etmeyeceklerini söyledi. Hz. Ali'nin elçileri yine bir sonuç

²⁴² Sıffin, Rakka ve Balis yerleşim merkezleri arasında ve Fırat Nehri kenarında yer alan geniş bir arazidir. **Yâkût el-Hamevî**, Mu'cem, VI, 414-415.

²⁴³ Minkarî, **Vak'atü Sıffin**, s. 162-167; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, I, 94-95; Taberî, **Târîh**, IV, 572; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 284-285.

²⁴⁴ Taberî, **Târîh**, IV, 573; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 285; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 266-267.

²⁴⁵ Belâzurî, **Ensâb**, II, 212; Taberî, **Târîh**, V, 12; İbnü'l-Cezvî, **el-Muntazam**, V, 118; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 294.

alamadan geri döndüler.²⁴⁶

Sefer ayının birinci günü taraflar tekrar savaşa başladı.²⁴⁷ Muâviye, önde gelen komutanlarından Amr b. el-Âs, Busr b. Ertat, Ubeydullah b. Ömer b. Hattab ve Abdurrahman b. Halid b. Velid'i çağırarak, Hz. Ali'nin komutanlarından Said b. Kays, Eşter, Mirkal, Hatim b. Adim ve Kays b. Sa'd'dan kendisini korumalarını istedi ve ayrıca savaşta yaşamlarını devam ettirdikleri müddet her birinin karşı taraftan savaşacağı komutanı belirlemelerini istedi. Bunun üzerine Muâviye, Said b. Kays'ın komutasındaki askerler ile çarpışacağını, Amr b. el-Âs'ın Mirkâl ile, Busr'un Kays b. Sa'd ile, Ubeydullah'ın Eşter ile, Abdurrahman'ın Adiy b. Hâtim'in komutasındaki askerlerle çarpışmalarını istedi.²⁴⁸

Savaşın üçüncü günü, Busr b. Ertat ile Kays b. Sa'd karşılaştıklarında, Kays şu şiiri okuyarak Busr'u mübarezeye davet etti:

*“Ben: ibadetleriyle güzelleşen;
Hazrec'in efendisi, Sa'd b. Ubâde'nin oğluyum.
Ben kavgadan kaçacak biri değilim,
Bir gencin savaştan kaçması, gerdanlığı boynuna geçirmesi demektir.
Ya Rabbi! Beni şehâdetle onurlandır; şehadet, mutluluğa tabi olmaktır.
Öldürülmek, kendilerine ihtimam gösterilen hayızlı ve doğurgan
Genç oğlaklardan daha hayırlıdır.
Tâ ki sen beni yastık gibi iki büklüm yapıncaya kadar.”²⁴⁹*

Busr b. Ertat, Kays'a şu şiiri okuyarak mübareze için karşısına çıktı:

*“Ben Gâlib İbn Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne kabilesinden
Kudretiyle şerefli olan İbn Ertat'ım.
Busr bugün kavmini yalnız bırakıp kaçacak karakterde değildir,*

²⁴⁶ Belâzurî, **Ensâb**, II, 211; Taberî, **Târîh**, V, 5-6; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 289-290; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 268-269.

²⁴⁷ Belâzurî, **Ensâb**, II, 211; Mes'ûdî, **Mürûcu'z-Zeheb**, II, 387; Ebu'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, I, 185; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 272.

²⁴⁸ Minkarî, **Vak'atü Siffin**, s. 426-427.

²⁴⁹ Minkarî, **Vak'atü Siffin**, s. 428; İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 38-39.

Düşmanımı öldüreceğim.”²⁵⁰

Kays b. Sa’d, atını Busr b. Ertat’ın üzerine doğru sürüp, kılıcıyla ona vurdu. Kays, Busr’u yaralayarak ona üstünlük sağladı. Onu Muâviye’nin yanına dönmeye mecbur etti. Daha sonra Kays da kendi askerlerinin yanına döndü.²⁵¹

Hız. Ali askerlerini sabah erken saatlerde savaşa hazırlarken Ensâr, onun sancağının kontrolü altında en öndeydi. Muâviye, “*O sadakatiyle çıkanlar kimler?*” dediğinde oradakiler, “*Onlar Ensâr’dır*” dediler.²⁵²

Bunun üzerine Muâviye, kendisiyle birlikte hareket eden Ensâr’dan Numan b. Beşir ve Mesleme b. Muhallid’i çağırdı. –Bu ikisi dışında Ensâr’dan hiç kimse onun yanında yer almamıştır- O ikisine şöyle dedi: “*Hazrec ve Evs kabilesinden siz içinizden başkası niçin benimle beraber olmadı? Şüphesiz ki onlar kılıçlarını omuzlarına koyup bizleri savaşa davet ediyor. Savaşa ara verip hurma ve tefeysel²⁵³ yemeye giderken Ensâr, Şam süvarilerinden filancayı öldürdü denildiğinde Iraklılar istediklerini elde etmiş olurlar.*”²⁵⁴

Numan, Muâviye’nin bu sözlerine kızarak şöyle dedi: “*Ey Muâviye! Ensâr’ın savaş için hızlı hareket etmesini kınama. Keza bizler cahildik, Ensâr savaşa davet edildiğinde, Ensâr’ı Hz. Peygamber ile beraber görürsün. Hz. Ali ile karşılaştığında ondan sakın, çünkü onların çoğunluğu da Kureyş’tendir. Kureyşliler bizlerle karşılaştığında hurma ve tefeysel bizden öğrendi. Evet, hurma bizimdir ve biz sizinle onu paylaştık. Doğrusu tefeysel, Yahudilerin yemeği idi, ne zaman ki biz onu yediğimizde, nasıl ki Kureyş sahîne²⁵⁵ üzerinde Yahudilere galip geldiyse, biz de*

²⁵⁰ Minkarî, **Vak’atü Sıffin**, s. 429; İbn A’sem, **el-Fütûh**, II, 39.

²⁵¹ Minkarî, **Vak’atü Sıffin**, s. 429; İbn A’sem, **el-Fütûh**, II, 39.

²⁵² İbn A’sem, **el-Fütûh**, II, 109.

²⁵³ Tefeysel, eti döverek ondan elde edilen su ile yapılan bir çorba türüdür. Minkarî, **Vak’atü Sıffin**, s. 445, Dipnot, 4.

²⁵⁴ Minkarî, **Vak’atü Sıffin**, s. 445; İbn A’sem, **el-Fütûh**, II, 109; Amîlî, **A’yânu’s-Şia**, VIII, 455.

²⁵⁵ Sahîne, unu süt veya su ile karıştırarak yapılan çorbadır. Bu hurmayla birlikte yenirdi ya da yudumlanarak içilirdi. İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, XIII, 206.

onlara tefeyşel üzerinde galip geldik.”²⁵⁶ Sonra Mesleme şöyle dedi: “Ey Muâviye! Ensâr’a hürmette kusur bulup onları ayıplama, onların üzüntülerinden sakın. Allah’a yemin olsun ki onların üzüntüleri bizim üzüntümüzdür. Bizler onlardan ayrıldığımız için hoşnutsak, onlar da bizden ayrıldıkları için hoşnuttular. Ne zaman ki Hz. Ali’ye kabilesi muhalefet edip, Hicâz onunla dostluğunu bitirdiğinde, Iraklılar onun yanında yer aldı. Lakin biz seni ona tercih ettik ve onun bedelini de senden istiyoruz. Hurma ve tefeyşele gelince, senin kabilenin sahîne ve harnûb²⁵⁷ üzerindeki metodunu bizler takip ettik.”²⁵⁸

Kays b. Sa’d, Ensâr’ı toplayarak onlara şöyle dedi: “Şüphesiz ki Muâviye’nin söyledikleri bizlere ulaştı, sizler ve sizlerin arkadaşları (Numan-Mesleme) onun bu sözlerine karşılık cevabını verdiniz. Hayatım üzerine yemin olsun ki dün olduğu gibi bugün de ona bir darbe vurup onu yere sereceksiniz. Şüphesiz ki sizler Muâviye’nin İslâm’a girdiğini gördünüz ve şimdi de onu şirkte görüyorsunuz. Lakin sizlerin bu dine desteğiniz onun günahlarından daha fazladır. Dün olduğu gibi bugün de onların sizi terk ettiğini görüyorsunuz, yarın da onların sizi terk ettiğini göreceksiniz. Bugün bu sancakta sağ tarafınızda Cebrail, sol tarafınızda Mikail, sizlerle birlikte savaşıyor. Onlar ise Ebu Cehil ve onun arkadaşlarıyla beraber savaşıyor. Hurmaya gelince, bizler onu dikmedik fakat dikilmiş hurma ağaçlarına üstünlük sağladık. Tefeyşel bizim yemeğimiz olmuş olsaydı, Kureyş’in sahîne yemesinden ötürü şişman olduğu gibi bizler de şişman olurduk.”²⁵⁹

Bunun üzerine Ensâr:

“Ey Hazrec’in efendisi Sa’d’ın oğlu! Bizler senin kontrolünde senin emrine itaatkârız”²⁶⁰ dediler.

²⁵⁶ Minkarî, **Vak’atü Sıffin**, s. 446; İbn A’sem, **el-Fütûh**, II, 109; Amilî, **A’yânu’s-Şia**, VIII, 455.

²⁵⁷ Harnûp, kolları uzun, elmaya benzeyen bir bitkidir. Ekşimiş oluğu için güçlükle yenilir ancak soğuk suya tutulup sertleştiğinde tatlılaşır. İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, I, 350.

²⁵⁸ Minkarî, **Vak’atü Sıffin**, s. 446; Amilî, **A’yânu’s-Şia**, VIII, 455-456.

²⁵⁹ Minkarî, **Vak’atü Sıffin**, s. 446-447; İbn A’sem, **el-Fütûh**, II, 109; Amilî, **A’yânu’s-Şia**, VIII, 455.

²⁶⁰ İbn A’sem, **el-Fütûh**, II, 109.

Daha sonra Kays b. Sa'd, Muâviye için şu şiiri okudu:

*“Ey Hind’in oğlu! Bizler savaş yerine süvarilerimizle geldiğimizde
Karşımıza çıkmaktan vazgeç
Bizler yakın bir zamanda sabah erken bir vakitte sana yaklaşacağız ve
Bizim askerlerimiz seninle karşılaşınca kadar at üzerinde gidecektir
Sen kimi zaman bizlere kulak verdin,
Kimi zaman da bizlerle savaş halinde olmayı tercih ettin
Bizler orduyu ortaya çıkardığımızda,
Sen yumuşak bir şekilde gelmemizi istesen de
Orda sana kıvılcım gibi parlayacak
Bizler kalabalıkta karşılaştığımızda;
Hazrec senin üzerine kıvılcım gibi parlayacaktır,
Bizler sessiz ve yavaş yürüyerek seni gafil avlayacağız
Keşke sen bizim sabah erken vakitte gelmemizi talep etmeseydi;
Allah bizlerin üzerine şهادeti ihsan edecektir
Bizler; sizlere karşı öfkemizi ortaya çıkarıncaya değin,
Sizler duman bulutundan yerinizden çıkamayacaksınız
Bizler fetih günü en öndeydik ve Bedir’den sonra
Hayber ve Huneyn savaşına da şahit olduk
Ahzâb günü nasıl bir musibet olduysa;
Bir öğlen o musibet tekrarlayacaktır,
O gün bizler nasıl sizden önce şifa bulduysak,
Bu gün de sizden önce şifa bulacağız.”²⁶¹*

Kays b. Sa'd, şiiri bitirince, Hz. Ali kendisiyle beraber olan Ensâr'ın önde gelenlerinden Berâ b. Azîb, Zeyd b. Erkam, Abdurrahman b. Ebi Leyla, Hazîme b. Sâbit ve Haccâc b. Amr'ı Muâviye'ye gönderdi. Muâviye, gelen bu kişilere Kays b. Sa'd'dan şikâyetçi oldu. Daha sonra bu kişiler Kays b. Sa'd'a gelerek şöyle dediler: “Muâviye, bizim ona sövmememizi, ondan uzak durmamızı ve onu zikretmememizi istiyor”. Bunun üzerine Kays: “Allah’a ulaşınca kadar, ona sövmekten asla uzak

²⁶¹ Minkarî, **Vak'atü Sıffin**, s. 477; İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 109-110.

durmayacağım”²⁶² dedi.

Muâviye yönünden bir atlı yöneldiğinde Kays b. Sa’d, bunu Muâviye zannederek onun atına ansızın atıldı ve oradakiler de ona doğru saldırıya geçti. Kays b. Sa’d, ona kılıcıyla vurduğunda hâlâ onu Muâviye zannediyordu. Kays ona son bir hamleyle üçüncü kez vurduğunda onu öldürdü ve insanlar oradan uzaklaştı. Muâviye bağırarak şöyle dedi: *“Ey Şam ehli! Kays b. Sa’d’ın savaşta nasıl biri olduğunu gördünüz, bu yüzden ona karşı uyanık olun. Allah’a yemin olsun ki kurt puslu havaları sever.”*²⁶³ Daha sonra Kays b. Sa’d, askerlerin yanına dönerken şu şiiri okudu:

*“Dediler ki o (Kays) Muâviye’ye sövüyor,
Şayet yapılan her şey rüzgârlı havada göz korkutmaksa
Ey geçmişi günahkâr olan kimsenin oğlu,
Kavminin bize köpek gibi uluması bizi korkuttu
Kış gecelerinde çıkan buluta ulumak için hızlı giden
Dişi köpekler gibi hızlı gidiyorsun.”*²⁶⁴

Bunun üzerine Muâviye, *“Ey ehl-i Şam! Kays b. Sa’d’la karşılaştığımızda onun söyledikleriyle aynı değerde onunla konuşun”* dediğinde Numan b. Beşir ve Mesleme b. Muhallid bu söze kızdı. Muâviye, bu ikisinin kavmine karşı yüz çevirmesinden dolayı onların tedirginliklerini anlayışla karşılayıp, onları hoş tutmaya gayret sarfetti. Muâviye, Kays b. Sa’d’ı söylediklerinden ötürü onu ayıplaması için Numan b. Beşir’i Kays’a gönderdi. Numan onunla karşılaştığında: *“Ey Kays! Ben Numan b. Beşir’im”* dedi. Bunun üzerine Kays b. Sa’d: *“Ey İbn Beşir! Senin sıkıntın nedir?”*²⁶⁵ Deddiğinde Numan b. Beşir:

“Ey Kays! Ali’nin kendisi için istemiş olduğu halîfeliğe sizleri davet ettiğinde, sizler bu davete icabet edip, onu elde etmesi için de ona yardımda bulundunuz. Ey

²⁶² Minkarî, *Vak’atü Siffin*, s. 477-478; İbn A’sem, *el-Fütûh*, II, 110.

²⁶³ Minkarî, *Vak’atü Siffin*, s. 448; İbn A’sem, *el-Fütûh*, II, 110.

²⁶⁴ Minkarî, *Vak’atü Siffin*, s. 448.

²⁶⁵ Minkarî, *Vak’atü Siffin*, s. 448; İbn A’sem, *el-Fütûh*, II, 164.

Esnan topluluğu! Osman'ın kendi evinde muhasara altındayken onu yalnız bırakmanız sizin hatanızdır. Cemel olayında Osman'a yardım edenleri öldürdünüz. Bugün de (onun kanını talep eden) Şam ehline saldırıyorsunuz. Sizler Osman'ı terk ettiğiniz gibi, onlar da Ali'yi terk etti. Sizler hakkı terk edip batıla yardım ediyorsunuz. Osman'ın kanını talep edenlerden razı olmadınız, hatta onları kışkırtarak savaşa davet ettiniz. Allah'a yemin olsun ki sizin savaş davetinize, Şam ehlinde karşılık verip, savaşan adamları kötü buldunuz. Aksine savaşı kışkırtan sizlersiniz. Ali bu işten asla vazgeçmeyecek ve sizler için de onun üzerindeki musibette bir ehemmiyet taşımamaktadır. Onun sizlere vaadi zaferdir ancak Allah'a yemin olsun ki Ali'yi halife yapamayacaksınız. Allah'tan korkun. Umutsuzluk üzerine zelil olacaksınız. Savaşta kendi şiddetinizden onu (Ali) tek başına bırakacaksınız. Sizin gücünüz çokluğunuzdandır. Ancak sizler savaştan başka bir şey görmediğiniz için Şam ehli üzerine hakir ve zelil kişiler oldunuz. Sizler sayı bakımından ve yardımcı kuvvet olarak fazlasınız. Lakin Allah'a yemin olsun ki sizin çokluğunuz önemli değildir. Şayet onlar (Şam ehli) çoklukta size denk olsaydı nasıl olurdu? Allah'a yemin olsun ki Şam ehliyle birlikte olmazsanız; savaştan sonra ebediyen hakir ve zelil olacaksınız. Savaşta bizlerin sonuç kazanacağını sizler de göreceksiniz. Bizler arta kalan insanların en iyileriyiz ve zafer bize daha yakındır ve Allah'tan korkun.”²⁶⁶

Kays b. Sa'd gülerek şöyle cevap verdi:

“Ey Numan! Sizler bu makamda hakkı ikiye bölerek cesur olmak istiyorsunuz. Muâviye kendi çıkarı için kendisine destek verenlere nasihatle bulunmayarak hıyanet eden durumundadır. Allah'a yemin olsun ki sen de onun çıkarı için hıyanet edenlerdensin. Muâviye'nin dışındaki görüşleri ne diye abes kabul ettin. Sizler Hz. Osman'ı zikrederek, onun hakkındaki dedikodular sizin için yeterli oldu. Bizlerden Hz. Osman'ı öldüren kişi ondan hayırlı değildir ve onu azleden kişi sizden hayırlıdır. Cemel ashâbi biatlerini bozdukları için onlarla savaştık. Allah'a yemin olsun ki eğer Muâviye Arapları kendisine biat etmeleri için topladıysa Ensâr onları öldürecektir. Senin sözüne gelince, ben insanların düşüncelerine tercüman oldum. Bizler bu

²⁶⁶ Minkarî, **Vak'atü Sıffin**, s. 448-449; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, I, 97-98; İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 164; Amilî, **A'yânu's-Şîa**, VIII, 456.

savaşta Hz. Peygamber ile beraber olduğumuz zamanki gibiyiz. Allah'ın emri ortaya çıkıp, hak gelinceye kadar bizler mızrakla boğazlarını, kılıçlarla suratlarını vuracağız. Onlar gönülsüzdürler. Lakin ey Numan! Bir bak, Muâviye ile birlikte olanlar, ayartılmış Yemenliler ve azat edilmiş Araplar olduğunu görmüyor musun? Allah'ın kendilerinden razı olduğu ve onlar da Rablerinden razı olduğu, ihsanla tabi olan Muhacir ve Ensâr kimin yanında? Onunla (Muâviye) beraber olanlar İslâm'da arkada olanlardır. Ayrıca Kur'an'da onunla ilgili ayet de nazil olmamıştır.”²⁶⁷

Numan b. Beşir oradan ayrılıp askerlerinin yanına dönerken, “Ey İbn Sa'd b. Ubâde! Sözlerinde şiir okur gibiydin” dediğinde Kays b. Sa'd, askerlerinin bulunduğu yere giderken şu şiiri okudu:

“Rakkaselerin tamamı; tozlu darmadağınık saçlarla
Kafileyi teşvik ettiğinde, gözlerin içi batık batık oldu
İbn Muhallid, onunla savaştığımızda kılıçlarımızı unutmuş değildir,
Aynı zamanda Numan da unutmuş değildir
O ikisi açık bir beyanla terk etti ve onların bu beyanı da yeterlidir,
Sen açık bir beyanla arkadaşımından uzaklaştın
O ikisi Muâviye'yi benzer bir suçta buldular,
Onun beyanatı bir ehemmiyet taşımamakta
O ikisi Hz. Osman'ı zikretti, hanesini dile getirdi,
Siz ikiniz sefih kişilersiniz ancak Hz. Osman sefih değildi
Ensâr bir an bile değişikliğe uğramadı, Ensâr'da burhan (delil) haktır
Bu olaylarda Kureyş'in bu suçludur deyişlerini gördük,
Mervan evlilik yoluyla onunla akrabadır
Yardım için ölümü zikretmediniz; hayır, hayır,
Ellerinizi onun üzerine sararak da bağlamadınız.”²⁶⁸

Muâviye, Harb olarak hitap ettiği çocuğa yaklaşarak şöyle dedi:

²⁶⁷ Minkarî, **Vak'atü Sıffin**, s. 49; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, I, 98; İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 164-165; Amilî, **A'yânu's-Şîa**, VIII, 456.

²⁶⁸ İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 164- 165.

“Ey Harb! Ben senin yürekli bir kahraman olduğunu biliyorum. Ali'nin arkadaşlarına saldırıya geçtiğimizde bize yardımcı olduğunda, şayet ben senden memnun kalırsam, sana özgürlüğünü vereceğim” Savaş şiddetlendiği sırada Muâviye, çocuğu teşvik etti; Kanber, çocuğa (Harb) saldırarak, kılıç darbeleriyle onu öldürdü. Muâviye bu olaydan büyük bir üzüntü duymuştu. Busr b. Ertat, ona gelerek şöyle dedi: “Benim isteğim savaş esnasında metanetli olmamızdır yani savaşı unutup bir şeylerle teselli olmayı bırakmalıyız ve bizler sabır ve şecaatle çalışmalıyız. Şüphesiz ki sen Hz. Peygamber'in vahiy kâtibiydin, Hz. Ömer'in amili ve mazlum halife Hz. Osman'ın valisiydi.” Bunun üzerine Muâviye şöyle dedi: “Doğru söyledin lakin Ali'nin karakteri benden daha üstündür, onun akrabılığı Hz. Peygamber'ledir. İslâm'a girmede en öndedir ve savaşta yiğitliği benden fazladır.” Daha sonra Amr b. el-Âs şöyle dedi: “Evet baktığımızda onun faziletleri pek çoktur, onun babası Benû Hâşim'in efendisiydi ve annesi Benû Hâşim'in önde gelenlerindendir. O (Hz. Ali) Kur'an'da fakih birisidir, Ensâr ve Muhacir ona biat etmiştir lakin bizler onunla mücadele halindeyiz ve hakarete ve zillete dayanıklı olmalıyız.”²⁶⁹

Bu haber, Hz. Ali ve arkadaşlarına ulaştığı zaman Kays b. Sa'd, ayağa kalkarak şöyle dedi: “Ey müminlerin emîri! Biz seni Muâviye ve onun taraftarlarının emirliğiyle korkutmayacağız. Bizler işlerimizde doğruluğu ve dinimizin basiretini öğretmek için bizden bir kimse kalmayınca kadar savaşmaya devam edeceğiz. Busr b. Ertat'ın sözlerini yükseltmeyeceğim, Allah onun sözlerini çirkinleştirsün ve onu cehennem ateşine koysun.”²⁷⁰ Bunun üzerine Hz. Ali, Kays b. Sa'd'ın Ensâr üzerindeki liderliğinden ötürü onu hayırla övdü. Daha sonra Kays b. Sa'd şu şiiri okudu:

“Allah'ın kısmetsizliğini uzatmasıyla Busr'u yendim,
Şiirin davet ettiği yaşama batıl söz dedi
Şam ehlinden olanların hepsi kadavra sahibidir,
Şecaatimin yanında yazım da kuvvetlidir
Onların bir istekleri olmamasına rağmen işlerinde serbesttirler,

²⁶⁹ İbn A'sem, el-Fütûh, II, 125.

²⁷⁰ İbn A'sem, el-Fütûh, II, 125.

*Ancak istek sahipleri ahlaksızlıktan yüz çevirmek şartıyla serbesttir
Rakkaseler, ileri gelenlerinizin başlarını deve yumurtası gibi kel traş ettiler
Çalılıktaki arslan ve sık ağaçlıklar arasındaki engerek yılanı gibi,
Hz. Ali Şam ehline tamahkâr değildir
Ceninin sıvıdan beslendiği gibi,
Şam ehli için öldürülenlerden kaç kişinin elbisesini gasb ettin
Iraklılar Hz. Ali'ye saygı duyulmasını ümit etti,
Sadakat ehli, Hz. Ali ile karı-koca, birbiri üzerine istif edilmiş tuğlalar gibidir
Ey Hind'in oğlu! Sa'd b. Vakkas gibi insanların düşmanlığını hesaba katmadık
Şayet sen beni hesaba çekiyorsan,
Allah'ın kulları gibi askerlerde Hz. Ali'ye dost olarak biat ettiler
İbn Mesleme gibi onun şüphesi de beni memnun etti,
Allah ile asi olanın rabbi birbiriyle mücadele halindedir
Ensâr'ın meşalesini kıskanmasından dolayı savaş için yanıp tutuşmaktadır,
Aksine samimi insanlar geri durdu.”²⁷¹*

Hz. Ali'nin ordusu savaşı kazanmak üzere iken, Şam ordusu, Amr b. el-Âs'ın tavsiyesi üzerine mızrakların ucuna Kur'an sayfelerini takarak, karşı tarafı Kur'an'ın hakemliğine davet etti. Hz. Ali bunun hile olduğunu derhal sezdi, ordusuna buna aldanmamalarını söyledi. Bu hileyi hazırlayanları çok iyi tanıdığını belirterek onları şöyle değerlendirdi: “... Muâviye, Amr, İbn Ebi Muayt ve İbn Ebi Serh din ve Kur'an ehli değillerdir. Ben onları sizden iyi tanırım. Onların çocukluklarını bilirim; yetişkin iken onlarla beraberdim. Onlar küçükken çocukların şerlisi, büyüklüklerinde de yetişkinlerin en kötüsü idiler. Mushafların kaldırılması tuzak ve hiledir...”²⁷²

Hezimete uğramaya yüz tutmuş Muâviye ordusunun hilesi, karşısında kendi kabilesinden olan dindaşlarına kılıç çekmekte tereddüde düşmüş “üstelik oldukça disiplinsiz ve mutaassıp dindar”²⁷³ kimselerden oluşan Hz. Ali'nin ordusundaki ön

²⁷¹ İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 126.

²⁷² Taberî, **Târîh**, V, 49; İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 187; Mes'ûdî, **Mürçü'z-Zeheb**, II, 401; İbrahim Sarıçam, **Emevî-Hâşimî İlişkileri**, s. 273.

²⁷³ Welhausen, **Arap Devleti**, 26; İbrahim Sarıçam, **Emevî-Hâşimî İlişkileri**, s. 273.

saflarda çarpışan *kurrâ'nın* üzerinde etkisini gösterdi.²⁷⁴ Hz. Ali ise onlara savaşmaya devam etmeleri hususundaki emirlerini dinletemedi. Böylece Hz. Ali, meselenin hallini hakemlerin kararına bırakmaya razı oldu.²⁷⁵

Eşter ve Kays b. Sa'd, barış görüşmelerine en büyük muhalefeti yapıp tahkimi kabul etmeyen kişilerdi.²⁷⁶ Tahkim olayında hakemler belli olmadan evvel Muâviye taraftarlarının önde gelenleri kendisine gelerek, Hz. Ali'nin hakem olarak kimi seçeceğini sorduklarında, kendi hakeminin Amr b. el-Âs olduğunu söyledikten sonra şöyle devam etti:

*“Ali'nin güvendiği beş adamı vardır. Bunlar Abdullah b. Abbas, Kays b. Sa'd, Şureyh b. Hânî, Adiy b. Hâtim ve Ahnef b. Kays'tır. Abdullah b. Abbas, hakemlikte Amr b. el-Âs'tan daha üstün değildir. Adiy b. Hâtim, sorularıyla Amr'a karşı çıkar ve Amr'ın sorduğu sorulara cevap verebilecek yetenektedir. Şureyh b. Hânî'nin hakemliği Amr için kolay olmaz. Ahnef b. Kays ise düşünce ve sezgisi yüksek olan bir kişidir. Kays b. Sa'd gelince, Kureyş'ten olsaydı Arap ona biat ederdi. Onunla birlikte olup savaşa koşan insanlar muttakilerden razı oldular. İsimlerini saydığım bu kişiler savaşa koşan insanlar için muttaki değildir. Hz. Peygamber'in ashabından olan adamın nerede olduğuna bakın, ona Şam ehli itimat edecektir ve aynı zamanda Irak ehli ondan razı olacaktır.”*²⁷⁷ Utbe b. Ebi Süfyan *“Bu kişi Ebu Mûsâ el-Eş'arî'dir”*²⁷⁸ dedi. Muâviye, Irak'ın hakeminin Ebu Mûsâ olacağını dolaylı bir şekilde ortaya koymuştur.

Hz. Ali kendi hakemi olarak Amr b. el-Âs'ın karşısına Abdullah b. Abbas'ı göndermeyi düşündüğünü söylediği zaman Kays b. Sa'd, Eş'as b. Kays, Şureyh b. Hânî ve beraberlerinde Ebu Mûsâ el-Eş'arî olmak üzere onun yanına geldiler ve şöyle dediler: *“Ey müminlerin emîri! Ebu Mûsâ, Yemen ehliyle Hz. Peygamber'e*

²⁷⁴E. Ruhi Fırlalı, *“İslâm Târîhinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri”*, AÜİFD., XXVI, 353-370; İbrahim Sarıçam, **Emevî-Hâşimî İlişkileri**, s. 273.

²⁷⁵ Taberî, **Târîh**, V, 51; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 317.

²⁷⁶ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, I, 112.

²⁷⁷ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, I, 112.

²⁷⁸ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, I, 113.

gelenlerdendir. Aynı zamanda Hz. Ebu Bekir'in ganimet arkadaşı ve Hz. Ömer'in valilerindendir. Şüphesiz ki bizler hakem olarak Abdullah b. Abbas'ı teklif ettik fakat insanlar senin akrabalarından en yakının olan Abdullah b. Abbas'ın senin emirlerinden taviz vermeyeceğini iddia ettiler, şayet sen Abdullah b. Abbas'ı hakem olarak onun karşısına çıkartırsan Amr'ın düşüncesinin ne olduğunu anlarsın. Lakin Şam ve Irak ehli dindarlığına güvendiğini Ebu Mûsâ el-Eş'arî'den razı oldu.” Daha sonra Şebib b. Rabia ve İbn Kâvâ Ebu Mûsâ'ya karşı çekincelerini belirttiler.²⁷⁹

Tahkime şiddetle karşı çıkan Kays b. Sa'd, Iraklıların ısrarla hakem olarak Ebû Mûsa'nın atanmasını istemeleri üzerine, Ebû Mûsa'nın islamdaki mevkisinden ötürü onun hakemliğine destek vermiştir.²⁸⁰

Tahkim taraftarları, Hz. Ali'nin hakemlik için İbn Abbas önerisini onun halîfeye akrabalığı, Eşter'i de savaşa olan hırsı sebebiyle kabul etmeyip, kendilerini fitneden alıkoymaya çalışan Ebu Mûsâ'dan başka birinin hakem olmasına razı olmayacaklarını ısrarla söylemelerinden ötürü, Hz. Ali hakem olarak Ebu Mûsâ'yı kabullenmiştir.²⁸¹

Hakemler 38/659 yılında Erzuh'ta toplanmışlardı. Hakem olayı, Hz. Ali'nin hilâfetini kaybetme, Muâviye'nin de onun yerini alma hareketinin son perdesi oldu. Amr, Hz. Ali'yi azledip, Muâviye'yi halîfe seçtiğini açıkladı. Ebu Mûsâ ve Hz. Ali taraftarları buna itiraz edip kabul etmediler.²⁸² Haber Hz. Ali'ye ulaştığında onun, bu olaya sebebiyet veren Muâviye, Amr b. el-Âs, Ebu Mûsâ, Habib b. Mesleme, Dahhâk b. Kays, Velid b. Ukbe ve Abdurrahman b. Hâlid b. Velid'e öğle ve ikinci namazlarından sonra lanet etmiştir. Bu haber, Muâviye'ye ulaştığında o da Hz. Ali'ye İbn Abbas'a, Hz. Hasan'a, Hz. Hüseyin'e ve Kays b. Sa'd'a lanet etmiştir.²⁸³

²⁷⁹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, I, 113.

²⁸⁰ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, I, 112-113.

²⁸¹ Tâhâ Hüseyin, **el-Fitnetü'l-Kübrâ**, II, 83.

²⁸² Minkarî, **Vak'atu Siffin**, s. 544-545; Mes'ûdî, **Mürûcû'z-Zeheb**, II, 412; Makdisî, **Kitâbu'l-Bed**, V, 229; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, III, 552.

²⁸³ Minkarî, **Vak'atu Siffin**, s. 552; Belâzurî, **Ensâb**, II, 246.

D. Nehrevân Savaşı

Siffin savaşında çatışmaların yoğunlaştığı ve Hz. Ali tarafının büyük bir taarruzla saldırıp savaşı kazanmak üzere olduğu sırada, Amr b. el-Âs, Muâviye'ye mızrakların ucuna Kur'an sayfelerini takmak suretiyle Iraklıları Kur'an'ın hakemliğine davet etmesini istedi. Muâviye bu tavsiyeye uyarak Iraklılar arasında karışıklık yarattı. Hz. Ali, Şamlıların bu teklifinin samimi olmadığını, önerilenin bir hile olduğunu söylediye de; Hâriciler, Hz. Ali'yi tahkime zorladılar hatta onu Hz. Osman'ı öldürdükleri gibi öldürmekle tehdit ettiler. Tahkimi kabul etmesi için baskı yapan Hâriciler, daha sonra tahkimi kabul etmenin küfür olduğunu söyleyerek Hz. Ali'den kendileri gibi tövbe edip tahkimden vazgeçmesini istediler.²⁸⁴

Hâriciler, Abdullah b. Vehb er-Râsibi'nin evinde toplandılar. Abdullah Hâricilere, dünyada zahid bir şekilde yaşamalarını, iyiliği emredip, kötülükten sakınmaları gerektiğini teşvik ederek, bu beldeden çıkarak, etraftaki şehirlere yerleşip, bid'atçilerden kurtulmalarını tavsiye etti.²⁸⁵

Hamza b. Sinan, düşüncelerin doğru olduğunu, işleri yürütecek birini başlarına getirmelerini tavsiye ettiğinde,²⁸⁶ Hâriciler Abdullah b. Vehb'i emîr olarak seçtiler.²⁸⁷

²⁸⁴ Minkarî, **Vak'atu Siffin**, s. 478-518; Taberî, **Târîh**, V, 48-53. Adnan Demircan ise, Tahkim hadisesinde etkin olan Eş'as b. Kays'ın Hâricilerle birlikte hareket ettiğine dair rivâyetler olmasına rağmen, hadisenin akışında bunun doğru olmasının mümkün olmadığını, çünkü Eş'as b. Kays, Güney Arapların Kinde kabilesinin lideriydi. Oysa ilk hâriciler Kuzey Araplarıdır. Hakem olarak da Güney Araplarından Ebu Mûsâ'nın seçilmesi onların etkinliğini ortaya koymaktadır. Oysa bu hadisede Hâriciler etkin olmuş olsaydı, herhalde hakem belirlemede etkin rol oynamaları gerekirdi. Bu durumda tarafsız biri değil, kendilerine yakın birisini hakem olarak seçtirmeye çalışırlardı. Burada Hâricileri etkin gibi gösterilmesinin amacı tahkim tecrübesinin başarısız olması ve Iraklıların çok şey bekledikleri Hz. Ali'yi eski konumundan daha gerilere götürmesidir. Eğer tahkim başarılı olmuş olsaydı pek çok kimse sahiplenebilecekti. Hakemlerin aldığı karar, daha sonra Hz. Ali tarafından reddedilince onu taraftarları, sorumluluğu düşmanlarına ve Hz. Ali'nin katlinden sorumlu olan Hâricilere yüklemeye yoluna gitmiştir. Adnan Demircan, "*Ali bi. Ebi Tâlib'i Tahkime Kabule Zorlayanlar Üzerine*", **İstem**, S, VI, s. 55-57.

²⁸⁵ İbn Kuteyb, **el-İmâme**, I, 121; Taberî, **Târîh**, V, 74; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 166.

²⁸⁶ İbn Kuteyb, **el-İmâme**, I, 121; Taberî, **Târîh**, V, 74; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 335-336.

Şureyh b. Elfa el-Absî'nin evinde toplanıp nereye gideceklerini tartıştıktan sonara Nehrevan köprüsünün bulunduğu yerde toplanma fikri benimsenince, Abdullah b. Vehb, Basra'daki Hâricilere mektup yazarak kendilerine katılmalarını istedi.²⁸⁸

Hz. Ali, tahkim olayında halîfelikten azledilince, bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Kûfe mescidinde halka şöyle hitap etti: *“Bu iki kişiyi sizler hakem olarak seçtiniz; bunlar Kur'an'ın hükmünü terk edip heveslerine tâbi oldular. Onların ikisi hükümlerinde ihtilafa düşüp doğru yolu göstermediler. Bu yüzden Şam üzerine hareket için hazırlıklarınızı tamamlayın.”*²⁸⁹

Daha sonra Hz. Ali, Hâricilere mektup göndererek, hakemlerin uygulamalarıyla kendisinin ilgisinin bulunmadığını ve yaptıkları işin hakemlerce reddedildiğini, kendisinin Şam'a gidip savaşmaya niyetli olduğunu, isterlerse Şamlılarla savaşmak üzere kendisine katılmalarını istedi. Hâriciler ona şöyle cevap verdi:

*“Sen kendi nefsin için gazaplanmışsın. Senin küfre girdiğine şahit olduk eğer tövbe edersen o zaman aramızdaki ilişkileri gözden geçirebiliriz. Aksi takdirde seninle savaşırız.”*²⁹⁰

Hz. Ali, Hâricilerin mektubunu okuyunca onlardan ümidi kesip, savaşmak üzere Şam üzerine gitmeye karar verdi. Kûfe'den altmış bin kişilik bir orduyla Nâhile'ye vardı. Abdullah b. Abbas da Basralılardan toplam üç bin süvari gönderdi. Daha sonra Hz. Ali bir konuşma yaparak askerlerini cihada, düşmanla karşılaştıkları zaman sabırlı olmaya teşvik etti ve Şam üzerine gitmeye kararlı olduğunu söyledi.²⁹¹

²⁸⁷ Taberî, **Târîh**, V, 75; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 336; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 166-167; İbn Haldûn, **Kitâbu'l-İber**, II, 179.

²⁸⁸ Taberî, **Târîh**, V, 75; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 336; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 178-179.

²⁸⁹ İbn Kuteyb, **el-İmame**, I, 123; Taberî, **Târîh**, V, 76; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 338.

²⁹⁰ Taberî, **Târîh**, V, 78-79; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 338-339; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 170.

²⁹¹ Taberî, **Târîh**, V, 78; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 339-340; İbn Haldûn, **Kitâbu'l-İber**, II, 179.

Hız. Ali, Hâricilerin yeryüzünde fesat işlere giriştiklerini, kan akıttıklarını, yol kestiklerini, haramları hiçe saydıklarını öğrendi. Aynı zamanda Hâricilerin öldürdüğü kişilerden biri Hız. Peygamber'in sahâbelerinden Abdullah b. Habbâb idi.²⁹²

Hız. Ali, Hâricilerin Abdullah'ı öldürdüklerini duyunca olayın araştırılması için Haris b. Mürce el-Abdî'yi görevlendirmişti. Hâricilerin Haris'i öldürdüğü haberi Hız. Ali'ye ulaşınca oradaki insanlar şöyle dedi: *"Bize bu şekilde muhalefet edip, çoluk çocuğumuza ve mallarımıza el uzatan bu adamları arkamızda bırakıp nasıl gideriz. Şimdi onların üzerine yürüyelim, eğer onları bertaraf edersek, Şam'daki düşmanlarımız üzerine sefer düzenleyelim."*²⁹³

Hız. Ali, Nehrevan'daki Hâricilerin yanına vardığında onlara haber göndererek şöyle dedi: *"Bizim kardeşlerimizi öldürenleri bize verin, bizler Şam ehliyle savaşıncaya kadar sizlere dokunmayalım..."* Hâriciler'in cevabı: *"Biz hep birlikte onları öldürdük aynı zamanda sizlerin ve onların kanları helaldir..."*²⁹⁴

Daha sonra Hız. Ali, Hâricilere Kays b. Sa'd ve Ebu Eyyûp el-Ensârî'yi gönderdi. Kays b. Sa'd, onlara şöyle dedi:

*"Ey Allah'ın kulları! Sizlerden istemiş olduğumuz kardeşlerimizin katillerini çıkarıp bize gönderin, siz de ayrılıp gittiğiniz bu cemaate gelin katılın. Ortak düşmanımız üzerine gidip üstümüze düşeni yerine getirelim. Böyle davranmakla büyük bir vebali yüklenmiş bulunuyorsunuz. Bizi müşrik olduğumuzu söyleyip de Müslümanların kanlarını akıtmak mı istiyorsunuz?"*²⁹⁵ Bunun üzerine Abdullah b. Şecere es-Sülemî: *"Hak ve gerçek bize apaçık olmuştur. Size tâbi olacak değiliz.*

²⁹² Belâzurî, **Ensâb**, II, 262; Taberî, **Târîh**, V, 82; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 342.

²⁹³ Belâzurî, **Ensâb**, II, 262; Taberî, **Târîh**, V, 82; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 342.

²⁹⁴ İbn Kuteybe, **el-İmame**, I, 127; Belâzurî, **Ensâb**, II, 263; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 343; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 299.

²⁹⁵ Belâzurî, **Ensâb**, II, 264; Dineverî, **Ahbâru't-Tivâl**, s. 207; Taberî, **Târîh**, V, 83; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 343.

Böyle bir olayı halletmek üzere bize Hz. Ömer'i getirecek değilsiniz."²⁹⁶ En son olarak bizzat Hz. Ali'nin kendisi Hâricilere gelerek öğüt verdi, onları korkutup sakındırmaya çalıştı ve onları uyarıp tehdit etti.²⁹⁷

Hâriciler köprüyü aşarak savaş vaziyetini durumuna geçtiler. Sağ kuvvetlerine Zeyd b. Hısn et-Tâî'yi, sol kuvvetlerin başına Şureyh b. Evfâ'yı, süvarilerin başına Hamza b. Sinan'ı, piyadelerin başına Hurkûs b. Züheryr'i komutan olarak tayin ettiler.²⁹⁸

Hz. Ali, kendi ordusunun sağ kuvvetlerine Hucr b. Adiy'i, sol kuvvetlerin başına Şebes b. Rib'i'yi, süvarilerin başına Ebu Eyyup el-Ensâri'yi, piyadelerin başına Ebu Katade el-Ensâri'yi, yedi yüz veya sekiz yüz kişiden oluşan Medinelilerin üzerine de Kays b. Sa'd'ı komutan olarak tayin etti.²⁹⁹

Hz. Ali, Ebu Eyyup el-Ensâri'ye emân sancağını vermişti. Ebu Eyyup el-Ensâri onlara şöyle seslendi: *"Kim bu sancağın altına girerse güvendedir. Sizlerden kim savaşmayıp, tarruza geçmezse güven içindedir. Ayrıca Kûfe ve Medâin'e gidecek olanlar da güvendedir. Aranızda bulunan kardeşlerimizin kanını akıttıktan ve onları öldürdükten sonra artık herhangi bir şey söylemeye gerek kalmayacaktır.*"³⁰⁰

Hâricilerden Ferve b. Nevfal el-Eşcâi komutasında beş yüz süvari ayrıldı. Onlara tâbi olan başka bir grup Kûfe'ye gitti ve yüz kişilik bir grup ise Hz. Ali'ye gelip tekrar biat ederek ona katıldılar. Hâriciler başta dört bin kişi iken, daha sonra

²⁹⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 343; Dineverî bu kişinin Abdullah b. Sehbâr olduğunu bildirmiştir. Dineverî, **Ahbâru't-Tıvâl**, s. 207.

²⁹⁷ Belâzurî, **Ensâb**, II, 264-265; Taberî, **Târîh**, V, 84-85; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, XX, 175; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 299.

²⁹⁸ Taberî, **Târîh**, V, 85; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 345; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 299.

²⁹⁹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, I, 128; Belâzurî, **Ensâb**, II, 265; Taberî, **Târîh**, V, 85; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 299.

³⁰⁰ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, s. 128; Taberî, **Târîh**, V, 86; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 346; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 299.

Abdullah b. Vehb'in etrafında bin sekiz yüz kişi kalmıştı.³⁰¹

Hz. Ali, ordusundan onlar saldırmadıkça savaşa başlanılmamasını istedi. Hâriciler saldırınca, Hz. Ali'nin süvarileri iki kısma ayrılarak onların sağ ve sol kanatları üzerine hücum etti. Okçular da onların okçularıyla karşılaştı. Hz. Ali'nin süvarileri sağ ve sol taraftan onları kuşattı, geri kalan askerler mızrak ve kılıçlarıyla saldırdı.³⁰² Muâviye b. Kays, Hâricilerin komutanlarından Şureyh b. Evfâ'ya saldırarak bir ayağını koparmıştı, fakat o bazı taşlamalarda bulunarak çarpışmaya devam ediyordu. Daha sonra Kays b. Sa'd ona saldırarak onu öldürdü.³⁰³ Hâricilerin komutanlarından Abdullah b. Vehb, Hurkûs b. Züheyr, Abdullah b. Şecere öldürüldü.³⁰⁴

V. HZ. HASAN DÖNEMİNDE KAYS b. SA'D

A. Hz. Hasan'a Biat

Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından yaralandığı zaman Cündeb b. Abdullah, onun yanına gelerek: "*Senden sonra Hz. Hasan'a biat edelim mi?*" diye sorduğunda Hz. Ali: "*Size bunu ne emrederim, ne de sizi bundan men ederim*"³⁰⁵ diye cevap verdi.

Başka bir rivayete göre Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından yaralandığında bir grup Müslüman onun yanına gelerek: "*Ey müminlerin emîri! Yerine birisini halîfe tayin et*" dediklerinde Hz. Ali:

*"Hayır! Nasıl ki Allah'ın Resûlü hiç kimseyi yerine tayin etmediyse, ben de yerime hiç kimseyi halîfe tayin etmeyeceğim. Eğer Allah, size hayır dilerse, Resûlullah'tan sonra en hayırlınızı halîfe seçme konusunda ittifak ettiğiniz gibi, benden sonra da en hayırlınızı halîfe seçmekte ittifak ediniz"*³⁰⁶ diye cevap verdi.

³⁰¹ Belâzurî, *Ensâb*, II, 265; Taberî, *Târîh*, V, 86; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 346.

³⁰² Taberî, *Târîh*, V, 86; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 346; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 300.

³⁰³ Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s. 210.

³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 346-347; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 300.

³⁰⁵ Taberî, *Târîh*, V, 146-147; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, II, 425.

³⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 16.

Hız. Ali'nin vefatından iki gün sonra halk yeni halifeyi seçmek üzere Kûfe mescidinde toplandı. O ana kadar halifenin kim olacağı konusunda halk arasında bir ittifak oluşmamıştı. Kays b. Sa'd, ayağa kalkıp bir konuşma yaparak Hız. Ali'nin faziletlerini ve Hız. Hasan'ın meziyetlerini zikretti ve Hız. Hasan'a biat edilmesi konusunda Kûfelilere telkinde bulundu ve hiç zaman kaybetmeden Hız. Hasan'a biat etti. Kays b. Sa'd'ın Hız. Hasan'a biat etmesiyle Kûfeliler de Hız. Hasan'a biat etmeye başladı.³⁰⁷

Taberî ise, Hız. Ali'nin defin işi tamamlandığında Kays b. Sa'd, Hız. Hasan'a gelerek:

“Elini uzat Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in sünneti üzerine seninle biatleseyim” dedi. Hız. Hasan Kays'a cevap vermeyerek, Kays, Hız. Hasan'la biatleştii. Daha sonra halk gelip Hız. Hasan'a biat etti. Bu biatleşme Hız. Ali'nin vefat ettiği gün olmuştur.³⁰⁸

İsfahânî ise, Hız. Hasan babasının vefatından sonra bir hutbe irad etti. Abdullah b. Abbas ayağa kalkarak insanları Hız. Hasan'a biat etmeye davet etti.³⁰⁹

Şiiler ise, Hız. Ali'nin oğlu Hız. Hasan'a yazdığı bir vasiyetname ile veliaht tayin ettiğini savunurlar.³¹⁰

Burada üzerinde durulması gereken başka husus ise Hız. Hasan'a biatin şekli ile ilgilidir. Kaynaklar bu konuda birbirinden farklı iki rivâyet zikretmektedir.

Taberi, Kays b. Sa'd'ın Muâviye ile savaşmak şartıyla biat etmek istediğini, ancak Hız. Hasan'ın bu şartı kabul etmediğini söylemektedir.³¹¹ İbn Kuteybe ise eserinde konu ile ilgili şunları aktarmaktadır. Kûfelilerden bazıları Hız. Ali'nin vefatından sonra Hız. Hasan'ın yanında yer alarak, Hız. Hasan'a Muâviye ile

³⁰⁷ Belâzurî, **Ensâb**, II, 278; Taberî, **Târîh**, V, 158.

³⁰⁸ Taberî, **Târîh**, V, 158; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 462; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 299.

³⁰⁹ İsfahânî, **Mekâtil**, 62.

³¹⁰ Tâhâ Hüseyin, **Finnetü'l-Kübrâ**, II, 195; E. Ruhi Fığlalı, **İmâmiyye Şîası**, s. 85.

³¹¹ Belâzurî, **Ensâb**, II, 379; Taberî, **Târîh**, V, 158.

savaşması şartıyla biat etmek istediler. Ancak Hz. Hasan söz konusu grubun bu şekilde biatını kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Hasan'dan ayrılarak Hz. Hüseyin'e gidip ona biat etmek istediler. Fakat Hz. Hüseyin ağabeyi dururken kendisinin biat almasının mümkün olmadığını belirtince, onun yanından ayrılıp, tekrar Hz. Hasan'a gelerek, ona biat ettiler.³¹²

İkinci rivâyet ise, Hz. Hasan'ın barışı sağlamak veya kendisine bir takım çıkarlar elde etmek amacıyla hilâfete gelmek istediğini, hilâfete seçilirken “*barış yaptığım ile barış, savaş yaptığım ile savaş şartıyla biat aldığımı*” böylece hilâfeti Muâviye'ye devretmek için hazırlık yaptığını söylemektedir. Nitekim bu rivâyetler Hz. Hasan'ın Muâviye ile savaşma niyetinde olmadığını, tek amacının kendisine bir takım çıkarlar sağladıktan sonra hilâfeti Muâviye'ye teslim etmek olduğunu belirten rivâyetler Zührî kanalıyla gelmektedir.³¹³

B. Hz. Hasan'ın Muâviye ile Mücadelesi

İbn Mülcem'in kısas edilmesinden sonra, Hz. Hasan, Muâviye ile başlayacağı mücadelede Kûfelilerin desteğini almak için harekete geçerek askerlerin maaşlarını yüz dirhem artırdı.³¹⁴ Hz. Hasan biatten sonra, babasının öldüğünü, kendisinin onun yerine halife seçildiğini, babasının valilerine bildirerek onlardan biat istedi. Babasının atadığı valilerin tamamı ona biat ettiler. Hz. Hasan babasının atamış olduğu valilerden hiç birini değiştirmemişti. Böylece kendisine sadece Muâviye'nin kontrolünde bulunan Mısır ve Suriye hariç diğer bölgelerin tamamı biat etmiş oldu.³¹⁵

³¹² İbn Kuteybe, **el-İmâme**, s. 140.

³¹³ Taberî, **Târîh**, V, 158; İbn Cezvî, **Muntazam**, III, 4. İbn Arabî, Müslümanlar arasında bir savaşın meydana gelmemesi için Hz. Hasan'ın hilâfeti Muâviye'ye devrettiğini söyleyerek, sulh yapmasına dinî bir veche kazandırmıştır. Hz. Peygamber'in “Benim oğlum seyyiddir. Allah bununla iki Müslüman kitlenin arasını bulacaktır. İbn Arabî, **Avâsım**, s. 207- 208.

³¹⁴ İsfahânî, **Mekâtîl**, 64.

³¹⁵ İsfahânî, **Mekâtîl**, 64; Ahmed Cevdet Paşa, **Kısas-ı Enbiyâ**, I, 594.

Hz. Hasan, Muâviye'ye mektup yazarak biat istedi. Hz. Hasan, Muâviye'ye yazdığı mektupta onun hilafet makamına ehil olmadığını, bu makama göz dikmesini hayretle karşıladığını, İslâm'da bilinen bir faziletinin ve övülen bir eserinin bulunmadığını, İslâm'a karşı mücadele eden bir kitlenin ve Resûlullah'ın Kureyşli baş düşmanının oğlu olduğunu belirtti.³¹⁶ Muâviye, Hz. Hasan'a verdiği cevapta onun hilafete layık olduğunu kabul etmekle birlikte kendisinin idari tecrübesinin fazla, siyasi bakımdan tecrübeli ve yaşının büyük olduğunu ileri sürerek Hz. Hasan'ın kendisine biat etmesini istedi. Şayet kendisinin bu teklifini kabul ederse Irak Beytü'l-Mal'inde bulunan parayı ve istediği bölgenin haracını tahsis edeceğini bildirdi.³¹⁷

Hz. Hasan, Muaviye'nin bu talebini reddetti ve mektubu getiren Cündeb b. Abdullah, Şamlıların kendisine karşı savaşmak için bir ordu hazırlamakta olduklarını bildirerek, bu ordunun gücü hakkında bilgi verdi.³¹⁸ Bu hadiseden kısa bir süre sonra Muaviye'nin altmış bin kişilik bir ordunun başında Şam'dan Irak'a doğru hareket ettiği ve yerine vekil olarak Dahhâk b. Kays el-Fihri'yi atadığı haberi geldi.³¹⁹

Suriye ordusunun Cisru Menbic'e geldiği haberi üzerine Hz. Hasan, başta Kays b. Sa'd, Hucr b. Adiy ve Abdullah b. Abbas olmak üzere danışmanlarının uyarılarını dikkate alarak orduyu hazırlamak için harekete geçmişti. Kûfe mescidinde bir konuşma yaparak, Muaviye'ye karşı halkı savaşa çağırıp bunun cihad olduğunu söyledi.³²⁰

Hz. Hasan, Muaviye ile savaşma hedefinde olmasına rağmen Kûfeliler onunla birlikte savaşma konusunda ağır davrandılar. Nitekim İsfahânî, Kûfe mescidinde Hz. Hasan'ın Kûfelileri cihada davet ettiğinde olumlu cevap vermediklerini, susup kaldıklarını söylemektedir.³²¹

³¹⁶ İsfahânî, **Mekâtil**, 64; Ayrıca, İbrahim Sarıçam, **Emevi-Haşimi İlişkileri**, s. 281.

³¹⁷ İsfahânî, **Mekâtil**, 64; Ayrıca, İbrahim Sarıçam, **Emevi-Haşimi İlişkileri**, s. 281.

³¹⁸ Belâzurî, **Ensâb**, II, 380.

³¹⁹ Belâzurî, **Ensâb**, II, 380.

³²⁰ Belâzurî, **Ensâb**, II, 380; Bağdâdî, **Târîhu'l-Bağdâd**, I, 208.

³²¹ Belâzurî, **Ensâb**, II, 380; İsfahânî, **Mekâtil**, 69-70.

Hz. Hasan, asker toplamakta zorlandığında Kays b. Sa'd, Adiy b. Hâtim, Ziyad b. Sa'sa et-Teymî, Mâkil b. Kays er-Riyâhî, mescitte halka konuşma yaparak, Kûfelileri halifeye destek olmaya davet ettiler. Özellikle bu konuşmalarda halifeyi yalnız bırakmamaları üzerinde durdular.³²²

Bunun üzerine Hz. Hasan valilere mektup yazarak tedbirli olmalarını ve kendisine savaşmak için asker göndermelerini emretti.³²³ Kûfe ve yerleşim yerlerinden kırk bin askeri birlik toplandı. Hz. Hasan, Muğre b. Nevfel b. el-Hâri'i Kûfe'de vekil bıraktı.³²⁴

Hz. Hasan'ın Muaviye'ye karşı harekete geçmeden önce, barışla ilgili düşüncelerini gerçekleştirmek için bazı tedbirler aldığı söylenmektedir. Bir rivâyete göre Hz. Hasan, Kays b. Sa'd'ın barış konusundaki fikirlerine muvafakat etmeyeceğini biliyordu. Bunun için onu ordu komutanlığından azlederek yerine Ubeydullah b. Abbas'ı atadı.³²⁵ Ancak başka bir rivâyete göre Hz. Hasan, Ubeydullah'ı on iki bin kişilik bir ordunun başında göndermiş; kendisinin arkasından geleceğini söylemiştir. Bu arada durumu her gün kendisine bildirmesini, Kays b. Sa'd ve Said b. Kays ile müşavere etmesini, iki ordu karşılaştığında Muaviye savaşa başlamadan onunla savaşmamasını; kendisine bir şey olması halinde orduya Kays b. Sa'd'ın, ona da bir şey olması halinde Said b. Kays'ın komuta etmesini istemiştir.³²⁶ Bu rivâyet göstermektedir ki Hz. Hasan, Kays b. Sa'd'ın barış hususunda muvafakat etmemesinden korktuğu için değil, belki kendi sözünü daha iyi dinler düşüncesiyle amcazâdesi Ubeydullah'ı göreve getirmiştir.³²⁷

³²² Belâzurî, **Ensâb**, II, 380; İsfahânî, **Mekâtil**, 70.

³²³ Belâzurî, **Ensâb**, II, 380-381; İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 289; İsfahânî, **Mekâtil**, 69.

³²⁴ Belâzurî, **Ensâb**, II, 381; İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 289. Kalkaşandi ise, Ammar b. Hasan'ın vekil bıraktığını bildirmektedir. Kalkaşandi, **Meâsiru'l-İnâfe**, s. 180.

³²⁵ Ya'kûbî, **Târîh**, II, 214; Ahmet Akbulut, **Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası**, s. 46.

³²⁶ İsfahânî, **Mekâtil**, 71.

³²⁷ Ahmet Akbulut, **Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası**, s. 47.

Öncü kuvvetlerin arkasından hareket eden Hz. Hasan, Medâin'e yöneldi, oradan Sebat'a gelerek orada günlerce kaldı.³²⁸ Yolculuk esnasında Hz. Hasan ordusuna bir konuşma yaptı: *“Ey insanlar! Sizler benim barış yaptığım ile barış yapmayı ve savaş halinde olduğum kişiyle savaşmayı kabul ederek bana biat ettiniz. Bu ümmetten herhangi biri üzerine muhtemel kinin doğuşunu net olarak görüyorum ve sizler doğruluktan, barıştan, hayırla birlikte olmaktan hoşlanmadınız, bilakis sizler korku, nefret ve husûmetten hoşlandınız.”*³²⁹

Hz. Hasan'ı ordusuna böyle bir konuşmaya iten sebep, o Sebat'a gelirken ordusunu sürekli gözlemlemiş ve aynı amaca sahip olmayan böyle bir ordu ile savaşmanın kendisini başarıya götürmeyeceği sonucuna varmış olmasıdır diyebiliriz.³³⁰

Taberi, Kays b. Sa'd'ın öldürüldüğüne dair bir haberin askerleri arasında yayılması üzerine askerlerden ayaklananlar olduğunu ve bunların Hz. Hasan'ın çadırına kadar geldiklerini, onun altındaki sergiyi çekip aldıklarını, mallarını yağmalayıp, nihayetinde onu yaraladıklarını bildirmektedir.³³¹

Hz. Hasan'ın bu konuşmasını duyan askerler arasında huzursuzluk meydana geldi. Bu sebeple askerler Hz. Hasan'ın mallarına ve cariyelerine el koydular.³³²

Hz. Hasan'ın küfrüne hükmeden Abdurrahman b. Ci'al el-Ezdî, Hz. Hasan'a saldırarak onu öldürmeye çalışmıştır.³³³

Hz. Hasan'ın yakında bulunan askerler ona zarar gelmesini engellemeye çalıştılar. Hz. Hasan oradan uzaklaşmak isterken Cerrah b. Sinan adındaki bir şahıs Hz. Hasan'ın atının yularına yapışarak babası gibi dinden çıktığını, bununla da

³²⁸ İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 289.

³²⁹ İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 381-382.

³³⁰ İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 381- 382.

³³¹ Belâzurî, **Ensâb**, II, 381-382; Dineverî, **Ahbâru't-Tivâl**, s. 216.

³³² İbn A'sem, **el-el-Fütûh**, II, 290.

³³³ Belâzurî, **Ensâb**, II, 381-382; Ya'kûbî, **Târîh**, II, 214.

yetinmeyip, Hz. Hasan'a saldırarak, onu atından düşürüp kılıcıyla onu öldürmeye yeltendiye de Hz. Hasan oradakilerin yardımıyla bu suikast girişiminden yaralı olarak kurtulmuştur.³³⁴

Muaviye'nin Irak'a gelmesi, zaten bir arada zor duran Hz. Hasan'ın ordusunu iyice zor durumda bırakmıştır. Hz. Hasan'ın birbirinden farklı düşünen ordusunu dağıtmak için Muaviye öncelikle onun öncü kuvvetlerin komutanı Ubeydullah b. Abbas'ı kendi tarafına çekmeyi hedeflemiştir. Muaviye, Ubeydullah'a yarısı peşin, yarısı Kûfe'de ödenmek üzere bin dirhem teklif ederek kendi safına çekmeyi başarmıştır.³³⁵

İsfahânî ise, Ubeydullah'ın tek başına ve gizlice Muaviye'ye gece katıldığını, sabahleyin ordusunun sabah namazına kalktığında kendilerine imamlik yapmak üzere onu aradıklarını, ancak bulamadıklarını bunun sonucunda da Muaviye'ye katıldığını askerlerin anladığını, bunun üzerine askerlere Kays b. Sa'd'ın imamlik edip namaz kıldırıldığını bildirmektedir. Daha sonra Kays b. Sa'd, askerlere hitaben şöyle bir konuşma yaptı:

“Takvayı ve sevgiyi işlemeyen biri, sizler üzerinde kudretli değildir ve sizleri korkutamaz. Ubeydullah, babası ve kardeşi asla hayırlı bir güne gelmediler. Onun babası Hz. Peygamber'in amcasıdır. Bedir'e Hz. Peygamber ile savaşmak üzere geldi. Kâb b. Amr el-Ensâri onu esir aldı ve onu Hz. Peygamber'in huzuruna götürdü. Hz. Peygamber onun fidyesini Müslümanlar arasında paylaştırdı. Onun kardeşi (Abdullah b. Abbas) Hz. Ali'nin Basra valisiydi, Allah'ın ve Müslümanların mallarını çalıp, onları satarak haddi aştı ve kardeşi onun yaptığı işin helal olduğunu iddia etti. Ubeydullah, Yemen valisi oldu. Daha sonra Busrr b. Ertat'tan kaçarak oğlunu ölüme terk etti. Onun şimdiki tavrı daha önceki tavırlarıyla aynıdır.” Kays, konuşmasını şöyle tamamladı: *“Allah'a hamd olsun ki Allah onu bizim aramızdan çıkarttı ve bizleri düşmana karşı ayağa kaldırdı.”*³³⁶

³³⁴ Belâzurî, **Ensâb**, II, 382; Dineverî, **Ahbâru't-Tivâl**, s. 217.

³³⁵ Belâzurî, **Ensâb**, II, 382; Ya'kûbî, **Târîh**, II, 214; İsfahânî, **Mekâtil**, 73.

³³⁶ İsfahânî, **Mekâtil**, 73.

Ubeydullah'ın Muaviye'nin ordusuna katılması, Hz. Hasan'ın ordusundaki çözülmeyi hızlandırmıştır. Ubeydullah, Hz. Hasan'ın yakın akrabası ve komutanıydı, Hz. Ali'nin amcasının oğluydu. Yakın akrabasının Hz. Hasan'a ihanet edip saf değiştirmesi, gönülsüz olarak bu mücadelede yer almış olan, fakat kaçmanın yollarını arayan kitle üzerinde etkili olmuştur. Ya'kûbî'nin Ubeydullah ile beraber sekiz bin kişinin Muaviye'ye katıldığını söylemesi bu çözüme ile alakalıdır. Çünkü kaynaklar Kays ile beraber dört bin kişinin kaldığını söylemektedir.³³⁷ Kays b. Sa'd, bütün gelişmelere rağmen ordudaki çözülmeyi durduramamıştır. İbn A'sem de bu durumu Kays b. Sa'd'ın bir mektupla Hz. Hasan'a bildirdiğini söylemektedir.³³⁸

Kays b. Sa'd'dan gelen bu mektup Hz. Hasan'ın moralini daha da bozdu ve Kûfelilere aşağıdaki şu konuşmayı yaptı:

“Ey Iraklılar! Siz benimle ne yapmak istiyorsunuz. İşte Kays'ın mektubu, sizin ileri gelenlerinizin Muaviye'ye katıldığını bildiriyor. Vallahi bu sizin tek kötülüğünüz değildir. Babamı tahkime zorlayanlar yine sizlerdiniz. Bunu kabul edince de ona muhalefet ettiniz. Sizi Muaviye ile ikinci kez savaşmaya çağırınca buna yanaşmadınız. Sonra ona, Allah'ın kendisine uygun gördüğü şey oldu. Sonra bana itaat edip isyan etmeyeceğinize dair biat edenler yine sizlerdiniz. Biatınızı aldım ve bu amaçla hareket ettim. Bu hareketimde neyi amaçladığımı Allah biliyor ama olan yine sizden oldu. Ey Iraklılar! Sizden çektiğim yeter. Bana dinim hususunda eziyet etmeyiniz, ben Müslüman bir kimseyim ve hilafeti Muaviye'ye devrediyorum”³³⁹ dedi.

Öte yandan Ubeydullah'ı kendi tarafına çeken Muaviye, Hz. Hasan'ın ordusuna son darbeyi vurmak için Busr b. Ertat komutasında bir orduyu Kays b. Sa'd'ın üzerine gönderdi.³⁴⁰ Busr b. Ertat, Kays b. Sa'd'ın ordusuyla karşılaştığı zaman onlara şöyle dedi:

³³⁷ Ya'kûbî, **Târîh**, II, 214; İsfahânî, **Mekâtîl**, 73.

³³⁸ İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 291.

³³⁹ İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 291.

³⁴⁰ Belâzurî, **Ensâb**, II, 383.

“Sizin emîriniz Hz. Hasan, Muaviye ile sulh yapıp ona biat etti, sizlerin savaşmak istemesi kendi nefislerinizi öldürmek istemenize bir alamet değil mi?”³⁴¹

Kays b. Sa’d, askerlerine imamsız savaşmaya veya delalet üzerine biat etme seçeneklerinden birini seçmelerini, askerler de savaşmak istediklerini belirtince, Kays’ın askerleriyle Busr ordusu arasında çarpışmalar başladı ve Şam ehlinen pek çok kimse öldürüldü.³⁴²

Bunun üzerine Muaviye, Ubeydullah b. Abbas’ı saflarına kattığı metotla, Kays b. Sa’d’ı da kendisine bağlamak istedi ve ona da Ubeydullah’a yaptığı teklifin aynısını yaptı. Ancak Kays b. Sa’d bu teklifi kabul etmeyip şiddetle reddetti.³⁴³

Kays b. Sa’d’ı kendi tarafına çekmeyi başaramayan Muaviye, onun komutasında dört bin kişilik kuvveti, büyük bir ordu ile kuşattı. Dineverî, Muaviye’nin Kays b. Sa’d’ı kuşattığı esnada, Abdullah b. Âmir’in de Medâin’de bulunan Hz. Hasan’ı kuşattığını, Hz. Hasan’ın kuşatmayı yarmak amacıyla harekete geçmek istediğini, ancak askerlerini savaşa gönderemediğini ve onların isteksizliğini gördükten sonra Abdullah b. Âmir’e Muaviye ile sulh yapmak istediğini bildirmektedir.³⁴⁴ Bağdâdî ise, Hz. Hasan’ın bütün bu olanlara rağmen bu zor kararı yalnız başına vermediğini ordusunun ileri gelenleriyle istişarede bulunduktan sonra Muaviye ile barış yapmanın hem kendisi, hem de askeri için daha doğru olacağı neticesine vardığını ve onunla anlaşmak için harekete geçtiğini söylemektedir.³⁴⁵

Miskeveyh, Hz. Hasan’ın arkasındaki desteği yitirmesi kadar Kûfe’de kalanlara da güvenmemesini gerekçe olarak zikretmektedir. Ona göre; Hz. Hasan hilafeti Muaviye’ye teslim etmeden kısa bir süre önce ordusuna yapmış olduğu aşağıdaki konuşma da bunu ortaya koymaktadır: “Ey Iraklılar! Sizden gördüğüm üç

³⁴¹ İsfahânî, **Mekâtil**, 73.

³⁴² İsfahânî, **Mekâtil**, 73.

³⁴³ Belâzurî, **Ensâb**, II, 383; Ya’kûbî, **Târîh**, II, 214; İsfahânî, **Mekâtil**, 74.

³⁴⁴ Dineverî, **Ahbâru’t-Tivâl**, s. 218.

³⁴⁵ Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, I, 139.

şey beni yaralamıştır. Babamı öldürmeniz, beni yaralamanız ve malımı zorla gasp etmeniz.”³⁴⁶

C. Muaviye’ye Biat

Kays b. Sa’d, Hz. Ali ile birlikte hareket edip, onun en yakınında bulunan biriydi. Hz. Ali, şehit edildiğinde Kays b. Sa’d, emrinde bulunan beş bin askerle birlikte, onun öcünü almaya yemin edip başlarını traş ettirmişlerdi. Hz. Ali’nin vefatından sonra Kays b. Sa’d, Hz. Hasan’a biat ederek onun emrine girdi.³⁴⁷ Hz. Hasan, Muaviye ile sulh yaptığında Kays, Muaviye’nin halifeliğini kabul etmeyerek ona biat etmedi. Daha sonra Kays, arkadaşlarına şöyle dedi:

“Sizler ne istiyorsunuz. Eğer savaşmak istiyorsanız, acele davranıp o helak oluncaya kadar savaşalım. Eğer emân isterseniz sizin için emân alırım.” Oradakiler Kays’a: *“Bizim için emân al”* dediler. Bunun üzerine Kays kendi adına özel bir şey istemeksizin onlar için Muaviye’den emân aldı ve ona biat etti.³⁴⁸

Taberi ise Kays’ın Muaviye’ye biat etmesini şu şekilde aktarmaktadır: Kays ve askeri, Muaviye ile Hz. Ali’nin taraftarlarına kanlarını ve mallarını bağışlamayı kabul ettirene kadar savaşacaklarına ahdetmişlerdi. Kays, Muaviye’nin hilafetini kesinlikle reddediyor ve bunu hoş karşılamıyordu. Hz. Hasan, Muaviye ile anlaşmış olduğunu duyunca etrafındakilerle bir araya gelerek, Muaviye ile bu hususta sonuna kadar savaşacaklarına söz vermişlerdi. Muaviye, Kays b. Sa’d’a mektuplar yazıp kendisine itaat etmeye davet etmiş ve arkasından altını imzaladığı boş bir belgeyi göndererek şöyle dedi: *“Bu boş kağıda istediğini yaz, sana vereyim.”* Ancak Amr b. el-Âs, Muaviye’ye: *“Ona vaat ettiklerini verme ve onunla savaş”* dediğinde Muaviye: *“Yavaş ol, bakalım. Onlarla savaşa tuttuğumuz takdirde Şamlılardan kendi adetlerince adam öldürmedikçe bu işten kurtulamayız. Bu kadar ölü verdikten sonra da yaşamının ne manası var? Vallahi savaşmaktan başka bir çare kalmayınca kadar ben onunla asla savaşma yoluna gitmeyeceğim.”*

³⁴⁶ Miskeveyh, *Tecâribu’l-Ümem*, I, 388.

³⁴⁷ İbn Abdilberr, *İstî’âb*, III, 1291; İbni Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLIX, 429.

³⁴⁸ İbn Abdilberr, *İstî’âb*, III, 1291; İbni Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLIX, 429.

Muaviye, Kays'a bu altı imzalı ve mühürlü boş belgeyi gönderdiğinde Kays kendisi ve Hz. Ali'nin taraftarları için kanlarının ve mallarının emânından başka hiçbir şeyi şart koşmamış ve mal talebinde bulunmamıştır.³⁴⁹

Kays b. Sa'd, yanındaki bir grup Ensârla Muaviye'ye biat etmek üzere huzuruna çıktığında Muaviye: *“Ey Ensâr topluluğu! Öncelikle benden talebiniz nedir? Sizlerin çoğunluğu Hz. Ali'yi terciip edip, onunla birlikte hareket ettiniz. Sıffin gününde benim kılıcımı körelttiniz, hatta sizin yaşlarınızda alevlenen ölümleri gördüm. Sizler Hz. Ali'nin eğilimini gerçekleştirmesini isterken, Allah onu halifelikten edinceye kadar, sizler matkabın delmesinden daha acı birşekilde beni eleştirdiniz. Sizler, bizim hakkımızda Hz. Peygamber'in vasiyetini gözetmemizi istediniz. Ne gariptir ki, süt kabı özür göstermekten kaçınıyor.”* Bunun üzerine Kays b. Sa'd ona şöyle cevap verdi: *“Bizler Allah'ın İslâm'ı mükâfatlandırmasını istiyoruz ki sen o zaman Hz. Ali'ye denk olursun. Senin taraftarlarının ona akrabalık bağı yoktur ve sizler bize düşmanlık ettiniz. Eğer bizleri kontrol altında tutmak istiyorsan bizleri hicvetmekten vazgeçip hak üzerinde sarsılmaz bir şekilde durmalısın. Bizler Sıffin gününde Allah'a tam bir itaatla bağlı olan Hz. Ali ile beraber olduğumuz için senin kılıcını körelttik. Hz. Peygamber'in bize yönelik vasiyetine gelince, ona kim inanırsa, biz onu gözetiriz. ‘Süt kabı özür dilemekten kaçıyor’ sözüne gelirse, Allah'tan başka engel olacak bir el yoktur. Ey Muaviye! Artık durumun ortadadır”* deyince Muaviye: *“Bunlar iyi şeyler değil. O halde ne istiyorsanız onu söyleyin”*³⁵⁰ dedi.

İbn Âsem ise, Muaviye Kûfe'ye gelip insanlardan biat almak isteğinde Hz. Hasan ile birlikte hareket eden Kays b. Sa'd ve Hz. Hüseyin hariç diğer insanlar ona biat etmişti. Muaviye, Hz. Hüseyin'i kendisine biat etmesi için çağırdığında Hz. Hüseyin biat etmeyi reddetti. Hz. Hasan, Muaviye'ye biat konusunda onu zorlamamasını, biat etmediği için onu öldürmeye teşebbüs ederse, onu öldürmesi için öncelikle onun ailesini öldürmesi gerektiğini, onun ailesini öldürmesi için de Şam

³⁴⁹ Taberî, **Târîh**, V, 163-164; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 408-409.

³⁵⁰ Belâzurî, **Ensâb**, XX, 188; İbni Asâkir, **Târîhu Dımaşk**, XLIX, 430-431; Zehebî, **Siyeru A'lâm**, III, 111-112.

ehlinden adamların ölmesi gerektiğini söylediğinde Muaviye, Hz. Hüseyin'i biat etmesi konusunda zorlamamış.³⁵¹

Muaviye, daha sonra kendisine biat etmesi için Kays b. Sa'd'ı çağırdığında Kays, ona biat etmeyi reddetti. Hz. Hasan, Kays b. Sa'd'ı çağırarak ondan Muaviye'ye biat etmesini istediğinde Kays ona: *“Ey Allah'ın Rasûlünün kızının oğlu! Sana etmiş olduğum biati sen bozmadıkça ben onu asla bozmayacağım”* dediği zaman Hz. Hasan ona: *“Bana etmiş olduğun biatten artık sen özgürsün”* dediğinde Kays, Hz. Hasan'ın yanında Muaviye'ye biat etti. Muaviye, Kays'a şöyle dedi: *“Ey Kays! İnsanların, benim etrafımda toplanmalarını sağladım, sen de biat için aceleci davran”* dediğinde Kays b. Sa'd ona şöyle cevap verdi: *“Ey Muaviye! Allah'a yemin olsun ki hayatta olduğum müddetçe seni bu halifelikten, eski duruma dönmen için çabalayacağım.”*³⁵²

D. Vefatı

Kays b. Sa'd, Muaviye'ye biat ettikten sonra Medine'ye döndü. Medine'de kendini siyasi olaylardan uzak tutarak, vefat edinceye kadar ibadetle meşgul oldu.³⁵³

Kays b. Sa'd, Muaviye'nin hilafetinin son zamanlarında vefat etmiştir. Kaynaklar, Kays b. Sa'd'ın vefat tarihi ile ilgili değişik rivâyetler aktarmakta, onun vefat tarihi olarak H. 58, 59, 60 tarihleri zikredilmektedir.³⁵⁴ İbn Hibbân ise, Kays b. Sa'd'ın H. 85 tarihinde vefat ettiğini zikretmektedir.³⁵⁵

³⁵¹ İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 294.

³⁵² İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 294.

³⁵³ Belâzurî, **Ensâb**, XX, 184.

³⁵⁴ İbn Sa'd, **Tabakât**, VIII, 174; Halife b. Hayât, **Tabakât**, s. 227; Belâzurî, **Ensâb**, XX, 184; Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, I, 179; İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III, 1290; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, IV, 426; Zehebî, **Siyeru A'lâm**, III, 112; İbn Askâkir, **Târîhu Dimaşk**, XLIX, 403; İbn Hâcer, **İsâbe**, III, 239.

³⁵⁵ İbn Hibbân, **es-Sikât**, III, 339.

İKİNCİ BÖLÜM

KAYS B. SA'D'IN KİŞİLİĞİ VE İLMİ YÖNÜ

I. KAYS B. SA'D'IN KİŞİLİĞİ

Kişilik bireyin kendine özgü ve ayırıcı davranışlarının bütünü biçimde tanımlanır. Başka bir ifade ile bir insanı başkalarından ayıran bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerinin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Yine bir tanımda kişilik insanı nesnel (objektif) ve öznel (subjektif) yanlarıyla diğerlerinden farklı kılan duygu, düşünce, tutum ve davranış özelliklerinin tümü olarak belirlenmektedir.¹ Kişilik, bireye özgü duygu, düşünce ve davranışların örgütlenip bütünleşmesi biçiminde de ifade edilebilir.²

Görüldüğü gibi kişilik tanımı, içine bir insanın sadece günlük hayattaki kendine özgü davranış özellikleri girmemektedir. Bu tanıma, beden yapısı, görünüş, zeka, yetenekler ve karakter özellikleri gibi kişilikte rolü olan etmenlerde girmektedir.³

Kişiliği başlıca oluşturan öğeler, duygu, düşünce, yetenek, ilgi, tutum ve davranıştır. Bu öğeler, insanın görünüşü, hareketleri, jest ve mimikleri ve çevreye uyumuyla dışarıya yansır. Her insanın diğerlerinden farklı özellikleri vardır.⁴

Biz burada Kays b. Sa'd'ın tesbit edebildiğimiz bazı özelliklerini sırasıyla inceleyeceğiz. Bahsedeceğimiz bu özellikler şüphesiz birbirleriyle bağlı, karmaşık yapılardır, birini diğerinden ayırmak mümkün değildir. Bu nedenle Kays b. Sa'd'ın kişilik özelliklerini bir bütün olarak görmeliyiz. Ancak konunun daha sistematik aktarılabilmesi için ve Kays b. Sa'd'ı daha iyi algılayabilmemiz için onun kişilik özelliklerini tek tek incelemeyi uygun bulduk.

¹ Özcan Köknel, **Kişilik**, s. 19; Mahmud Tezcan, **Kültür ve Kişilik**, Ankara, 1987 s. 17.

² Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, Ankara, 1970, s. 347.

³ Henry Garrett, **Psikoloji 'ye Giriş**, (çvr. Fevzi Ertem-Remzi Öncül), İstanbul, 1969, s. 224.

⁴ Özcan Köknel, **Kişilik**, s. 24.

A. Fiziki Yapısı

Kays b. Sa'd, iri cüsseli⁵ uzun boylu⁶ başı ufak⁷ yakışıklı biriydi.⁸ Kays, uzun boyundan dolayı eşeğe bindiği zaman ayakları yere sürterdi.⁹ Kays'ın yüzünde sakal yoktu yani köseydi.¹⁰ Ensar'ın, "Kays b. Sa'd'ın kendi malıyla sakal satın alma gibi bir imkanı olabilseydi, bunu mutlaka yapardı" dedikleri bildirilmiştir.¹¹ Kays b. Sa'd, Ensar'dan bir heyetle Muaviye'nin yanına geldi. Kays, heyetle birlikte Muaviye'nin yanında iken Bizans Hükümdarından Muaviye'ye bir mektup geldi. Mektupta Muaviye'ye: "Araplar arasında en uzun boylu adamın pantolonunu bana gönder." diye yazıyordu. Muaviye de Kays'a: "*Herhalde senin pantolonunu göndermemiz gerekecek*" dedi.

Kays, gerçekten çok uzun boylu idi, en uzun boylu adamın başı dahi onun göğsüne ulaşmıyordu. Kays, kalkıp meclisin bir kenarına çekildi, sonra pantolonunu çıkarıp Muaviye'nin önüne attı. Muaviye Kays'a: "*Evine gidip sonra bu pantolonunu bize gönderseydin olmaz mıydı?*" deyince, Kays cevaben ona şu şiiri okudu:

⁵ İbn Kutuybe, **el Meârif**, (trc. Hasan Ege), s. 420; Bağdâdî, **Tarihu Bağdâd**, III, 178; İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, V, 316; Zehebi, **Tarihu'l-İslam**, I, 289; İbn Hacer, **İsâbe**, III, 239; İbn Hacer el-Askalani, **Tezhibü't Tezhip**, VIII, 396.

⁶ İbn Kutuybe, **el-Meârif**, (trc. Hasan Ege), s. 420; Zehebi, **Tarihu'l-İslam**, I, 289; İbn Kesîr, **es-Siretü'n -Nebeviye**, IV, 664; İbn Hacer, **İsâbe** III, 329.

⁷ Bağdâdî, **Tarihu Bağdad**, I, 178; İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, V, 316; Zehebi, **Tarihu'l-İslam**, I, 289.

⁸ İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III, 1292; Nüvevi, **Tehzîbü'l-Esma' ve'l-Lügat**, s. 62; İbn. Hacer, **İsâbe**, III, 239;

⁹ Bağdâdî, **Tarihu Bağdâd**, I, 178; İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, V, 136; Zehebi, **Tarihu'l-İslam**, I, 289; İbn Kesîr, **Cami'ü'l-Mesnid ve's-Sünen**, X, 429; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VIII, 396; İbn Hacer, **İsâbe**, III, 329.

¹⁰ Cahîz, **el-Bursan ve 'l-Urcan**, s. 516; Besevi, **el-Ma'rife ve't-Tarih**, II, 812; İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III, 1292; Bağdâdî, **Târihu Bağdad**, I, 289; Nevebi, **Tehzîbü'l Esma'**, I, 62; İbn Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yan**, II, 461; Zehebi, **Siyeru A'lam**, I, 289; İbn Asâkir, **Tarihu Dımaşk**, XLIX, 431; İbn Kesîr, **el-Bidaye**, VIII, 106.

¹¹ Besevi, **el-Ma'rife**, II, 812; İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III, 1292; Nevevi, **Tehzîbü'l Esma'**, I, 62; İbn Hacer, **İsâbe**, III, 239.

“Böyle yapmakla insanların, bu pantolonunun Kays’ın pantolonu olduğunu bilmelerini heyet huzurunda tespit etmek istedim

İnsanlar ve Semud kabilesi; Kays kayboldu ve bu gübre yiyenin pantolonudur, demesinler

Ben, Yemen kabilesindenim, liderim, zaten insanların bir kısmı lider, bir kısmıda teba’adır;

Benim gibiler onlara karşı tuzak kurar, benim gibi kimseler onlara karşı çok sert ve şiddetlidir

İnsanlar arasında benim boyum çok uzundur¹²

Benim soyum, babam ve atam, insanlar arasında beni üstün kıldı;

Şşerefim beni onlara karşı yüceltti, ben diğer adamlara karşı çok yükseğim, uzun boyluyum.”¹³

Kays’ın pantolonunu eline alan Muaviye, mecliste bulunan en uzun boylu adama bu pantolonu alıp ucunu burnuna tutarak yere sarkıtmasını emretti. Adam pantolonu alıp burnunun ucuna tuttuğunda, pantolonun ucu yere değdi.¹⁴

Başka bir rivayette anlatıldığına göre, Bizans hükümdarı ordusundan Muaviye’ye iki adam gönderdi. Hükümdar, adamlardan birinin Bizanslıların en kuvvetlisi, diğerinin de en uzun boylusu olduğunu iddia ediyordu. Bunları gönderirken Muaviye’ye şu haberi de göndermişti:

“Milletine bak, milletin arasında bunlardan daha güçlü ve daha uzun boylu bir kimse var mı? Eğer halkın arasında bunlardan daha güçlü ve daha uzun boylu biri varsa sana şu kadar esir, şu kadar da armağan göndereceğim. Eğer halkın arasında bunlardan daha güçlü ve daha uzun boylu biri yoksa üç yıl süreyle benimle barış antlaşması yap.”

¹² Zehebi, **Siyeru A’lam**, III, 112; Zehebi, **Târihul-İslam**, I, 391; İbn Asâkir, **Târihu Dimaşk**, XLIX, 432; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 105.

¹³ İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 105.

¹⁴ İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 105; İbn Asâkir, **Târihu Dimaşk**, XLIX, 432; Zehebi, **Siyeru A’lam**, III, 112.

Bizans hükümdarının gönderdiği iki kişi Muaviye'nin yanına geldiklerinde o, etrafındaki adamlara şöyle sordu: “Şu Bizanslı adam kadar kuvvetli bir kimse var mı?” Dediğinde yanındakiler: “Bunun kadar güçlü olan ya Muhammed b. Hanefiyye'dir ya da Abdullah b. Zübeyr'dir” dediler. Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye getirildi. Halk toplandığı zaman Muaviye, yanına gelerek ona şöyle dedi: “Seni buraya niçin çağırdığımı biliyor musun?” O da: “Hayır” dedi.

Muaviye, yanına gelen Bizanslı adamın durumunu ve son derece güçlü olduğunu ona anlattı, oda gelen Bizanslı adama dönüp şöyle dedi: “İstersen sen yere oturup elini bana uzat ya da ben yere oturayım ve elimi sana uzatayım. Hangimiz yerde oturanı yerden kaldıracaksa, onu mağlup etmiş olur, aksi takdirde kendisi mağlup olur. Şimdi söyle bakalım, ben mi yere oturayım yoksa sen mi yere oturacaksın?” Bizanslı: “Sen otur” dedi

Muhammed b. Hanefiyye yere oturdu, elini Bizanslı adama uzattı. Bizanslı olanca gücüyle onu yerinden kaldırmaya veya kımıldatmaya çabaladı, ama beceremedi. Bizanslı beraberinde gelen diğer kişiler de arkadaşlarının yenildiğini gördüler, sonra Muhammed b. Hanefiyye ayağa kalkıp Bizanslıya sen otur dedi ve elini ona uzattı. Bizanslının elini havaya kaldırınca Muaviye bu manzaraya çok sevindi.

Öte yandan Kays b. Sa'd meclisten kalkıp kenara çekildi, sonra şalvarını indirip o uzun boylu Bizanslıya verdi o da şalvarını giyince uçkuru göğsüne kadar ulaştı. Şalvarın paçaları da yerde sürünüyordu. Buna göre Bizanslı yenildiğini itiraf etti. Hükümdarları da Muaviye'ye vaad ettiği şeyleri gönderdi. Ensar şalvarını halkın huzurunda çıkardığı için Kays b. Sa'd'ı kınadığında, Kays onlara yukarıda zikrettiğimiz şiiri okuyarak kendini savundu. Bunu Bizanslıları susturmak ve mağlup etmek için yaptığını söyledi.¹⁵

¹⁵ İbn Hallikan, **Vefeyâtü'l- A'yan**, IV, 171; İbn Asâkir, **Târihu Dimâşk**, XLIX, 433; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 106; Ebu Ömer, Kays'ın Muaviye yanındaki şalvar olayının yalan, isnadının uydurma olduğunu söyler. Bu olayın ne Kays'ın karakterine uyduğunu ne de Muaviye'nin böyle bir şeyi teklif etmesinin mümkün olduğunu söyler. İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III, 1293.

B. Dehası

Dehanın meydana gelmesi için veraset ve çevre ile birlikte, şahsiyetin, ilhama açık ruhi güce sahip olması gerekir. Gerçekte bu üç faktör şahsiyetin gelişmesi bakımından bütün insanlar için söz konusudur. Ancak bu etkinliklerin oranlarında, ilhama açık ruhi güç ağırlık kazandığı zaman karşımıza çıkan tip dâhidir.¹⁶

Dâhi olan kimse için belli başlı ve birbirine bağlı üç özellikten bahsetmemiz mümkündür. Bunlar, yaratıcılık, muhakeme ve problem çözme kabiliyetleridir. Yaratıcılık; önceden kestirilemeyen veya sonuç çıkarılamayan, fert için yeni, orijinal ve nadir olan, hünerli ve zekice yapılan iştir. Yaratıcı düşünen kişi, yeni alanları araştıran, yeni gözlemleri yapan yeni koşturmalarda bulunan ve yeni çıkarım yapan kişidir.¹⁷

Dehanın ikinci özelliği olan muhakeme yeteneği; sebep-sonuç ilişkilerini en iyi şekilde kavrama kabiliyetidir.¹⁸

Bu gözlenmiş bir sebebe dayanılarak, bir olayın kestirilmesi veya gözlenmiş bir olaydan bunun sebebinin çıkarılması anlamına gelir. Muhakemenin başarılı olup olmadığı, verilen kararın isabetine bağlıdır.¹⁹

Problem çözme, yaratıcı düşünce ile muhakemenin içinde yer aldığı çerçevedir. Buna göre problem çözme bu iki özelliğinin birleşiminden meydana gelir. Başarılı problem çözümler; bir probleme karşılaştıklarında, işe nerden başladıklarını çok iyi bilirler; çözülmesi gereken bir sorunla karşılaştıklarında, teferruatı bir tarafa koyup, asıl üzerinde dururlar. Probleme yaklaşım şekilleri sistemattir. Problem çözmeye karşı tavırları objektiftir.²⁰

¹⁶ Emirhan Kurtkan Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, s. 23.

¹⁷ Alev Arık, **Yaratıcılık**, s. 22.

¹⁸ Alev Arık, **Yaratıcılık**, s. 22-23.

¹⁹ Alev Arık, **Yaratıcılık**, s. 22-23.

²⁰ Alev Arık, **Yaratıcılık**, s. 112-113.

İmam Zühri, Arap dâhilerini kabilelerine göre sınıflandırarak beş kişinin ismini sayar. Bunlar Kureyş'ten Muaviye b. Ebi Süfyan ve Amr b. As, Ensar'dan Kays b. Sa'd, Sakif'ten Muğire b. Şube ve Muhacirlerden Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ'dır.²¹ İbn Şihab ez-Zühri, Fitne zuhur ettiği zaman bu beş kişinin Arapların dâhileri olduklarını, bunların isabetli rey sahibi ve bu durumda insanları iknada mahir kişiler olduklarını söyler. O, fitne zuhur ettiğinde Kays b. Sa'd ve Abdullah b. Büdeyl'in Hz. Ali'nin yanında yer aldığını, Amr b. Âs'ın Muaviye ile birlikte hareket ettiğini, Muğire b. Şube'nin ise Ezruh'ta hakemlerin toplanmasına kadar Taif'te tarafsız kalmayı yeğlediğini belirtir.²²

Kays b. Sa'd, Mısır'a vali olunca Hz. Ali adına halktan bey'at almıştı. Fakat Hıribta'da yaşayan halk, Hz. Osman'ın şهادetini kalkan yaparak, onun öcünü almadıkça bey'at etmeyeceklerini bildirdiler. Kays b. Sa'd, Hıribta halkına itiyatlı davranarak vergilerini verme şartıyla onları bey'at etme konusunda zorlamamıştı.²³ Daha sonra Hz. Ali, Kays'a mektup yazarak onların bey'at etmeleri konusunda zorlanmalarını, eğer etmezlerse onları öldürmesini istediğinde²⁴, Kays, kendisine saldırmaktan uzak duran, düşmanlarına karşı yanında yer alabilecek bir kitlenin öldürülmesinin istenmesinin yanlış olduğunu, eğer onlara karşı kılıçlarını çekecek olurlarsa onların düşmanlarına yardım edeceklerini bildirdi.²⁵

Kays'ın bu düşüncesinin doğruluğu, halefi Muhamed b. Ebi Bekir'in onları bey'ata zorlayıp, kılıcını çektiğinde konunun içinden çıkılmaz hale gelmesinden anlaşılmıştır. Esasında Kays, Hıribta problemine sistematik olarak yaklaşım sonucunu

²¹ İbn Habib, **Muhabber**, s. 184; İbn Abdilberr, **İstî'âb**, IV, 1446; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, V, 248; Zehebi, **Siyeru A'lam**, III, 108.

²² Abdürrezzak, **Musannef**, V, 463; İbn Asâkir, **Tarihu Dımaşk**, XLIX, 423; Zehebi, **Siyeru A'lam**, III, 108; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, III, 498; İbn Hecer, **İsâbe**, V, 475; İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III, 1290, Mizzi, **Tezhibü'l-Kemâl fi Esmâ'r-Rical**, XXIV, 44, 45.

²³ Taberî, **Tarih**, V, 549; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 269; Makrizi, **Hıtat**, I, 300; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, V, 97.

²⁴ Taberî, **Târih**, V, 554; Nüveyrî, **Nihâyetü'l Ereb**, XX, 195; Miskeveyh, **Tecâribu'l-Ümem**, I, 510.

²⁵ Taberî, **Târih**, V, 554; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 271. Miskeveyh, **Tecaribu'l-Ümem**, I, 510.

şansa bırakmadan kendi lehine olacak bir şekilde çözmüştü.²⁶ Kays'ın yerine Mısır'a vali olarak atanan Muhammed b. Ebi Bekir, Hiribta halkını cezalandırmaya kalkışmış²⁷ ve sonucunu kendi canıyla ödemiştir.²⁸ Hz. Ali, Muhammed b. Ebi Bekir'in öldürüldüğünü öğrendiği zaman, Kays b. Sa'd'ın ne kadar itiyatlı ve akıllı biri olduğunu anlamış oldu.²⁹

Kays b. Sa'd kendi yerine vali olarak atan Muhammed b. Ebi Bekir'e Mısır halkına karşı uyanık olmasını, Muaviye'nin Şam'da kendi güvenliğini sağlamlaştırabilmesi için kendisini öldürmeye çalışacağını ve bu yüzden tetikte olması gerektiğini tavsiye etmesi,³⁰ Kays'ın öngörüsünün ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Komutanlık ve idarecilik sahasında mahir olan Kays b. Sa'd'ın, Mısır'da düzeni sağlaması Muaviye'yi rahatsız etmişti. Geleceği açısından Mısır'ın öneminin farkında olan Muaviye, Kays b. Sa'd'ın kendi yanında yer almasını sağlayabilmek için öncelikle ona bir mektup gönderdi. Muaviye mektubunda öncelikli onu suçlayarak Hz Osman'ı öldürenler arasında olduğunu daha sonra ona yol göstererek, onun tövbe edip Hz. Osman'ın kanını talep edenlerle birlikte olmasını tavsiye etti. Eğer Kays b. Sa'd, Hz Osman'ın kanını talep edenlerle birlikte olursa, Muaviye hedeflerine ulaştığında Kays'a Irakeyn (Küfe-Basra) valiliğini vereceğini ve aynı zamanda arzu etmiş olduğu birine Hicaz valiliğini vereceğini bildirerek ona cömert bir teklif sundu.³¹ Neticede Kays b. Sa'd, bu mektubu okuyunca Muaviye tarafından kendisine bir oyun oynandığını ve kendisinin kandırılmak istendiğini anlamıştır. Kays b. Sa'd, Muaviye'ye karşı kendini korumaya karar verip onun hilesine karşılık

²⁶ Taberî, **Târih**, V, 557; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 273; Nüveyrî, **Nihâyetü'l Ereb**, XX, 192.

²⁷ Taberî, **Târih**, V, 557; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 273; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 273.

²⁸ Taberî, **Târih**, V, 557; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 316.

²⁹ Miskeveyh, **Tecâribü'l-Ümem**, I, 511.

³⁰ Kindî, **Kitâbü'l-Kudât ve'l-Vulât**, s. 28.

³¹ Taberî, **Târih**, V, 500-501; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 269-270; Nüveyrî, **Nihâyetü'l Ereb**, XX, 192-193; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 99.

kendi hilesini ortaya koyan bir mektup gönderdi.³² Muaviye, Kays b. Sa'd'ın kendi hilesinin bir parçası olmayacağını anladığında ona tehditvari bir mektup gönderdi. Muaviye göndermiş olduğu bu mektupla esas hedefinin ne olduğunu açıkça bildirerek, ilk mektubundaki vaadlerinin de hedefinin ne olduğunu açıkça ortaya koymuş oluyordu.³³ Kays b. Sa'd'ın, bu hilenin farkına vararak, kendi hamlesini yapması onun olayları önceden kestirmesi ve olaylardan sonuç çıkarmada ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir.

Kays b. Sa'd, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etti: "Hile ve hilekarı cehennemliktir." Daha sonra Kays'ın, "Bu ümmetin hile yapacak olan kişilerinin ilkiyim.³⁴ Eğer İslam hileyi yasaklamamış olsaydı, Arapların tahammül edemeyeceği hileler yapardım." dediği rivayet edilir.³⁵

Muaviye'nin çabaları sonucu Kays b. Sa'd, Hz Ali tarafından Mısır valiliğinden uzaklaştırıldığında, Kays'ın, "İslam, şayet hileyi yasaklamasaydı, Şam halkı ile onların efendileri arasında görüş ayrılığı yaratmak için hileye ilk ben başvururdum" dediği bildirilir.³⁶

İbn Kesir, Hz Ali'nin defin işi tamamlandığı zaman dönemin önde gelenlerinden Kays b. Sa.'d'ın, Hz Hasan'a gelerek bey'at ettiğini bildirir.³⁷ Kays b. Sa'd'ın, bey'at etme konusunda bu kadar acele davranmasının nedeni Küfe'nin yapısında aranmalıdır.

³² Taberî, **Târih**, V, 500-501; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 270; Nüveyrî, **Nihâyetü'l Ereb**, XX,193; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII, 263; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 99.

³³ Taberî, **Târih**, V,551; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 270; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 99; Âmili , **A'yan**, VIII, 454.

³⁴ Mizzi, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXIV,44; Zehebi, **Siyeru A'lami'n-Nübela**, III, 107-108; Zehebi, **Tarihu'l-İslam**, I, 290; İbn Asâkir, **Tarihu Dimaşk**, XLIX, 423; İbn Hacer, **İsâbe**, III, 239.

³⁵ İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III, 290; Zehebi, **Siyeru A'lami'n-Nübela**, III, 108; Safedî, **Vefeyât**, XXIV, 284.

³⁶ İbn Asâkir, **Tarihu Dimaşk**, XLIX, 424.

³⁷ İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 16.

Çünkü Küfe çok farklı etnik unsurları bir arada barındırmaktaydı.³⁸ Kays b. Sa'd bey'at etmede acele davranarak hilafet tartışmasıyla bu etnik grupların karşı karşıya gelmelerini önleyerek bu meseleyi halletmeyi hedeflemişti. Zira Hz. Hasan hem kuzey Arapları hem de güney Arapları tarafından kabul gören biri olması,³⁹ Kays'ın bu hedefinin doğru olduğunu ortaya koymaktadır.

C. Cömertliği

Cömertlik, başa kakmaksızın vermek ve düşünmeksizin ihtiyaç sahibinin ihtiyacını gidermek, karşı taraftan bir istek olmaksızın verdiğini anımsamak şartıyla vermek, isteyeniy hoş karşılamak ve mümkün olanı gönülden vermektir. Aynı zamanda cömertlik, malın Allah için olduğunu Allah'ın kulu, Allah'ın malını veriyor zihniyeti ile ve fakirliği düşünmeksizin vermek demektir.⁴⁰ Malın bir kısmını veren, bir kısmını da kendisine bırakan cömerttir. Malın çoğunu veren azını bırakan daha cömerttir. Meşakkate göğüs geren, başkasına mal sarf etmek hususunda nefesine tercih eden 'İsar' sahibidir.⁴¹

Bu bakımdan cömertlik, Allah'ın ahlakından biridir. İsar ise cömertlik derecelerinin en yücесidir. İsar ahlakı Hz. Peygamberin edebindedir.⁴²

Kaynaklara baktığımızda Kays b. Sa'd'ın kişilik özelliklerinden birinin de onun cömertliği olduğunu görürüz. Birçok kaynak onun bu güzel hasletinden bahsetmektedir. Kays b. Sa'd'ın cömertliğinin sosyal içeriği yanında⁴³ bir de islam

³⁸ Söylemez, Mahfuz, **Bedevilikten Hadelige Küfe**, s. 171.

³⁹ İbn Asâkir, **Tarihu Dimâşk**, XIII, 261.

⁴⁰ Gazâlî, **İhya**, (trc.Ali Arslan), III, 571.

⁴¹ Gazâlî, **İhya**, III, 571.

⁴² Gazâlî, **İhya**, III, 571.

⁴³ İbn Habib, **Muhabber**, s. 155; İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III, 1289; Bağdâdî, **Tarihu Bağdâd**, I, 178; İbnü'l Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, III, 497; Nevevi, **Tehzîbü'l-Esma'**, s. 21; Zehebi, **Siyeru A'lam**, III, 107; Zehebi, **Tarihu'l-İslam**, I, 290; İbn Asâkir, **Tarihu Dimâşk**, XLIX, 419; İbn Kesîr, **Bidaye**, VIII, 104, Kalkaşendi, **Subhu'l-A'sa**, I, 451.

sancaktarlığının bekası için savaş sırasında ordu için yaptığı infakı görmekteyiz.⁴⁴

Heysem b. Adiy'in, Kays b. Sa'd'ın dönemin en cömert kişilerinden biri olduğu hakkında özetle şöyle dediği rivayet edilir: Kâbe'nin avlusunda hurma satan üç kişi, dönemin en cömert kişilerinin kim olduğu konusunda ihtilafa düştüler. Onlardan biri en cömert kişinin Abdullah b. Cafer, diğeri Kays b. Sa'd, öteki de Arâbe el Evsî olduğunu iddia etti. Bu üç kişi arasındaki tartışma büyüdükçe bağışmalar etraftan duyuluyordu. Bu esnada içlerinden biri herkes iddia ettiği adamın yanına gitsin ve onun verdiği mala bakarak iddiasının doğruluğunu kanıtlasın dedi.⁴⁵

Abdullah b. Cafer'in en cömert olduğunu iddia eden kişi onun yanına vardığında, onu tarlasına gitmek üzere, binek hayvanını hazırlamış, ayağını üzengi kayışına koymuş halde buldu. Adam ona: *“Ey Allah'ın Resul'unun amcaoğlu! Ben yolda kalmış bir yolcuym, bana yardım et”* dediğinde Abdullah b. Cafer ayağını üzengi kayışından çekerek şöyle dedi: *“Ey yolcu! Benim yerime sen gel, şu üzengi kayışının üzerine koy, bineğime bin ve bineğim, yükü ile birlikte senin olsun. Heybedeki malda senindir, yalnız şu kılıç hakkında seni aldatmasınlar çünkü bu kılıç Hz. Ali'nin kılıçlarındandır.”*

Adam binek hayvanı alarak onun yanından ayrılıp arkadaşlarının yanına gitti. Heybeyi açıp baktıklarında içinde dört bin dinar ve ipekten bir şalvar gördüler aynı zamanda Hz Ali'nin kılıcına da çok değer biçtiler.⁴⁶

Zamanlarındaki en cömert adamın Kays b. Sa'd olduğunu iddia eden kişi, Kays'a geldiğinde o uyuyordu, Kays'ın cariyesi gelen bu adama sıkıntısının ne olduğunu sorduğunda adam da yolda kalmış bir yolcu olduğunu söyledi. Kays'ın cariyesi efendisini uyandırmaktan bu sıkıntının daha kolay olduğunu, adama para

⁴⁴ Vakıdî, **Meğâzi**, II, 774-775, İbn Sa'd , **Tabakat** , II, 132, Buhari, **Meğâzi** 65; Müslim, **Sahih, Sayd ve Zebaih** 19; İbnü'l-Cevzî, **Sıfatü's-Safve**, I, 515-517; Müzzi, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXIV, 32-33; İbn Asâkir, **Târihu Dimaşk**, XLIX, 413; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzip**, VIII, 396; Âmili , **A'yanü's-Şia**, s. 403.

⁴⁵ Belâzurî, **Ensâb**, II, 51-52; İbn Asâkir, **Târihu Dimaşk**, XLIX, 419-420; İbn Kesîr, **el-Bidaye**, VIII, 104.

⁴⁶ Belâzurî, **Ensâb**, II, 52-53; İbn Asâkir, **Târihu Dimaşk**, XLIX, 42; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 104.

kesesini göstererek içinde yedi yüz dinar olduğunu, bu gün Kays'ın evindeki malın tamamının bu olduğunu söyledi. Aynı zamanda havuz başında develerin bulunduğu yere gitmesini ve orada bulunan hizmetçiden de bir deve ve köle almasını söylediğinde adam, bunları alarak oradan ayrıldı. Kays b. Sa'd, uyandığı zaman cariyesi yolda kalmış adama verdiği şeyleri bildirince, Kays cariyesinin kendi adına yapmış olduğu cömertlikten dolayı ona teşekkür edip, onu azat etti. Sonra Kay's b.Sa'd cariyesine şöyle dedi: *“Keşke beni uyandırsaydın da o adama ömrünün sonuna kadar yetecek mal verseydim. Umarım ona verdiğin mallar, onun ihtiyacını gidermesine yardımcı olmuştur.”*⁴⁷

Arâbe el-Evsi'nin zamanın en cömert kişisi olduğunu iddia eden kişi ona geldiğinde, âma olduğu için hizmetçilerin yardımıyla namaz kılmak için evinden çıkmak üzereyken ona rastladı. Adam: *“Ya Arâbe! Ben yolda kalmış bir yolcuym”* dedi.

Bunun üzerine Arâbe hizmetçilerin yardımından vazgeçerek sol elini sağ eline çıkararak derin bir ah çekti. *“Allah'a yemin olsun ki her sabahı ettiğimde ve akşama vardığımda malımla ilişkiyi kesip onları ihsan ettim. Ama benim hizmetçilerimi alabilirsin ve bunlardan başka sana verebilecek başka bir şeyim yok”* dedi. Adam hizmetçileri almayacağını bildirince Arâbe: *“Eğer bu iki hizmetçiyi almazsan, ben bunları azad ederim ve ikisi de hür olurlar. Dilersen sen al, azad et, dilersen sen köle olarak çalıştır”* dedi. Arâbe el yardımıyla duvarı aramaya başladı ve adam da köleleri alıp arkadaşlarının yanına döndü.⁴⁸

Bu hadise üzerine insanlar, Abdullah b. Cafer'in bol miktarda mal vererek cömertlik yaptığını ve bunun ondan beklenmedik bir şey olmadığını, yalnız verdiği mal arasında en kıymetli şeyin Hz. Ali'nin kılıcı olduğunu söylediler. Kays b. Sa'd'a gelince kendi bilgisi dışında cariyesi malını vermiş, ne kadar bağıшта bulunacağına cariyesi hükmetmişti. Kendisi de uyandığında cariyesinin yaptığı bağışı güzel bulması ve bu iyi davranışından dolayı onu azad etmesinden, insanlar onun da zamanın en cömert kişilerinden biri olduğuna hükmettiler. İnsanlar bu üç kişiden en cömert şahsın Arabe el-Evsi olduğuna kara verdiler. Çünkü o bu hadisede bütün

⁴⁷ Belâzurî, *Ensâb*, II, 53; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XLIX, 420; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 104.

⁴⁸ Belâzurî, *Ensâb*, II, 53; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XLIX, 420; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 104.

malını kullanmıştı.⁴⁹

1. Kays b. Sa'd'ın Sosyal İçerikli Cömertliği

Düleym her yıl Menat putuna on deve kurban ederdi. Düleym vefat edince oğlu Ubâde babasının bu kurban kesme âdetini devam ettirdi. Sad da müslüman olmadan evvel babasının kurban kesme âdetini devam ettirmişti. Kays b. Sa'd, Müslüman olduğu zaman atalarının Menat putuna kurban kesme geleneğini değiştirip, bu kurbanı Kâbe'de Allah adına kestirmiştir.⁵⁰

İbn Düleym, Medine'de yüksek bir bina yaptırmıştı. İbn Ömer ve İbn Düleym bu binadan tellalın şöyle bağırmasını istedi: “Kim et, tirit yemeği yemek isterse İbn Düleym'in evine gitsin.” İbn Ömer, İbn Düleym vefat edince oğlu Ubâde'nin aynı şekilde bu binada tellal bağırarak insanları kendi evine et ve tirit yemeğe davet ettiğini, daha sonra onun oğlu Sa'd b. Ubâde'nin bu geleneği sürdürdüğünü, ondan sonra da en cömert insanlardan biri olan Kays b. Sa'd'ın bu geleneği devam ettirdiğini belirtir.⁵¹

Hz. Peygamber Medine sokaklarında dolaşarak Müslümanların durumunu gözlerdi. Kays b. Sa'd da Hz. Peygamber ile dolaşır ve fakir Müslümanlara yemek dağıtırdı. Bu sırada Kays b. Sa'd yanında tabak taşır, evi olamayan Müslümanlara bu tabaklarla yemek yedirirdi. Kays, yemek dağıtacak durumu kalmadığında borç para alarak yemek dağıtma işine devam ederdi. Kays aynı zamanda boş gezen insanları kendi evine davet edip yemek yedirirdi.⁵² Ensar'dan yaşlı bir kadın Kays b. Sa'd'a gelerek: “Evimdeki farelerin açlığını sana şikâyet ediyorum” dedi. Bu yaşlı kadının şikâyetini dile getirmedeki kinaye Kays'ın çok hoşuna gitti ve bu kadının evine et, balık ve hurma gönderdi.⁵³

⁴⁹ Belâzurî, **Ensâb**, II, 53; İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX, 420; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 104.

⁵⁰ İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX, 416-417.

⁵¹ Zehebi, **Siyeru A'lam**, III, 106; İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX, 417.

⁵² Zehebi, **Siyeru A'lam**, III, 106; İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX, 416.

⁵³ Belâzurî, **Ensâb**, XX, 186; İbn Abderrabbih, **Ikdu'l-Ferid**, I, 175; İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III, 1292; İbn Hallikan, **Vefeyâtü'l A'yan**, II, 20; Zehebi, **Siyeru A'lem** III, 106; İbn Asâkir, **Tarihu Dımaşk**, XLIX, 415; İbn Tağriberdî, **Nücûm**, I, 96; Safadî, **Vefeyât**, XXIV, 284.

Kays b. Sa'd bir arazisini doksan bin dirhem karşılığında Muaviye'ye sattı. Kays, borç para isteyen evine gelmesini Medine sokaklarında duyurması için bir tellal görevlendirmişti. Kays bu paranın kırk veya elli bin dirhemini borç olarak verip, bunu da yazılı bir belgeye döktü. Geriye kalan parayı da Müslümanlara sadaka olarak dağıtmıştı. Kays b. Sa'd, bu olaydan kısa bir süre sonra hastalanır ve günler geçtikçe Kays'ı ziyarete gelen insanların sayısında azalma olunca, Kays bu duruma çok üzülmüştü. Kays b. Sa'd eşi Kureybe bint Ebi Kuhâfe'ye şöyle dedi: *“Ey Kuruybe Beni ziyarete gelen insanların sayısındaki azalmayı görmüyor musun?”* Bunun üzerine Kureybe eşine şöyle cevap verdi: *“Ey Kays! İnsanların sana olan borcu, onların seni ziyarete gelmelerine engel teşkil etmektedir.”*

Kays eşiyle geçen bu konuşmadan sonra bir tellal tutarak kendisine borcu olup aralarında kontrat imzaladığı kişilerin artık kendisine borcu olmadığını Medine sokaklarında ilan ettirdi. Kays daha sonra şöyle dedi: *“Allah'ım bana mal, hayır ve hasenat nasip et, doğrusu hayır ve hasenat ancak mal ile olur.”*⁵⁴

Bu duyurudan sonra insanlar, Kays b. Sa'd'ı ziyaret etmek için adeta birbirleriyle yarıştılar. O gün Kays'ı ziyaret edenlerin çokluğundan ötürü evin merdiveni kırılmıştı.⁵⁵

Sa'd b. Ubâde, vefat etmeden önce malını çocukları arasında paylaşırıp Şam'a yerleşti ve daha sonra orada vefat etti. Sa'd b. Ubâde, vefat etmezden evvel hanımı hamileydi fakat Sad'ın ve eşinin bundan haberi yoktu. Sa'd b. Ubâde vefat ettikten sonra çocuk dünyaya geldi.⁵⁶ Çocuğun dünyaya gelmesinden sonra Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir ile karşılaştığında ona şöyle dedi: *“Ey Ebu Bekir! Sa'd b. Ubâde'nin ölümünden sonra dünyaya gelen yeni çocuğuna, miras olarak hiçbir şeyin bırakılmamasından dolayı geceleri uyuyamıyorum”*

⁵⁴ Bağdâdî, **Tarihu Bağdad**, I, 178-179; İbnü'l-Cevzî, **Muntazam**, V, 318; Zehebi, **Siyeru A'lam**, III, 107; İbn Asâkir, **Tarihu Dimaşk**, XLIX, 418; İbn Kesîr, **el-Bideye**, VIII, 103-104.

⁵⁵ İbn Habib, **Muhabber**, s. 155; Gazâlî, **İhya**, III, 553; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 104.

⁵⁶ İbn Abdilberrr, **İstî'âb**, III, 1292; Mizzi, **Tehzîbü'l -Kemâl**, XXIV, 44; Zehebi, **Siyaru A'lam**, III, 108; İbn Asâkir, **Târihu Dimaşk**, XLIX, 422.

Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer bu dertten kendisinin de muzdarip olduğunu, aynı şekilde geceleri kendisinde gözüne uyku giremediğini söyledi.⁵⁷

Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer aralarındaki bu konuşmadan sonra Kays ve diğer kardeşlerine gidip bu konuyu görüştüler. O ikisi Kays'a: "Görmekteyiz ki sizler yeni doğan çocuğu reddetmektesiniz" deyince, Kays, onlara kendisinin yeni doğan çocuğu reddetmediğini fakat babasının vefat etmeden önce yapmış olduğu taksimi değiştirmeye gücü yetmeyeceğini, değiştirmeye çalışsa da zaten kardeşlerinin buna razı olamayacağını söyledi. Kays konuşmaya şöyle devam etti: "Babamın mirasından bana düşen payı yeni doğan bu çocuğa vereceğim ve ikinizi de buna şahit tutuyorum."⁵⁸

Kays b. Sa'd konuşmasını tamamladıktan sonra mescide giderek ellerini açarak Allah'a dua etti.⁵⁹

Kesir b. Salt, Muaviye'den belli bir mal satın almıştı. Borcunu ödeme zamanı geldiğinde Muaviye, Mervan b. Hakem'e mektup yazarak Kesir'den bu borcu temin etmesini istedi ve eğer Kesir bu borcu ödeyemezse kendisine babasından miras kalan evi borcuna karşılık ondan almasını istedi. Muaviye, Mervan'a ikinci bir mektup yazarak eğer Kesir borcunu öderse evi ona iade etmesini istedi. Bunun üzerine Mervan, Muaviye'den almış olduğu bu haberi Kesir b. Salt'a bildirdi. Mervan, Kesir'e: "Sana borcunu ödemen için üç gün mühlet tanıyorum. Şayet bu zaman diliminde borcunu ödersen bende sana evini geri vereceğim" dedi. Kesir, Muaviye'den almış olduğu malın ücretini otuz bin dinar eksikle topladı. Bundan sonra Kesir, Medine sokaklarında eksik kalan otuz bin dinarı kendisine borç olarak verecek birisini aramaya başladı. Bunu duyan Kays b. Sa'd, Kesir'in istemiş olduğu otuz bin dinarı ona borç olarak verdi. Kesir b. Salt parayı tamamladıktan sonra Mervan'a borcunu ödemek istediyse de Mervan, Kesir'den parayı almayı reddedip,

⁵⁷ İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX, 422; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebir**, XVIII, 347.

⁵⁸ İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III, 1292; Mizzi, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXIV, 44; Zehebi, **Siyeru A'lam**, III, 108; İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX, 422; Taberânî, **Mu'cem**, XVIII, 347-348.

⁵⁹ Mizzi, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXIV, 44; Zehebi, **Siyeru A'lam**, III, 108; Taberânî, **Mu'cem**, XVIII, 348.

ona evini geri iade etmedi. Bu olaydan sonra borç almış olduğu otuz bin dinarı geri vermek üzere Kays'ın yanına gitti. Kesir borç olarak almış olduğu parayı Kays'a geri vermek istediye de Kays, parayı geri almadı.⁶⁰

Bir başka rivayete göre ise, Kays b. Sa'd'dan bir adam otuz bin dinar borç almıştı. Adam Kays'tan almış olduğu borcu ödemeye geldiğinde, Kays adamdan bu parayı almayı reddetti ve ona şöyle dedi: “Biz bir kimseye bir şey verdiğimizde, verdiğimiz malı geri alan bir kavim değiliz.”⁶¹

Hız. Hasan, Muaviye ile sulh yapınca Kays b. Sa'd, Küfe'den Medine'ye dönmeye karar vermişti. Bunu duyan arkadaşları Kays'ın daha önce kendilerine karşı göstermiş olduğu cömertlikten ötürü onlar da, Kays Sırar'a⁶² ulaşınca kadar her gün kendisine deve kestiler.⁶³

Kays b.Sad'a senden daha cömert birini gördün mü? Diye sorulduğunda: “Evet” dedi⁶⁴ ve şu hadiseyi anlattı: “Bir gün arkadaşlarımla beraber Şam'dan bir kadının çadırına misafir olmuşuk. Biraz sonra kadının kocası geldiğinde ona: “Misafirlerin geldi deyince adam hemen bir deve getirip kesti ve eti pişirip bizlere ikram etti. Ertesi gün adam aynı şekilde bir deve daha kesip bizlere ikram etti. Bu durum karşısında ben de adama: “Biz daha dün kesilen devenin bir kısmın yedik, buna luzum yoktu” dediğimde adam: “Ben misafirlerime üzerinden bir gece geçen taze olmayan et yedirmem” demişti. Şiddetli yağmurlardan dolayı orada üç gün kalmış, her gün aynı muameleyi görmüştük. Adam çadırda bulunmadığı bir sırada oradan ayrılırken kadına dört yüz dinar bırakmış ve kadına kocandan bizim için özür dile, deyip oradan ayrılıp yola çıkmıştı. Bir müddet gidip epey yol aldıktan sonra aramızdan bir adamın: “Ey namert kervan sahipleri! Durunuz misafirperverliğimin

⁶⁰ Balâzurî, **Ensâb**, XX, 185-186; İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III, 1291.

⁶¹ İbn Abdilberr, **İstî'âb**, III,1291; Mizzi, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXIV, 43-44; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 104.

⁶² Sırar, Irak yolu üzerinde Medine'den üç mil uzakta buluna bir yerdir. Bkz. Zehebi, **Siyaru A'lam**, Dipnot, III, 111.

⁶³ Zehebi, **Siyaru A'lam**, III, 110-111; İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX, 417.

⁶⁴ Kuşeyri, **Risale**, (trc. Süleyman Uludağ) s. 413.

fiyatını ve faturasını ödediniz; keremimi satın alıp gittiniz” diye bağırdığını duyduk ve yavaşladık, adam bize yettiğinde derhal şu paraya alacaksınız aksi halde şu mızrağımı size saplarım deyince vermiş olduğum parayı alamaya mecbur oldum”. Daha sonra adam, şu şiiri söyleye söyleye geri döndü:

“İhsan ettiğim şeyin karşılığını alırsam, ihsana nail olanın bu yüzden duyacağı keder kafidir.”⁶⁵

Sa’d b. Ubâde, Hz. Peygamberin göndermiş olduğu seriyyelere bir yıl kendisi çıkar ve bir yıl da oğlu Kays b. Sa’d’ı çıkartırdı. Sa’d b. Ubâde, Müslümanlarla beraber seriyyedeyken Hz. Peygamber’e birçok Müslüman misafir olarak gelmişti. Sa’d b. Ubâde orduyla beraber seriyyedeyken bu haberi duymuştu. Bunun üzerine yanındaki arkadaşlarına şöyle dedi: “Benim oğlum Kays, kölem Nestas’a gidip, deponun (kiler) anahtarlarını vermesini Hz. Peygamber için lazım olan ihtiyacı depodan alacağını söyleyecektir. Kölem Nestas da Kays’a anahtarları vermem için babandan yazılı belge getir diyecektir. Bunun üzerine Kays da Nestas’ın suratının ortasına vuracaktır.”

Sa’d b. Ubâde’nin söylediği gibi Kays b. Sa’d, babasının kölesi Nestas’a geldi ve Hz. Peygamber’in ihtiyacını depodan almak için anahtar istediye de Nestas anahtarları vermesi için Kays’ın babasından yazılı bir kağıt getirmesini istedi. Bunun üzerine Kays, Nestas’ın suratına vurarak ondan deponun anahtarlarını aldı ve Hz. Peygamber için depodan yüz vesk hurma çıkardı ve Hz. Peygambere götürdü.⁶⁶

Kays b. Sa’d borç para alıp insanlara yemek yedirdi. İnsanlar arasında bulunan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer: “Eğer bu genç bu huyunu terk etmezse babasının malını bitirecek” dediler.

Sa’d b. Ubâde, namaz kılan Hz. Peygambere gelerek: “Kim bana İbn Kuhâfe ve İbn Hattab hakkında mazeret gösterir? Çünkü onlar oğlumu bana karşı cimrileştiriyorlar”⁶⁷ dedi.

⁶⁵ İbn Asâkir, **Târihu Dimaşk**, XLIX, 419; Kuşeyri, **Risâle**, (trc. Süleyman Uludağ), s. 413.

⁶⁶ İbn Asâkir, **Târihu Dimaşk**, XLIX, 416.

⁶⁷ İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-Gâbe**, III, 498; Zehebi, **Siyeru A’lam**, III, 106; Zehebi, **Tarihu’l-İslam**, I, 106; İbn Asâkir, **Târihu Dimaşk**, XLIX, 41.

2-Kays b. Sa'd'ın Askeri Harcamalar Konusundaki Cömertliği

a) Habat Seriyesi

Hz. Peygamber Ebu Ubeyde b. El-Cerrah'ın komutasında Muhacir ve Ensar'dan müteşekkil üç yüz kişilik bir birliği, deniz sahilinde "el-Kabeliyye'de"⁶⁸ bulunan Cüheyne kabilesinin bir koluna gönderdi.⁶⁹ Medine'den hareket eden birlik, sahile doğru ilerlerken azıkları bitme noktasına geldi ve askerler şiddetli bir açlıkla karşı karşıya geldiler. Ordu komutanı Ebu Ubeyde, askerlerdeki bütün yiyeceklerin bir araya toplanmasını emretti ve yiyecekler toplanınca Ebu Ubeyde ellerinde iki dağarcık hurma kaldığını gördü. Onları Mücahidlere her gün azar azar verdi. O da tükenmeye yüz tutunca, birer birer dağıtmaya başladı.⁷⁰ Mücahidler her gün aldıkları bir hurmayı küçük çocuğun emişi gibi emiyor, sonra da üzerlerine su içiyorlar bu da onların geceye kadar günlük gıdalarının yerine geçiyordu. Sonra bir tek hurma da bölüştürülmeye başlandı.⁷¹

Ebu Ubeyde ve beraberindeki İslam birliği yiyecek hiçbir şeyleri kalmayınca ağaç yaprakları düşürüp yemeğe başladılar.⁷² Hadis eserlerinde yer alan rivayetlerde düşürülen bu yaprakların kuru olduğu ve bunları su ile ıslatıp yumuşattıktan sonra yedikleri zikredilir.⁷³ Fakat Vakidi'nin Meğazi'sinde ki rivayetlerde ise yaprakların yaş olduğu ve bu yüzden askerlerin yaş yaprak yemekten avurtlarının diken yiyen develerin avurtlarına döndüğü, ağızlarının ve diş etlerinin iltihaplandığı zikredilir.⁷⁴

⁶⁸ el-Kabaliyye, Medine'nin kuzeyinde Medine ile Yenbu arasında yüksekçe bir yerdir. Bkz. Yakut, **Mu'cem**, IV, 307.

⁶⁹ İbn Sa'd, **Tabakat**, II, 132; İbn Seyyidinnas, **Uyunü'l-Eser**, II, 216.

⁷⁰ Vakıdî, **Meğâzi**, II, 774; İbn Hişam, **es-Sire**, II, 632-633; Buhari, **Sahih**, V, 113-114 ; **Meğâzi**, 65; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 306.

⁷¹ Müslim, **Sahih**, **Sayd ve Zebaih** 17; Ebu Davut, **Sünen**, Et'ime 46; Nesai, **Sünen**, **Sayd** 35.

⁷² İbn Hacer, **Fethü'l-Bâri**, IX, 141; Zürcânî, **Şerhu'l-Mehavibi'l-Ledünniye**, II, 281.

⁷³ Ahmed b.Hanbel, **Müsned**, III, 303-311; Müslim, **Sahih**, **Sayd ve Zebaih**, 17; Nesai, **Sünen**, **Sayd** 35.

⁷⁴ Vakıdî, **Meğâzi**, II, 275.

Mücahitler bu şekilde açlıklarını bastırmaya çalışırken gün geçtikçe hareket edebilme kabiliyetlerini yitirmekteydiler. Bu durum mücahitlerde düşmanla karşılaştıklarında hiçbir şey yapamama endişesi doğurmuştu. Askerler arasında bulunan Kays b. Sa'd, mücahidlere sirayet eden bu açlığı gidermek için kesimlik deve aramaya başladı ve kesimlik deve satacak kişiye Medine'deki hurmalarını vereceğini taahhüt etti. Bunu duyan Hz. Ömer, Kays b. Sa'd'ın malı olmadığını mallarının tamamının babasının olduğunu ve bu yüzden Kays'ın borçlanıp böyle bir alışverişe girmek istemesini garip karşıladı ve bu alışverişe karşı çıktı. Kays b. Sa'd, bu aramanın sonunda Medine'deki hurmalara karşılık Cüheyneli bir adamdan beş kesimlik deve satın alma konusunda anlaştılar.⁷⁵

Cüheyneli:

“Ben bu alışverişi yaparım ama vallahi ben seni hiç tanımıyorum, sen kimsin?” dedi.

Kays:

“*Ben Kays b. Sa'd b. Ubâde'yim*” dedi.

Cüheyneli:

“*Sen bana nesebini, Sa'd b. Ubâde'nin oğlu olduğunu ne diye önceden bildirmedin. Yesrib halkının efendisi olan o Sa'd'la aramızda dostluk ve kardeşlik vardır*” dedi.

Bunun üzerine Kays b. Sa'd, her deveye iki vesk (deve yükü) hurma vermek üzere beş deveyi aldı. Cüheyneli hurmaların Düleyim hanedanına ait kuru hurmalardan olmasını şart koştu.

Kays:

“*Olur*” dedi.

Cüheyneli:

“*Sen bunları kabul ettiğine ve yerine getireceğine dair, bana şahit göster*” dedi.

Kays b. Sa'd'ın yanında Ensar'dan ve Muhacirler'den bazı zatlar vardı. Hz. Ömer onların arasındaydı.

Kays:

“*Bunlardan istediğini şahit tut*” dedi.

⁷⁵ Vakıdî, **Megâzi.**, II, 779; İbn Sa'd , **Tabakât.** II, 132.

Hz. Ömer:

*“Ben bu antlaşmaya şahit olmam! Çünkü bunun ne ödeme gücü ne de malı vardır. Mal ancak babasına aittir”*⁷⁶ dedi.

Cüheyneli:

“Vallahi, Sa’d, oğlunun taahhüt ettiği on deve yükü hurma hakkında herhalde bana karşı ahdini yerine getirmezlilik etmez. Ben karşımdakinde güzel bir yüz ve şerefli işler görüyorum” dedi.

Hz. Ömer, Kays hakkında ileri geri sözler söyledi.⁷⁷ Aynı şekilde Kays, Hz Ömer’e karşı sert ve ağır konuştu. Kays b. Sa’d, Ensar’dan bir askeri şahit göstererek, Cüheyneli adamdan beş kesimlik deve aldı. Kays, Cüheyneli’den aldığı develerden üç yerde üç gün kesip etini askerlere dağıttı. Dördüncü gün develerden kesip askerlere dağıtmak istediği zaman, kumandan Ebu Ubeyde, Hz Ömer ile birlikte Kays’ın yanına gelip:

“Artık bunları kesmemeni sana tavsiye ederim. Senin ödeyecek şahsi bir malın bulunmadığına göre, sen taahhüdünü yerine getirmemek mi istiyorsun?” dedi.

Kays:

“Ey Ubeyde! Babam halkın borcunu öder, yorulanların yük ve ağırlıklarını taşır, açlık zamanlarında da yemekler yedirir iken, Allah yolunda cihada çıkmış bir cemaat için borçlanmış olduğum bu on deve yükü hurmayı ödemeyeceğini mi sanırsın?” dedi.

Ebu Ubeyde yumuşayıp onu kendi haline bırakmak üzere iken Hz. Ömer:

“Onun üzerine düş! Develeri kesmekten vazgeçir” dedi.

Ebu Ubeyde ısrar edince, Kays da kalan develeri kesmekten vazgeçti.⁷⁸ Kays, yolda kesip mücahidlere yediremediği iki deveyi Medine’ye getirmişti. Kays, babası Sa’d’ın yanına varınca Sa’d b. Ubâde oğluna:

⁷⁶ Vakıdî, **Megâzi**, II, 776; İbn Sa’d, **Tabakât**, II, 132; İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX, 411.

⁷⁷ İbnü’l-Cevzî, **Muntazam**, V, 137; İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu’l Eser**, II, 159.

⁷⁸ Vakıdî, **Meğâzi**, II, 774; İbn Sa’d, **Tabakât**, II, 132; İbnü’l-Cevzî, **Muntazam**, V, 317; İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu’l Eser**, II, 159-160; İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX,411-412.

“Askerler açlığa uğradığında, açlıklarını gidermek için sen ne yaptın?” diye sordu.

Kays:

“Develer boğazladım” dedi.

Sa’d b. Ubâde:

“Deve boğazlamakla iyi etmişsin” dedi.

Daha sonra Kays, babasına deve boğazlamaktan men edildiğini söylediğinde

Sa’d:

“Seni bundan kim men etti?” diye sordu.

Kays:

“Komutan Ebu Ubeyde” dedi.

Sa’d:

“Niçin men etti?” diye sordu.

Kays:

“Benim malımın bulunmadığını söyledi ve o mal ancak babana aittir” dedi.

Ben de:

“Babam kendisine en uzak olanların borcunu bile öder, yorulanların yüklerini taşır, açlığa uğrayanları yedirir iken, bana gelince mi bunu yapmayacak? Dedim” diye söyledi.

Sa’d:

“Dört hurma bahçesi senindir”⁷⁹ dedi.

Bu hususta Kays için bir de tapu senedi yazdı. Senedi Ebu Ubeyde ‘ye götürdü ve onu senede şahit yazdı. Hz. Ömer’e de gitti. Hz. Ömer şahit yazılmaktan kaçındı. Bu bahçe ve bostanlardan en az beş deve yükü hurma çıkardı. Cüheyneli, Kays ile birlikte Medine’ye gelmişti. Kays ona borçlu olduğu hurma yüklerini yükledi ve sırtına bir de elbise giydirdi. Hz. Peygamber, Kays b. Sa’d’ın bu tutum ve davranışını işitince:

“Muhakkak ki, onun kalbinde ve onun ev halkında cömertlik vardır”⁸⁰ buyurdu.

⁷⁹ İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-Safve*, I, 717; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XLIX, 412.

Ebu Ubeyde, Kays'ın deve boğazlaması yasaklanınca seriyyedeki müslümanlar tekrar açlıkla karşı karşıya kalmışlar, açlıklarını yine yaprak yiyerek gidermeye başlamışlardı. Bir müddet sonra sahile, Allah mücahitler için denizden dalgalarla bir balık çıkartmıştı. Bu kum tepesi gibi kocaman bir balıktı. Mücahitler yanına varınca onun “anber” diye anılan kocaman bir balık olduğunu gördüler. Ebu Ubeyde ölü balığı görünce ilk önce onun ölü balık olduğunu, dolayısıyla onu yememeleri gerektiğini öne sürdü. Daha sonra Ebu Ubeyde:

“Hayır” muhakkak ki, biz Resülullah'ın elçileriyiz. Peygamber'in askerleriyiz. Allah yolunda cihada çıkmış ve açlıktan güç duruma düşmüş bulunuyoruz. Bundan yiyiniz⁸¹dedi. Orada kaldıkları sürece, ondan karınlarını doyurdular, açlıklarını giderdiler, yağından da yararlandılar. Bedenleri semizlendi ve güçleri yerine geldi.⁸²

Mücahitler, deniz dalgalarının sahile attığı balığı ve ondan komutanın emriyle yiyip yararlandıklarını anlatarak onu yedikiklerinden dolayı ne yapmak gerektiğini Hz Peygamber'e sordular. Hz Peygamber: “Yiyiniz! O Allah'ın sizin için denizden çıkardığı bir rızıktır. Yanınızda onun etinden az çok bir şey varsa, bize de yederseniz olmaz mı?” buyurdu.

Hz Peygambere balığın etinden verdiklerinde Hz Peygamber'de ondan yedi⁸³ Kays b. Sa'd, Hz Peygamber'in göndermiş olduğu seriyye de bulunuyordu. Kays bu seriyyede borç para alarak mücahitlere yemek yediriyordu. Seriyyede buluna Hz Ömer, mücahitlere Kays'ın vermiş olduğu yemeği yemekle dürüst davranmadıklarını çünkü Kays'ın malının olmadığını, yapmış olduğu bu borçlanmanın tamamen babasının malı ile yapıldığını belirtmişti. Mücahitler bu seriyyeden döndüğünde Hz

⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, I, 718; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XLIX, 412.

⁸¹ Vakıfî , *Meğâzî*, II, 776; İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 632-633; İbn Sa'd, *Tabakât*, III , 411; Buhari, *Sahih, Magazi*, 65; Müslim, *Sahih, Sayd ve Zebaih* 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 331.

⁸² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 411.

⁸³ İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 633; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 41; Buhari, *Sahih, Magazi*, 65; Müslim, *Sahih, Sayd ve Zebaih*, 17; Ebu Davut, *Sünen, Et'ime*, 46; Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, III, 311; Nesai, *Sünen, Sayd*, 35.

Ömer'in bu tavrı Sa'd b. Ubâde'ye ulaştı. Bunun üzerine Sa'd b. Ubâde, Hz Ömer'e gelerek "Bizim kendi malımızı kullanmamıza engel mi olmak istiyorsun? O mal bizimdir ve biz o malı istediğimiz gibi kullanırız" deyip ona serzenişte bulundu.⁸⁴

D. Secaati ve Komutanlığı

Kays b. Sa'd'ın Hz Peygamber ve Hulefa-i Raşidin dönemlerindeki faaliyetlerinin tümü onun cesaretini belgelemektedir. Hz Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde arkadaşlarıyla beraber Kays, Hz Peygamber'in korumalığını üstlenmiştir. Hz Peygamber'in katılmış olduğu bütün savaşlarda yer almış, seriyyelerde bulunmuş, genç yaşta olmasına rağmen Suda halkı üzerine gönderilen serriyede ve Mekke'nin fethinde komutanlık yapmıştır. Nihavent savaşında, Mısır'ın fethinde, Cemel, Sıffin ve Nehrevan savaşlarında, en son oalarak da Hz Hasan'ın Muaviye ile mücadelesinde yer alması, onun, hayatının büyük bir kısmını harp meydanlarında geçirdiğini göstermektedir. Bu yüzden Kays b. Sa'd'ın en cesur arap savaşçılarından biri olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Gerek Hz Peygamber gerekse Hulefa-i Raşidin dönemindeki savaşlarda galibiyet elde edilebilmesi için ordu komutanlarının bazı özelliklere sahip olması gerekiyordu. Bunlardan en önemlisi ani taktikler uygulaması için komutanın aklını kullanabilme yeteneği ile kılıç kullanma kabiliyeti ve bilek gücüydü.⁸⁵

Kılıç kullanma yeteneği ve bilek gücüne gelince bu da söz konusu dönemlerde yaşayan komutanlarda bulunması gereken vazgeçilmez özelliklerden birisidir. Zira o zaman ki komutanlar savaş öncesi düşman askerleriyle mübareze usulü karşı karşıya mücadele etmekte ve galip geldikleri takdirde askerlere büyük bir moral vermekte idiler.⁸⁶

Kays b. Sa'd'ın kılıç kullanmadaki maharetine bakacak olursak, Sıffin gününde Muaviye komutanlarından Amr b. As, Busr b. Ertat, Ubeydullah b. Ömer b.

⁸⁴ İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XLIX, 416.

⁸⁵ İsmail Altun , *Ebu Mûsâ el-Eş'âri'nin Hayatı ve Kişiliği*, s. 221.

⁸⁶İsmail Altun , *Ebû Mûsâ el-Eş'âri'nin Hayatı ve Kişiliği*, s. 221.

el-Hattab ve Abdurrahman b. Halid b. Velid'i çağırarak Hz Ali'nin komutanlarıyla kendi komutanlarının tek tek eşleşmelerini, kendi komutanlarının eşleştikleri komutanlarla ve birlikleriyle savaşmalarını istedi.⁸⁷ Busr b. Ertat, Hz Ali'nin komutanlarından Kays b. Sa'd ile eşleşerek, iki komutanın birbirleriyle karşı karşıya geldiklerinde iki komutan mübareze için ortaya çıktıklarında Kays b. Sa'd, Busr b. Ertat'ı yaralayarak ona üstünlük sağlamıştır.⁸⁸

Liderlerin öne çıkan en önemli özelliklerinden birisi, onların cesaretleri ve riske girme özellikleridir. Zira başarılı bir liderden beklenen en zor iş, tehlikeli anlarda bile kendisini riske atabilmesidir.⁸⁹

Hz. Hasan döneminde Busr b. Ertat yaklaşık yirmi beş bin kişiden oluşan ordusuyla kat kat sayısı az olan Kays b. Sa'd'ın birlikleriyle karşılaştıklarında, Kays, komutanlıktaki maharetini gösterip, cesaretini ortaya koyarak Şam ehline büyük bir zayıf verdirek Busr b. Ertat'ın ordusunu mağlup etmiştir.⁹⁰

Kays b. Sa'd'ın komutan olarak diğer bir özelliği, askeri savaşa teşvik etmesiydi. Hz Hasan, Muaviye ile savaşmak için Küfe meclisinde halka konuşma yaptı, Kays b. Sa'd, insanların savaş konusunda ağır davrandıklarını gördüğünde, ayağa kalkarak insanları azarlayıp, mücadelede imamlarını yalnız bırakmamalarını onlara söylemiş ve onları savaşa teşvik etmiştir.⁹¹

Kays b. Sa'd zekâsıyla, güvenilirliğiyle ve komutanlıktaki maharetiyle Hz Ali'nin Mısır valisi olmuştu.⁹² Oradan azledildikten sonra meydana gelen olaylar,

⁸⁷ Minkari, **Vak'atü Sıffin**, s. 426-427.

⁸⁸ Minkari, **Vak'atü Sıffin**, s. 429; İbn A'sem, **el-Futuh**, II, 39.

⁸⁹ Lüey Safi, "**Liderlik ve İtaat**", (cev. F. Mehveş Kayani), İslami Sosyal Bilimler dergisi, İstanbul, 1995, S., III, 41.

⁹⁰ İsfahani, **Mekatil**, s. 73.

⁹¹ Belâzurî; **Ensâb**, II, 380; İsfahani, **Makatil**, s. 70.

⁹² Dineveri, **Ahbaru't-Tivâl**, s. 141; Taberî, **Târih**, IV, 440; İbn Asâkir, **Târihu Dimaşk**, XLIX, 425.

onun haklılığını ortaya koymuştur.⁹³ Hz Ali, bu hatanın telefisi olarak Kays b. Sa'd'ı daha sonra Azerbaycan valisi olarak atamış, ancak Hz Ali, Kays b. Sa'd'a komutan olarak ihtiyaç duyduğunda, ondan yerine vekil olarak Abdullah b. Süheyl el-Ahmesi'yi bırakmasını isteyip⁹⁴ onu Irak ordusunun başkomutanlığına ve yeni ihdas edilen “Şurtatü'l-Hamis” teşkilatının başına getirmiştir.⁹⁵

E-Zühd ve Takvası

Kays b. Sa'd'ın Hz Peygamber döneminde başlayan siyasi hayatı, Hz. Ali ve Hz. Hasan dönemlerinde en zirveye çıkmış, Muaviye'ye bey'at ettikten sonra, vefat edinceye kadar yaklaşık yirmi yıl boyunca, siyasetten uzak durmayı yeğleyip dünya nimetlerine meyletmeyerek, hayatını zühd ve takva içerisinde geçirmeye gayret göstermiştir.⁹⁶

Kays b. Sa'd'ın Allah korkusu ve Allah'a itaati konusundaki büyük yerini anlatabilmek için aşağıdaki şu olay anlatılır. Kays b. Sa'd, bir gün mescitte namaz kılariken, secdeye vardığında, tam secde yapacağı yerde bir yılanın olduğunu gördü. Bunun üzerine Kays yılanın yanına secde etti ve bu esnada yılan boynuna halka şeklinde dolandıysa da Kays namazına devam etti ve namazda da herhangi bir kısaltmaya gitmeyip yılanı da müdahale etmedi. Kays, namazı bitirdiğinde, boynuna dolanan yılanı oradan alarak attı.⁹⁷

Kays b. Sa'd'ın en önemli özelliklerinden biri onun dünya malına meyletmeyişiydi. Kays, hayatı boyunca vermeyi kendisine şiar edinmişti. Hz Peygamber onun ailesini cömertlik konusunda överek, Sa'd ailesine dua etmiştir.⁹⁸ Kays bir gün hastalanmıştı ve evine gelen ziyaretçi sayısında azalma gördüğünde

⁹³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, III,352 ; Zehebi, **Tarihu'l-İslam**, I, 291.

⁹⁴ Belâzurî, **Ensâb**, II, 344.

⁹⁵ İbn Asâkir, **Târihu Dimaşk**, XLIX, 429.

⁹⁶ Belâzurî, **Ensâb**, XX, 184; İbn Abdilberrr, **İstî'âb**, III,1290; Safedi, **Vefayat**, XXIV, 284.

⁹⁷ Mes'udi, **Murucü'z-Zeheb**, III, 26.

⁹⁸ Belâzurî, **Ensâb**, XX, 185; İbn Abdilberrr, **İstî'âb**, III, 1290; Mizzi, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXIV, 43; İbn Asâkir, **Târihu Dimaşk**, XLIX, 412.

bunun sebebini eşine sordu. Eşi de ona insanların kendisine borçlu olduklarından gelmeye utandıklarını söylediğinde Kays:

“Arkadaşlarımın ziyaretini engelleyen malı Allah kahretsin” diyerek üzüntüsünü ortaya koyar ve borçları siler.⁹⁹ Kays b. Sa’d, insanlara devamlı yardım etmeye gayret sarf etmiş¹⁰⁰ borç olarak verdiği parayı, geri getirdiklerinde, ben onu geri almak için vermedim¹⁰¹ diyebilmeyi başarmış bir insandır. Hizmetçisi yardım edince ona özgürlüğünü vermesi¹⁰² ve Muaviye’ye bey’at edeceği zaman kendisine ne isterse verileceği söylenmesine rağmen onun sadece kendisiyle birlikte hareket edenlerin canlarının korunmasını istemesi¹⁰³, onun dünya malına meyletmediğini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ensar’ın efendilerinden olan Kays b. Sa’d, idarecilikte ve komutanlıkta en üst mevkiye gelmesine rağmen kibrin kendi nefesine hükmetmesine mani olmuş zamanın en cömert kişilerinden olmasına rağmen, kendisine senden daha cömert biri var mı diye sorulduğunda Şam’dan dönerken çadırına misafir olmuş olduğu adamı tereddüt etmeden söylemiştir.¹⁰⁴

F. Edebi Yönü

Arap şiirinin ilk defa nasıl teşekkül ettiği tam olarak bilinmese de miladi altıncı. yüzyıl başlarında bütün Kuzey Arabistan’da hemen hemen bütün kabilelerce bilinen ortak şiir dili mevcuttur. Bu şiir dili belki her yıl otlak bulmak için yapılan göçler, hac veya ticaret maksadıyla muhtelif panayır yerlerine gidilmesi suretiyle

⁹⁹ Bağdâdî, **Târihu Bağdâd**, I, 178-179, Gazâlî, **İhya**, III, 553; İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX, 418; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 103-104.

¹⁰⁰ Zehebi, **Siyeru A’lam**, III, 106; İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX, 416-417.

¹⁰¹ İbn Abdilberrr, **İstî’âb**, III, 1291-1292; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 104.

¹⁰² Belâzurî, **Ensâb**, II, 53; İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk**, XLIX, 420; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 104.

¹⁰³ Taberî, **Târih**, V, 163-164; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, III, 408-409.

¹⁰⁴ Kuşeyri, **Risale**, s. 413.

teşekkül etmiş, geniş kelime hazinesini de bu yolla yapılan temaslar sonunda muhtelif Arap lehçelerinden almıştır.¹⁰⁵

Sami kavimleri hayale tutkun toplumlar olduklarından, şiir alanında diğer milletlerden ileri gitmişlerdir. Araplar da Sami kavimlerinden olmalarından dolayı, şiir söylemede fitri kabiliyetlere sahiptirler. Aynı zamanda Arap dilinde aynı anlama gelen kelimelerin çok olması da onların bu kabiliyetini desteklemektedir.¹⁰⁶

Söz, gerektiği şekilde ahenkli olarak veya normal olarak söylendiği zaman dinleyeni çeken bir kudrete sahiptir. Bunun içindir ki Araplar tabiatüstü bir sihir bilgisine malik saydıkları şaire, şair yani “bilen” demişlerdir. Onun sanatına yalnız hayatın bir süsü gözüyle bakılmaz ondan öldürücü bir silah gibi korkulurdu. Şiir öyle bir silahtır ki bir hasma yönetildiği zaman sert hicivlerle o hasmı yalnız utandırmakta kalmaz, doğrudan doğruya onun iş görme gücünü de felce uğratar.¹⁰⁷

Cahiliye devrinde şairler Arap toplumunun en saygın kişileri idi.¹⁰⁸ Araplar hitabet sanatını çeşitli gayeler için kullanırlardı. Onlar, soyları, babalarının övülecek halleri ve geçmişlerine ait iyi şeyleri sayma konusunda hitabet sanatından yararlanırlardı.¹⁰⁹

Arap yarımadasında okuma yazma oranı pek az olmasına rağmen nazım, nesir, belâgat, gece toplantıların da herkesin arasında anlatılan hikâye gibi edebi sanatlara pek fazla alaka göstermişlerdir. Kâbe'nin iç kısmında, Arapların en güzel telif ettiği şiirler, hayallerdeki en güzel mükâfat olarak asılı bulundurulurdu.¹¹⁰

Kays b. Sa'd tarafından söylenen şiirler gerek tarih gerekse edebiyat eserleri vasıtasıyla günümüze kadar gelmiştir. Biz burada örnek olsun diye birkaç şiirini

¹⁰⁵ Neşat Çağatay, **İslam Öncesi Dönemi Arap Tarihi**, s. 149.

¹⁰⁶ Corci Zeydan, **İslam Mediniyeti Tarihi**, II, 43.

¹⁰⁷ Neşat Çağatay, **İslam Öncesi Arab Tarihi**, s. 149-150.

¹⁰⁸ Şevki Dayf, **el-Asru'l-Cahili**, s. 183-184.

¹⁰⁹ Rıza Savaş, “İslâm'dan Önce Hicaz Bölgesindeki Arablarda Tarih”, **DEÜİFD.**, VII, 257-268.

¹¹⁰ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, (çev. Salih Tuğ) I, 25.

aktarmak istiyoruz. Kays b. Sa'd, Siffin gününde Ensar'ı savaşa teşvik etmek için aşağıdaki şiiri okumuştur.

“Bu Cebrail’in bize yardım ederken, Peygamber ile birlikte etrafını çevirdiğimiz sancaktır.

Ensar’ın kendisine sırdaş ve özel cemaat olduğu kimsenin yanında onlardan başkasının olmaması önemli değildir.

O kavimle çarpıştıklarında onların ellerindeki beldeyi fethedinceye kadar Ensar’ın elindeki kılıç uzun olur.”¹¹¹

Kays b. Sa'd, halifelik seçiminde Ensar'ın Sa'd b.Ubade'yi terk edişini ve o gün Kureyş'ten bir grubun davranışını şu şiirle dile getirdi:

“Hz. Peygamber vefat ettiğinde içinizden birinin halife olması için bir araya gelmeniz haber verildiğinde,

sizler kabilenin şereflipleri olarak Benü Saide örtmenliğine geldiğiniz gibi aynı zamanda hilafetin de önde gelenleriydiniz.

Niçin ahidlerinizin ve dileğinizin aksine birini halife seçtiniz

O gün Sa'd istiska hastalığına yakalanmıştı, ama oraya yürüyerek gelip konuşmaktan sakınan başkanlar istiska hastası değildi”¹¹²

Kays b. Sa'd, Siffin gününde Muaviye'yi şu şiirle çok sert bir şekilde eleştirmişti:

Sen bize düşman olduğunu söylediğinde, bizler Rabbimizin ne kadar güzel bir vekil olduğuna hesaba kattık,

Zafere, düne ve uzun konuşmalara da hükmeden Rabbimizi hesaba kattık.

¹¹¹ Belâzurî, **Ensâb**, XX, 189; İbn Abdilberrr. **İstî'âb**, III, 1292; Safadî, **Vefayat**, XXIV, 284-285.

¹¹² Cahîz, **Resâil**, IV, 293-294.

O'na şükür, o'nu hesaba katmaktır. Bu da ona olan az (küçük) bir şükürdür.

Ali bizim önderimizdir ve Kur'an'da onun hakkında inen ayetler de o (Hz. Ali) ona (Muaviye) denk değildir.

Hz. Peygamber, 'kim benim dostumsa Hz. Ali de onun dostudur.' demesi buna bir delildir.

Ne olursa olsun Hz. Peygamberin sözü ümmetini bağlamaktadır.

Ey Hind'in oğlu! Ölümden nereye kaçacaksın, dağların arasında da yolun sonunda da ölüm vardır.

Bu, Cebraîl'in bize yardım ederken Hz. Peygamberle birlikte etrafını çevirdiğimiz sancaktır.

Hazreç'in ataları düğüne gider gibi ona (sancağa) havada süzülerek uçtu.

Onun (Hz.Ali) halifeliği hakkındaki görüş açıktır, orada bundan başka bir yol yoktur.¹¹³

Kays b.Sa'd'ın nesir alanında da maharetini görmekteyiz. Kays b. Sa'd'ın belagatta maharetini gösteren metinlerden biri, Hz. Hasan, Muaviye ile sulh yaptığı zaman, Kays ona bey'at etmeyi reddedince Muaviye kendisine şu mektubu yazdı.

“Sen Yahudi babanın Yahudi oğlusun! Şayet senin istemediğin taraf zaferi elde ederse, seni cezalandırıp öldürecektir. Senin baban yayına giriş takmış ve onu amacının dışında atmıştı. Aynı zamanda zamanın çoğunda da ayrıntıda hata yaptığı için kavmi o gün onu terk ederek halifelikten azletti. Daha sonra senin baban kovulmuş bir şekilde Havran'da öldü.”¹¹⁴

¹¹³ İbn A'sem, **el-Fütûh**, II, 38.

¹¹⁴ Müberred, **el-Kâmil**, II, 117; Mes'udi, **Mürûzü'z Zeheb**, III, 25; İbn Abdirrabbih, **İkdü'l-Ferid**, V, 81.

Kays b. Sa'd'ın Muaviyye 'ye cevabı:

“ Ey puta tapan adamın putperest oğlu! İslam'a gönülsüz bir şekilde girdin ve ayrılık yaratarak itaatten çıktın. Senin Müslümanlığın kuvvetli olmayıp, ikiyüzlülüğünü ortaya çıkartarak, Allah seni İslam dininde nasıpli kılmadı. Hala Allah ve Resul'u ile savaş halindesin. Sen müşrik grupların başındasın ve aynı zamanda sen Allah'ın, Hz. Peygamber'in ve Müslümanların düşmanısın. Babam hakkında zikrettiklerine gelince, hayatımın üzerine yemin ederim ki babam ve biz, din düşmanlarından yüz çeviren ve İslam dininin yanında yer alan Ensar'ız.”¹¹⁵

II. KAYS B. SA'D'IN İLMİ YÖNÜ

Hz. Hasan hilafeti Muaviye'ye devredince Kays b. Sa'd, Muaviye'ye bey'at etti. Bundan sonra kurradan olan Kays kendisini siyasetten uzak tutarak kendisini ilme ve ibadete vererek hayatını geçirmeye çalışmıştır.¹¹⁶ Ebu Davud'dan aktarıldığına göre, Hammad b. Seleme'nin elinde Kays b. Sa'd'a ait bir hadis risalesi bulunduğu ve Hammad'ın bu hadisleri ezberinden rivayet ederken bundan başka bir metin bulunmadığı kaydedilir.¹¹⁷ Kays b. Sa'd, bizzat Hz Peygamberden hadis rivayet etmiştir.¹¹⁸ Kendisinden Hadis rivayetinde bulunanlar şunlardır: Ebu Ammar, Ureyb b. Humeyd b. Şurahbil, Ebu Necih Yesar, Meymune b. Ebi Şebib, Velid b. Abde es-Sehemi, Abdullah b. Malik el-Ceyşani, Bekir b. Sevade, Sa'lebe b. Ebi Malik, Yerim Ebu Ala'dır.¹¹⁹

¹¹⁵Müberred, *el-Kâmil*, II, 117; Mes'udi, *Mürûcü'z Zeheb*, III, 26; İbn Abdirrabbih, *İkdü'l-Ferid*, V, 81.

¹¹⁶ Belâzurî, *Ensâb*, XX, 184; İbn Abdilberrr, *İstî'âb*, III, 1290.

¹¹⁷ Zehebî, *Siyeru A'lam*, VII, 451; Abdülhalık Bakır, “*Kays b. Sa'd*”, *DİA.*, XXV, 93.

¹¹⁸ Zehebî, *Siyeru Â'lam*, III, 102; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, XLIX, 397.

¹¹⁹ İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, XLIX, 397.

A. Kays b. Sa'd'ın Hz Peygamber'den Rivayet Ettiği Hadisler

Kays b. Sa'd, Hz Peygamber'in şöyle dediğini haber verdi: “Şüphesiz ki Allah bana şarabı, kübeyi(davulu), kinnini (tamburu) haram kıldı. El-Gıbeyra'dan (darıdan yapılan içki) sakımn. Çünkü o dünya içkisinin üç de biridir.”¹²⁰

Kays b. Sa'd şöyle demiştir: “Hz Peygamber hayatta iken ne oldu ise ben muhakkak hepsini gördüm, yalnız bir şey görmedim (o da şudur) Bayram günü ona Taklis¹²¹ yapılırdı.”¹²²

Fitne zuhur ettiği zaman, Habib b. Mesleme at üzerinde Kays b. Sa'd'a geldi. Kays, Habib b. Mesleme'nin attan inmesine engel olmaya çalışsa da başaramadı. Kays, Habib'in ata binmesini istese de Habib ata binmeyi redetti. Daha sonra Kays, Hz.Peygamber'in kendisine şöyle dediğini söyledi:

“Binek hayvanın sahibi hayvanın ön tarafına binsin”

Habib b. Mesleme, Kays b. Sa'd'a Hz Peygamberin sözünden habersiz olmadığını, fakat kendisinden çekindiğini söyledi¹²³

Kays b. Sa'd, Hz Peygamber'in bir gün kendilerine geldiğini, kendisine gusül etmesi için su getirildiğini bildirdi. Hz Peygamber gusül ettikten sonra kendisine versle boyalı bir örtü getirildiğinde, Hz Peygamber onu vücuduna örttü. Biraz sonra Hz Peygamber'in karnının kıvrımları üzerindeki boya izine baktı. Kays, Hz Peygamber evden ayrılacağı zaman kendisine merkep getirdiğinde, Hz Peygamber ona şöyle dedi:

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 422; Taberânî, **Mucem**, XVIII, 352; İbn Kesîr, **Câmi**, X, 430; Heysemî, **Mecmau**, V, 54; Bu hadisin ravilerinden Abdullah b. Zehr'i, Ebu Zer'a ve Nesai, güvenilir bir kişi kabul ederken cumhur bu raviyi zayıf kabul eder. Heysemî, **Mecmau**, V, 54.

¹²¹ Taklis: Def çalmak ve teganni etmektir. İbn Mâce, **Sünen**, (trc. Haydar Hatipoğlu), IV, 71.

¹²² İbn Mace, **Sünen**, 1303; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 422; İbn Kesîr, **Câmi**, X, 430; Taberânî, **Mucem**, XVIII, 352; İbn Mace, bu hadisin, israiliyat hadislerinden olduğunu rivayet eder. Bkz. İbn Kesîr, **Câmi**, X, 430. Kays'ın bu hadisinin senedinin sahih ve ricalinin sikâ olduğu bildirilir. Bkz. Mizzi, **Tuhfetü'l-Eşraf**, VIII, 826; Heysemî, **Mecmau**, VIII, 107.

¹²³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 422; İbn Kesîr, **Câmi**, X, 430-431; Heysemî, **Mecmau**, VIII, 107; Taberânî, **Mu'cem**, XVIII, 450-451.

“Merkebin ön kısmına binmesi, onun sahibinin hakkıdır.” Kays b. Sa’d: “Ey Allah’ın Resulü! Merkez senindir” dedi.¹²⁴

Kays b. Sa’d, Hz Peygamber’in kendilerini evlerinde ziyaret ettiğini Hz Peygamber, eve girmek için selam verdiğiğinde, Kays’ın babası Sa’d b. Ubâde bu selama çok sessiz bir şekilde cevap vermişti. Hz Peygamber vermiş olduğu selamına bir cevap duyamayınca oradan ayrıldı, arkasından Sa’d, koşarak geldi ve şöyle dedi:

“Ya Rasulallah! Sesinizi duyuyordum, fakat mübarek ağzınızdan selam sözlerinin çok çıkmasını istiyordum, onun için senin selamına çok yavaşça cevap verdim.” Hz Peygamber daha sonra eve Sa’d b. Ubâde ile birlikte geldi ve gusül için su istedi. Hz Peygamber gusül ettikten sonra versle boyalı bir örtü getirildi ve Hz. Peygamber ona büründü. Daha sonra Hz Peygamber ellerini açarak şöyle dedi: “Allah’ım! Sa’d ve ehline rahmet ve ihsan eyle” Hz Peygamber, yemek yedikten sonra evden ayrılmak istediğinde Sa’d b. Ubâde Hz Peygamber’in evine gitmesi için bir merkez getirtti ve Hz Peygamber’in ona binmesi için tüylü ve saçaklı keçe koydurttu. Hz. Peygamber merkebe bindiğinde Sa’d, oğlu Kays’ın Hz Peygamber ile gitmesini istedi. Kays b. Sa’d, Hz. Peygamber’in kendisine ata binmesini emrettiğini ama kendisinin bunu kabul etmediğini, bunun üzerine Hz. Peygamber ya ata binersin ya da benimle gelmekten vazgeçersin dediğinde Kays da kendisinin Hz Peygamber ile gitmediğini söyledi.¹²⁵

Kays b. Sa’d’ı babası Hz Peygamber’in hizmetine vermişti. Hz Peygamber evine geldiğinde Kays namaz kılıyordu. Kays iki rekat namazı bitirdikten sonra Hz Peygamber kendisini ayaklarıyla dürtüp ona şöyle dedi: “Sana cennet kapılarından birini söyleyeyim mi?” Kays da: “Evet” dedi. Bunun üzerine Hz Peygamber: “Allah’tan başkasında güç ve kudret yoktur¹²⁶ diyeceksin” dedi.

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 6, 7; Heysemî, **Mecmau.**, VIII, 107.

¹²⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 421; İbn Kesîr, **Câmi**’, X, 431-432; Heysemî, **Mecmau.**, X, 98.

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 422; İbn Kesîr, **Câmi**’, X, 432; Bezzar, bu hadisin ricalini, Meymün b. Ebi Şebib dışında sahih olduğunu ve onun sika olduğunu söyler Heysemî, **Mecmau.**, X, 98; Tirmizi ve Nesai bu hadisin hasen/ garip olduğunu bildirir. İbn Kesîr, **Câmi**’, X, 432-433.

Kays b. Sa'd, Hz Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etti:

“Günahı kim güç olarak kullanırsa, Allah kıyamet gününde onun hilesini zayıf düşürecek”¹²⁷ Bize Hasan b. Musa, o İbn Lehya'dan o da İbn Hubeyre'den merkebe binmiş yaşlı birinden ona da Ebu Temim el-Ceyşâni'nin Mısır'da Kays b. Sa'd'ın şöyle dediğini haber verdi. Kays, Hz Peygamber'in şöyle dediğini işittim: “Kim ki bir yalanı bilerek bana isnad ederse cehennemdeki döşegini ya da evini hazırlamış olur.”¹²⁸

Kays b. Sa'd, Hz Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etti: “Kim şarap içerse, Allah'ın huzuruna susuz bir şekilde getirilecek, bu yüzden sarhoş edici her türlü içecekten ve Gıbeyra'dan (darıdan yapılan içki) uzak durunuz.” Tabarani, bu hadisi şu şekilde rivayet etmiştir: “Her sarhoş edici şey içkidir. Aynı zamanda her sarhoş edici şey haramdır.”¹²⁹

Kays b. Sa'd, şöyle dedi: Hz Peygamber Ramazan ayı farz kılınmadan evvel, Aşure'de oruç tutmamızı emrederdi. Ramazan orucu farz kılındığında, Hz Peygamber Aşure'deki bu orucu ne tutmamızı emretti ne de bizi bu oruçtan nehyetti. Biz de bu orucu tutmaya devam ettik.”¹³⁰

Ebu Ammar, Kays b. Sa'd'a fitır sadakasını sordum. O da şöyle dedi: “Zekât farz kılınmadan evvel, Hz. Peygamber bizlerin fitır sadakası vermemizi emrederdi. Ne zaman bizlere zekât farz kılındı, Hz. Peygamber ne fitır sadakası vermemizi emretti ne de bizi vermemiz konusunda nehyetti. Bizler yine fitır sadakası vermeye devam ettik.”¹³¹

¹²⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 6; İbn Kesîr, **Câmi'**, X, 433.

¹²⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 422; İbn Kesîr, **Câmi'**, X, 433; Bu yaşlı zat, Abdullah b. Amr'ın da Kays'tan rivayet edilen hadisin aynısını duyduğunu söylemiştir. İbn Abdilhakem, **Fütûhu Mısır**, s. 303; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 422; İbn Kesîr, **Câmi'**, X, 433.

¹²⁹ Taberânî, **Mu'cem**, XVIII, 352. Heysemî, bu hadiste ravi olarak İbn Lehya'yı zikretmemektedir ve bu hadisin ricalinin sika olduğunu bildirmektedir. Heysemî, **Mecmau**, V, 56.

¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 421, 422; Taberânî, **Mu'cem**, XVIII, 249; İbn Kesîr, **Câmi'**, X, 433.

¹³¹ İbn Mace, **Sünen**, I, 585, H. No:1828; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 6; Nesai, **Sünen**, V, 49; Beyhaki, **Sünen**, IV, 159; İbn Kesîr, **Câmi'**, X, 434; Taberânî bu hadiste ek olarak Hz

Sehl b. Huneyf ile Kays b. Sa'd, Kadisiye mevkinde bir yerde beraber oturuyorlardı. Ora halkı bunların yanından bir cenaze geçirdiler. Kays ile Sehl hemen ayağa kalktılar. Kendilerine bu cenaze bu arazilerin ehliendir denildi. Bunun üzerine Kays ve Sehl şöyle dediler: “Hz Peygamber’in yanından bir Yahudi cenazesi geçmişti de Hz Peygamber hemen ayağa kalkmıştı.” Hz. Peygamber’e de: “Bu bir Yahudi cenazesidir” denilmişti de Hz Peygamber: “Bu da (yaşayıp ölen) bir insan değil mi? diye cevap vermişti”¹³² dediler.

Kays b. Sa'd şöyle dedi: “Hîre’ye¹³³ vardığımda onların önderlerine secde ettiklerini gördüm. Ben kendi kendine; “Hz Peygamber secde edilmeye daha layıktır” dedim. Hz Peygamber’e geldim: “Ey Allah’ın Resulu! Bizim sana secde etmemize sen daha layıksın” dedim. Resulüllah: “Sakin bana (kabirime) secde etmeyin; eğer bir kimsenin diğer bir kimseye secde etmesini emretseydim, Allah’ın kadınlar üzerinde erkekler için yarattığı haktan dolayı kadınların kocalarına secde etmelerini emrederdim” buyurdu.¹³⁴

Kays b. Sa'd, Hz. Peygamber’in şöyle dediğini duydum dedi: “Bir adam diğer Müslüman kardeşine hakareti (sövme) uzatarak ölçüyü aştı. En büyük günahlardan birisi de budur. Bir adam diğer bir adama söverse sövmüş olduğu kişinin ana-babasına da sövmüş olur” İnsanlar Hz Peygamber’e: “Bu insan nasıl onun ana-babasına sövmüş olur” dediler. Hz Peygamber: “Bir adama sövdüğün zaman onun ana-babasına da sövmüş olursun”¹³⁵ diye buyurdu.

Peygamber’in her hür insanın fitir sadakası olarak yarım sa vermesini emrettiğini bildirdi. Taberânî, **Mu’cem**, XVIII, 349; İbn Hazm, **Muhallâ**, VI, 118.

¹³² Buhari, **Sahih**, II, 87; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 6; İbn Hazm, **Muhallâ**, V, 153; İbn Kesîr, **Câmi**’, X, 435.

¹³³ Kûfe’nin beş kilometre güneyinde bulunan bir yerleşim merkezidir. Cengiz Kallek, “Hîre”, **DİA.**, XVIII, 122.

¹³⁴ Ebu Davut, **Sünen**, III, 158, H. No: 2126; Tirmizi, **Sünen**, III, 465, H. No: 1159; Beyhaki **Sünen**, VII, 291; Mizzi, **Tuhfetü’l-Eşref**, VIII, 286; İbn Kesîr, **Câmi**’, X, 435.

¹³⁵ Taberânî, **Mu’cem.**, XVIII, 353; İbn Kesîr, **Câmi**’, X, 436; Heysemî, **Mecmau**. VIII, 73.

Kays b. Sa'd Hz Peygamber'in şöyle dediğini bildirdi: "İman servete bağlı olsaydı; Arap, Farisi (İran) birinin cömert davrandığı kadar cömert davranmazdı"¹³⁶

Kays b. Sa'd, Hz Peygamber'in sancaktarlığını yapmış bahadır komutanlarındandı. Kays hacetmek istediği zaman, saçlarının bir tarafını taramış diğer tarafını taramamıştı. Kays'a yol gösteren çocuk bunu Kays'a söylediği zaman, hilali gören Kays, saçının diğer tarafını taramadı.¹³⁷

¹³⁶ Taberânî, **Mu'cem**, XVIII, 353; İbn Kesîr, **Câmi'**, X, 436; Heysemî, **Mecmau**, X, 64-65.

¹³⁷ Taberânî, **Mu'cem**, XVIII, 347; Mizzî **Tuhfetü'l-Eşraf**, VIII, 285

SONUÇ

Kays b. Sa'd, Hazrec'in efendilerinden olan Sa'd b. Ubâde'nin oğludur. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde Hazrec'den Sa'd b. Ubâde, Evs'ten Sa'd b. Muaz kabilelerinin önde gelen kişileri olmaları hasebiyle Ensâr'ın siyasi kararlarını belirlemede etkin rol almışlardır.

Kays b. Sa'd, Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde genç bir delikanlı olmasına rağmen, Ensâr'dan yirmi arkadaşıyla birlikte, Hz. Peygamber'in korumalığını üstlenmişti. Bu görevin tehlikeli olmasından, babası Hz. Peygamber'e rica edip oğlunun bu görevden uzaklaştırılmasını istediğinde, Hz. Peygamber Kays'ı bu mevkiinden alarak, onu sadaka toplama işinde görevlendirmişti. Kays b. Sa'd, Hz. Peygamber'in yer aldığı bütün savaflara katılıp, Mekke'nin fethinde Ensâr'ın sancağını taşıma şerefine nâil olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'in Yemen'de bulunan Sudalılar üzerine gönderdiği seriyyenin komutanlığını da üstlenmişti. Habat seriyyesinde mücahitler açlıkla baş başa kaldıklarında, Kays b. Sa'd mücahitlere sirayet eden bu açlığı gidermek için kesimlik deve aramaya başladı, satın aldığı develeri mücahitler için kestirerek onların açlığını gidermeye çalışmıştır. Ordu Medine'ye döndüğünde, Hz. Peygamber seriyyede Kays'ın yapmış olduğu cömertliği duyduğunda, onun bu güzel hasletini övmüştü.

Hz. Peygamber vefat ettiğinde Ensar, Sa'd, b. Ubâde'yi halife seçtirmek için Benû Saide örtmeliğinde toplandığında, Kays, babası hasta olduğundan onun konuşmalarını yüksek sesle halka duyuruyordu. Ensâr'ın babasının arkasında sağlam bir şekilde durmadığını görünce, o toplantıda halife seçilen Hz. Ebu Bekir'e biat etmiştir. Kays b. Sa'd, Mısır fethinde bulunan önde gelen sahâbilerdendi. Amr b. el-Âs'ın Mukavkis'a gönderdiği elçiler arasında yer almıştı. Mukavkis'ın İslâm hakkında sorduğu sorulara cevap vererek, onun İslâm hakkındaki düşüncesinin müspet yönde gelişimine etkin rol oynamıştır.

Arap dâhilerinden kabul edilen Kays b. Sa'd, Hz. Ali döneminde siyasi rolüyle İslâm Tarihi'ne damgasını vurmuştur. Mısır'a vali olarak gittiğinde, halkın ikiye bölündüğünü gördü. Kays, Mısır'da sükûneti sağlayabilmek için Hz. Osman'ın

şehadetini kalkan yapan Hıribta bölgesini, devlete karşı gelmemek şartıyla, Hz. Ali'ye biat konusunda zorlamamıştır. Muaviye, Mısır'ın Hz. Ali'nin kontrolünde olması ve buranın Kays b. Sa'd gibi komutanlık ve idarecilik sahasında çok kabiliyetli biri tarafından yönetilmesini geleceği açısından tehlikeli görüyordu. Bunun için Muaviye Mısır valisi Kays b. Sa'd'ı siyasi tavizlerle kendi yanına çekebilme, bu olmazsa en azından onu Mısır valiliğinden azlettirip yerine daha güçsüz birinin geçmesini hedefledi. Bu yüzden Muaviye öncelikle Kays'ı kendi tarafına alabilmek için ona İrakeyn (Kûfe-Basra) valiliğini teklif etti. Kays b. Sa'd, Muaviye'nin bu siyasi hilesine mağlup olmayınca, Muaviye, daha sonra güya bizzat Kays'tan gelmiş gibi bir mektup uydurdu ve onun Hz. Osman'ın kanını talep ederek kendisiyle aynı görüşte olduğunu ve kendisiyle birlikte hareket ettiğini söyleyerek bu haberin Şam'da yayılmasına gayret etti. Bu haberler Hz. Ali'nin kulağına gittiğinde Hz. Ali, Kays b. Sa'd'ı Mısır valiliğinden azlederek yerine Muhammed b. Ebi Bekir'i vali olarak atadı. Kays b. Sa'd'ın Mısır'dan azledilmesiyle, Muaviye'nin Hz. Ali tarafının bütünlüğünün bozulması, en azından zayıflatılmasına yönelik ilk teşebbüsleri olumlu netice vermiş oldu. Kays'ın Mısır'dan azledilmesi, Şam tarafının Hz. Ali karşısında elde ettiği önemli bir siyasi başarıdır. Hz. Ali Kays b. Sa'd'ın üzerine vali olarak atadığı Muhammed b. Ebi Bekir'in öldürüldüğünü öğrendiği zaman, Kays'ın ne kadar ihtiyatlı ve akıllı biri olduğunu anlayarak, onu Mısır'dan azlettiğine pişman olmuştu.

Sıffin savaşında Hz. Ali'nin komutanlarından olan Kays b. Sa'd, Hz. Ali'ye sadâkatını açıkça göstermiş oldu. Sıffin'de Kays b. Sa'd, Muaviye'yi eleştiren şiirler söyleyerek psikolojik yönden Muaviye'yi rahatsız ederek onu yıpratmayı başarmıştı. Aynı zamanda tahkime en fazla karşı çıkanlardan biri olmuştur. Fakat Hz. Ali ordusundaki bölünmüşlük yüzünden tahkimi kabul etmek zorunda kalmıştır.

Hz. Ali'yi Sıffin savaşında yarı yolda bırakan, tahkime zorlayan, daha sonra tahkimi kabul ettiği için dinden çıkmakla suçlayan Hâriciler, hakemler Erzuh'a gittiklerinde Kûfe'den çıkıp Nehrevan'a yerleştiler. Hz. Ali, Hâricilerin yeryüzünde fesat işlere giriştiklerini, kanlar akıttıklarını, yollar kestiklerini, haramları hiçe saydıklarını öğrendiğinde, onların üzerine sefer yapmaya karar verdiğinde, Nehrevan'da Hz. Ali'nin komutanlarından biri yine Kays b. Sa'd idi. Hz. Ali,

savaştan önce Kays b. Sa'd'ı Hâricilere göndermişti. Kays; Hâricilere, Müslümanları öldüren kişileri kendilerine teslim ederek, ayrılmış oldukları cemaate tekrar geri dönmeleri konusunda telkinde bulundu.

Kays b. Sa'd, Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle oğlu Hz. Hasan'a biat edip, onun en büyük destekçisi olmuştu. Hz. Hasan'ın öncü komutanı Ubeydullah b. Abbas, gizlice Muaviye ile anlaşıp onun tarafına geçtiğinde, onun yerine komutanlığa Kays b. Sa'd geçerek, Şam ordusuna en büyük darbeyi vurmuştur. Hz. Hasan, ordusundaki disiplinsizliği gördüğünde, hilafeti Muaviye'ye devretti. Kays b. Sa'd da Hz. Ali taraftarlarının canlarını ve mallarını güvence altına alarak Muaviye'ye biat etti.

Hz. Peygamber'in sahâbilerinden olan Kays b. Sa'd, Hz. Peygamber'den yirmiye yakın hadis rivâyet etmiştir. Hz. Peygamber'e on yıl hizmet eden Kays b. Sa'd, kişiliğinin gelişiminde Hz. Peygamber'i kendine rehber edinmiştir.

BİBLOGRAFYA

ABDULLAH REŞİD,

-*İslam'da Ordu ve Komutan*, (çev. Enver Güneç-Seraceddin Emre),
İstanbul, 1992.

ABDÜLKERİM el-HÂTİP,

-*Ali b. Ebî Tâlib Bakıyyetü'l-Nübüvve ve Hâtimü'l-Hilâfe*, Beyrut, 1985.

ABDÜLKERİM KUŞEYRÎ (376/986),

-*Kuşeyrî Risalesi*, (hız. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1991.

ABDURREZZAK, Ebû Bekr Abdurrezzak b. Nafi (211/828),

-*Musannef*, (thk. Habîbü'r-Rahman el-Âzamî), I-XI, Beyrut, 1972.

APAK, ADEM,

-*İslâm Siyâset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara, 2001.

AHMET CEVDET PAŞA,

-*Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, İstanbul, 1966.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh (281/855),

-*Müsned*, I-VI Beyrut, 1696.

AKBULUT, Ahmet,

-*Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, byy. trs

AKKÂD, Abbas Mahmud,

-*el-Abkariyyetü'l-İslâmiyye*, Kahire, 1994.

ALGÜL, Hüseyin,

-*İslâm Tarihi*, I-IV, İstanbul, 1986.

ALTUN, İsmail,

-*Ebu Mûsâ el-Eş'arî'nin Hayatı ve Kişiliği*, (Basılmamış Doktora Tezi),
Erzurum, 2002.

ÂMİLİ, MUHSİN el-Emin el-Hüseyini,

-*A'yanü's-Şia*, (thk. Hasan Emin), I-IX, Beyrut, 1983.

ARIK, Alev,

-*Yaratıcılık*, Ankara, 1987.

- AYCAN, İrfan,
-*Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara, 1990.
- BAKIR, Abdülhâlık,
-“*Kays b. Sa’d*”, *DİA.*, XXV, 93, Ankara, 2002.
- BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya (279/892),
-*Ensâbu’l-Eşraf*, (thk.Mahmud Ferdus el-Azemi), I-XXV, Dimaşk, 2006.
- BESEVÎ, Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân (277/890),
-*Kitâbü’l - Ma’rife ve’t-Târîh*, (nşr. Ekrem Ziya el-Ömeri), I-III, Bağdat, 1974-1976.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (458/1065),
-*es-Sünenü’l- Kübrâ*, I-X, Haydarabad, 1344.
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurktan,
-*Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul, 1987.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail (256/870),
-*Sahîhü’l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul, 1979.
-*Sahîhü’l-Buhârî*, (trc.Kamil Miras), I-XII, Ankara, 1978.
-*Târîhu’l-Kebîr*, (nşr. Muhammed Özdemir), I-IX, Diyarbakır, trs.
- BUHL, F. ,
-“*Muhammed b. Ebî Bekir*”, İA., VIII, 475, Ankara, 1997.
- CEVAD ALÎ,
-*el-Mufasssal fî Tarihi’l-Arab Kable’l-İslâm*, I-X, Beyrut, 1993.
- CÂHİZ, Amr b. Bahr (255/869),
-*Resâilü’l- Câhiz*, Kahire, trs.
-*el-Bursân ve’l- Urcân ve’l-Umyân ve’l-Hulân*, Beyrut, 1990.
- ÇAĞATAY, Neş’et,
-*İslâm Öncesi Arab Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara, 1989.
- DAYF, Şevki,
-*el-Asru’l-Câhilî*, Kahire, 1960.
- DEMİRCAN, Adnan
-“*Ali bi. Ebi Tâlib’i Tahkime Kabule Zorlayanlar Üzerine*”, *İstem*, S, VI, 51-59, Konya, 2006.
- DÎNEVERÎ, Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd (282/895),

- el-Ahbâru't-Tivâl*, (nşr. Abdülmün'im Âmir), Kahire, 1960.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as es- Sicistânî (275/888),
-*es-Sünen*, (trc.İbrahim Kocaşlı), I-IV, İstanbul, 1983.
- EBU'L-A'LÂ MEVDÛDÎ,
-*Tefhîmu'l-Kur'ân*, (trc. Dr. Ahmed Asrar), I-VII, İstanbul, 1997.
- EBU'L- FİDÂ, İmamüddin İsmail b. Ali b. Mahmud el-Eyyûbî (732/1331),
-*el-Muhtasar*, I-IV, İstanbul, 1236.
- FIĞLALI, E. Ruhi,
-“*İslâm Tarihinde Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin Dönemleri*”, AÜİFD., XXVI,
353-370, Ankara,1983,
-*İmamiye Şiası*, İstanbul, 1984.
- GARNETT, Harry,
-*Psikolojiye Giriş*, (çvr.Fevzi Ertem-Remzi Öncül), İstanbul,1969.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b.Muhammed (111/505),
-*İhya'ü Ulûm'id-Din*, (trc. Ali Arslan), I-IV, İstanbul, trs.
- GÜVENÇ, Bozkurt,
-*Kültür Kuramında Bütüncül Sorunu Üzerine Bir Deneme*, Ankara, 1970.
- el-HATÎB el-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (463/1071),
-*Tarihu Bağdâd*, I-XIV, Beyrut, trs.
- HALEBÎ, Nüreddîn Ebû'l-Ferec Ali b. Burhâneddîn (1044/1635),
-*İnsânü'l-Uyun fi Sîreti'l-Emîni'l-Memûn: es-Sîretü'l-Halebiyye*, I-III,
Beyrut,1980.
- HALİFE B. HAYYAT, (240/854),
-*Kitâbu't-Tabakât*, (thk.Ekrem Ziya el- Ömerî), Riyad, 1982,
-*Târih*, (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Riyad,1985.
- HAMİDULLAH, Muhammed,
-*İslâm Peygamberi*, (trc. Salih Tuğ), I-II, İstanbul,1993.
- HESEMÎ, Nureddîn Ali b. Bekr (807/1405),
-*Mecmâ'ü'z-Zevâ'id ve Menba'ü'l-Fevâ'id*, I-X, Beyrut, 1967.
- ISFAHÂNÎ, Ebu'l- Ferec Ali b. Hüseyin, (356/967),
-*Mekâtîlü't- Talibiyîn*, (thk. es- Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut, 1987.
- HİTTÎ, Philip,

- Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Saliğ Tuğ), I-II, İstanbul, 1995.
- İBN ABDİLBER, İbn Ömer b. Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (463/1071),
-*el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l- Ashâb*, I-IV, Kahire, trs.
- İBN ABDİLHÂKEM, Ebu'l- Kasım Abdurrahman b. Abdillâh (257/870),
-*Fütûhu Mısır ve Ahbâruha*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1995.
- İBN ABDİRABBÎH, Ebû Ömer b. Ahmed b. Muhammed (327/939),
-*el-Ikdu'l- Ferîd*, I-VIII, Beyrut, trs.
- İBN ARABÎ, Kadı Ebû Bekir (543/1148),
-*el- Avasım Mine'l-Kavâsım fî Tahkiki Mevâkifi's- Sahabe Ba'de Vefâti'n- Nebi*, (thk. Huhubbuddin el-Hatib), Kahire, 1978.
- İBN ASÂKİR, Ebu'l- Kasım Ali b. el- Hasan (751/1175),
-*Tarihu Medîneti Dumâşk*, (nşr. Ali Şîrî), I-LXX, Beyrut, 1996.
- İBN A'SEM, Ebû Muhammed b. Ahmed (245/926),
-*Kitâbu'l- Fütûh*, I-IV, Beyrut, 1986.
- İBN EBÎ HÂTİM, Muhammed b. İdris el-Münzir et-Temîmî (327/939),
-*Kitâbü'l-Cerh ve't-Ta'dil*, I-VII, Beyrut, 1952.
- İBN EBÎ'L HADÎD, Abdülhamîd b. Hibetullah (665/1257),
-*Şerhü Nechi'l-Belâğa*, I-IV, Beyrut, trs.
- İBN HABİB, Ebû Cafer Muhammed (245/859),
-*Kitâbu'l-Muhabber*, (thk. Eliza Lichtenstater), Beyrut, trs.
- İBN HACER, Şihabuddin Ahmed b. Ali el-Eskalânî (852/1448),
-*Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Hadarabat, 1325,
-*el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IV, Mısır, 1939.
-*Fethü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhî- Buhârî*, Beyrut, 1991.
- İBN HACER, el-Heytemî Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (973/1566),
-*es-Sevâku'l-Muhrika alâ Ehli'r-Rafd ve'd-Dalâl ve'z-Zendaka*,
(nşr.Abdurrahman b. Abdullah et- Türkî Kamil Muhammed el- Harrât), I-II,
Beyrut, 1997.
- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed (808/1405),
-*Kitâbu'l-İber ve Dîvânî'l-Mübtedei ve'l-Haber*, I-V, Beyrut, 1971.
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemsuddîn (681/1282),
-*Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, I-VII, Beyrut, trs.

- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî (456/1064),
-*Cemheretü Ensâbi'l- Arab*, (nşr. E.Levi Provençal), Mısır, 1948.
-*el-Muhallâ* (nşr.Ahmed Muhammed Şakir), I-XIII, Mısır, 1967-70.
- İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hatim (354/965),
-*Kitâbu's-Sikât*, I-II, Haydarabat, 1975.
-*es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1987.
- İBN HİŞÂM, Ebû Ahmed b. Abdilmelik (218/833),
-*es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (nşr. Muhammed Ali el-Kutub-Muhammed ed-Dâîf Belta), I-IV, Beyrut, 992.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ (774/1372),
-*el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XV, Beyrut, 1407,
-*es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa Abdulvahid), I-IV, Beyrut, 1976.
-*Câmi'u'l-Mesânid ve's-Sünen el-Hâdî li Akvami's-Sünen*, (thk. Kal'aci, Abdu'mu'ti Emin Kal'acî), I-XXXVII, Beyrut, 1994.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889),
-*el-İmame ve's-Siyâse*, (Tâhâ Muhammed ez-Zeynî), I-II, Beyrut, trs.
-*el-Meârif*, (tercüme: Hasan Ege), İstanbul, trs.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid (273/887),
-*es-Sünen*, I-II, byy., 1952.
- İBN MANZUR, Ebu'l Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim (771/1369),
-*Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut, 1955.
- İBN SA'D, Muhammed (230/845),
-*et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut, trs.
- İBN SEYYİDİNNÂS, Fethuddin b. Seyyidinnas el-Yamuri (743/1342),
-*Uyunu'l-Eser*, I-II, Beyrut, trs,
- İBN TAĞRİBERDÎ, Ebu'l-Mehasin Cemalüddin Yûsuf (874/1469),
-*en-Nücûmü'z-Zahire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I-XX, Kahire, 1929-1949.
- İBNÜ'L-CEZVÎ, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali Muhammed (597/1201),
-*el-Muntazam*, (thk.Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdulkadir Ata), I-XVIII, Beyrut, 1992.

- Sıfatü's-Safve*, (nşr. Mahmud Fâhûrî-Muhammed Kal'acî), I-IV, Beyrut, 1979.
- İNBÛ'L-ESÎR, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232),
-*el-Kâmil fi't-Târih*, (nşr.C.J. Tomberg), I-XII, Beyrut, 1965,
-*Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VII, byy., 1970.
- KALKAŞANDÎ, Ahmet b. Ali (821/1418),
-*Subhu'l-A'sa fi Sınâati'l-İnşa*, I-XIV, (şrh. ve thk. Muhammed Huseyn Şemsüddin), Beyrut, 1987.
-*Meâsirü'l-İnâfe fi Meâlimi'l-Hilâfe*, I-III, Beyrut, 1980.
- KALLEK, Cengiz,
-“Hîre”, *DİA.*, XVIII, 122, Ankara, 1998.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza,
-*Mu'cemu Kabâili'l-Arabi'l-Kadîme ve'l-Hadîse*, I-V, Beyrut, 1982.
- KOÇYİĞİT, Talat,
-*Hadis Usûlü*, Ankara, 1997.
- KİNDÎ, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf (350/961),
-*Kitâbu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudât*, (thk. Rhuvan Guest), Beyrut, trs.
- KÖKNEL, Özcan,
-*Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, İstanbul, trs.
- KUTLUAY, Yaşar,
-*İslâmiyette İtikadi Mesheplerin Doğuşu*, Ankara 1959.
- KÜTÜKOĞLU, Mubahat,
-*Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul, 1991.
- MAHMÛD ŞÂKİR,
-*Hız. Âdem'den Bugüne İslâm Tarihi*, (cev. Mehmet S. Kahraman), I-VIII, byy. 1993.
- MAKDİSÎ, Mutahhar b. Tâhir (355/964),
-*Kitabü'l-Bed' ve't-Târih*, I-V, Beyrut, trs.
- MAKRÎZÎ, Takıyyuddin Ahmed (845/1442),
-*Kitabu'l-Mevâiz ve'l-İ'tibar*. I-IV, Bulak, 1270.
-*Hıtat*, I-II, Beyrut, trs.
- MES'ÛDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin (345/959),

- Mürücü’z-Zeheb ve Me’ âdinü’l-Cevher*, (nşr. M. Muhyiddin Abdilhamid), I-IV, Mısır, 1958.
- MEVLANA ŞİBLÎ,
-*Asr-ı Saâdet* (İslâm Tarihi), (çvr. Ö. Rıza Doğrul), I-IV, İstanbul, 1978.
- MİNKARÎ, Nasr b. Müzâhim (212/827),
-*Vak’atü’s-Sıffin*, (nşr. Abdüsselam Harun), Kahire, 1962.
- MİSKEVEYH, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yâkûb (421/1030),
-*Tecâribü’l-Ümem*, (thk. Kâsım Emâni), I-VIII, Tahran, 1379.
- MUHAMMED FEREC,
-*el-Medresetü’l-Askeriyyetü’l-İslâmiyye*, byy, trs.
- MUHİBB et-TABERÎ, Ebû Cafer Ahmed (694/1295),
-*er-Riyâdu’n-Nâdire fi Menâkıbi’l-Aşera*, I-IV, Beyrût, 1982.
- MİZZÎ, Yûsuf b. Abdirrahmân (742/1341),
-*Tehzîbü’l-Kemâl fi Esmâi’r-ricâl*, (nşr. Beşşar ‘Avvâd Ma’rûf), I-XXXV, Beyrut, 1983.
-*Tûhfetü’l-Esrâf*, I-XIV, Beyrut, 1983.
- MÜBERRED, Ebü’l Abbâs Muhammed b. Yezîd (285/898),
-*el-Kâmil fi’l-Lüğa ve’l-Edeb*, I-IV, Beyrut, 1999,
-*Nesebü Adnân ve Kahtân*, Hind, 1936.
- NESÂÎ, Ahmed b. Şu’ayb (303/915),
-*Sünen*, I-IX, Beyrut, 1988.
- NEVEVÎ, Yahyâ b. Şeref (676/1277),
-*Tehzîbü’l-esma’ ve’l-lüğat*, I-II, (Birinci Kısım), Tahran, tsz.
- NÜVEYRÎ, Ahmed b. Abdilvehhâb (733/1333),
-*Nihâyetü’l-Ereb fi Fünûni’l-Edeb*, I-XVIII, Kahire, tsz., (Vezerâtü’s-Sekafe ve’l-İrşâd), XIX-XXVII, (nşr. Muhammed Rif’at Fettullah), Kahire, 1975-85.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim,
-“Eşter”, *DİA.*, XI, 486-487, Ankara, 1998.
- SAFADÎ, Salâhuddin Halil b. Aybek,
-*Kitâbü’l-Vâfi bi’l-Vefeyât*, I-XVII, Beyrut, 1970-1981.
- SAFÎ, Lüey,

-“*Liderlik ve İtaat*,” (çev. F. Mehveş Kayani), *İslâmi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, İstanbul, 1995.

SARIÇAM, İbrahim,

-*Emevî-Haşimî İlişkileri*, Ankara, 2001.

SAVAŞ, Rıza,

-*Siyer ve Kaynakları*, İzmir, 1995.

-“*İslâm’dan Önce Hicaz Bölgesinde Araplarda Tarih*.” *DEUİFD.*, VIII, 257-268, İzmir, 1992.

SEYF B. ÖMER el-Esedî (200/815),

-*el-Fitnetü ve Vak’atü’l-Cemel*, (nşr. Ahmed Râtib Armûş), Beyrut, 1986.

SEZGİN, Fuat,

-*Târihu’t-Turasi’l-Arabi*, (Araçaya çvr. Mahmud Fehmi Hicazi-Fehmi Ebu’l-Fadl), I, Mısır, 1977.

SÖYLEMEZ, M. Mahfuz,

-*Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, Ankara, 2001.

SUYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (911/1506),

-*Hüsünü’l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve’l-Kahire*, Mısır, 1967.

ŞÂMÎ, Şemseddin Muhammed b. Yûsuf Ali (942/1536),

-*Subülü’l-Hüda ve’r-Reşad fî Sîreti Hayri’l-İbad*, (Mahmûd Zeyad), I-VIII, Kâhire, 1990.

TABARÂNÎ, Hâfız Ebî Kâsım Süleymân b. Ahmed (360/971),

-*Mu’cemu’l-Kebîr*, Kâhire, trs.

TABERÎ, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr (310/922),

- *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülû*, (nşr. Muhammed Ebü’l-Fadl), I-XI, Beyrut, trs.

TÂHÂ HÜSEYN,

-*el-Fitnetü’l-Kübrâ*, I-II, byy., tsz.

TEZCAN, Mahmud,

-*Kültür ve Kişilik*, Ankara, 1987.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (279/892),

-*Sünen* (thk. Muhammed Fevâri Abdülbâkî), I-IV, İstanbul, 1981.

TOGON, A. Z. Velidi,

-*Tarihte Usûl*, İstanbul, 1985.

- VÂKIDÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (207/823),
-*Kitabü'l-Meğâzî*, (nşr. M. Jones), I-III, Beyrut, 1984.
- WELLHAUSEN, Julius,
-*Arap Devleti ve Sükutu*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1963.
- YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer (292/904),
-*Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut, trs.
- YÂKÛT EL-HAMEVÎ, Şihabüddîn Ebû Abdillâh b. Abdillâh (626/1228),
- *Mu'cemü'l-Bülân*, I-VI, İnan, 1965.
- ZEHEBÎ, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (748/1347),
-*Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'* (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), I-XXIII, Beyrut, 1985.
-*Tarihu'l İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşahir ve A'lam*, (thk. Ömer Abdülislam Tedmüri), Beyrut, 1987.
- ZERKÂNÎ, Muhammed b. Abdilbâki el-Malikî (1222/1807),
-*Şerhu Mevâhibi'l-Ledunniye*, I-VIII, Beyrut, 1973.
- ZEYDAN, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, I-V, (çev. Komisyon), İstanbul, 1992.
- ZİRİKLİ, Hayreddîn,
-*el-A'lâm: Kâmûsü Teracim*, I-XI, Beyrut, 1969.